KSENOFONTAS



Atsiminimai apie Sokratą



Iš senosios graikų kalbos vertė
VANDA KAZANSKIENĖ

Vilnius „Pradai" 1993

ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ



Απομνημονευματα



UDK 101.9 Sokratas
Ks-07

Redagavo

Ramutė Rybelienė

ISBN 9986-405-04-1

SOKRATAS IR JO FILOSOFIJA: ŽINAU, KAD NIEKO NEŽINAU

Tarp filosofų, sugebėjusių gyventi adekvačiai savo mokslui, pirmiausia minėtinas Sokratas (*Sōkratēs*). Šiuo požiūriu jo gyvenimas laikomas išminčiaus idealu, o jo mokslas - filosofijos istorijos atskaitos tašku.

Apie Sokratą per pustrečio tūkstančio metų prirašyta daugybė knygų, tačiau autentiškų paties Sokrato raštų iki šiolei nebuvo išleista ir, matyt, niekados nebus. Kol kas nėra žinoma jokių liudijimų, kad Sokratas ką nors būtų parašęs. Vienu balsu visi teigia, jog Sokratas savo mokslą skelbęs žodžiu. Tačiau tai nesutrukdė jam tapti vienu žymiausių visų laikų filosofų.

Sokrato vardą ir asmenybę filosofijos istorijoje išgarsino jo mokiniai savo liudijimais ir atsiminimais. O mokinių per savo gyvenimą jis turėjo daug iš įvairių visuomenės sluoksnių. Tad suprantama, kad ir liudijimai apie Sokratą yra prieštaringi, nevienodai vertinantys šio filosofo gyvenimą ir mokslą. Pagrindiniai išsamiausi šaltiniai, kuriais remiamasi restauruojant Sokrato filosofiją, yra jo mokinių Ksenofonto (apie 445-355 m.pr.Kr.) ir Platono (428/427-348/347 m. pr.Kr.) raštai. Vėlesnių antikos autorių (Aristotelio, Aristokseno, Jono Chijiečio, Diogeno Laertiečio ir kt.) liudijimai apie Sokratą yra gana fragmentiški.

Platono raštuose Sokratas vaizduojamas kaip išmintingiausias pašnekovas, teisingiausiai vertinantis kitų žmonių požiūrius, įvairiausius filosofinius klausimus bei pasaulio reiškinius. Platono Sokratas - gerokai idealizuota asmenybė. Sunku nustatyti, kur pateikiamas Sokrato požiūris, o kur dėstoma autentiška Platono nuomonė, - visi nuopelnai, idėjos ir vertinimai priskiriami Sokratui.

Ksenofontas apie Sokratą kalba kaip istorikas, teikiantis pirmenybę konkrečių faktų fiksavimui. Jis stengiasi objektyviai nušviesti Sokrato gyvenimo kelią ir jo mokslą. Todėl, skelbdami Ksenofonto „Atsiminimus apie Sokratą", siekiame reprezentuoti ne Ksenofonto kūrybą, o Sokratą kaip žmogų ir filosofą. Tad ir šios knygos įvadinis straipsnis ne apie Ksenofontą, bet apie Sokratą.

SOKRATO GYVENIMO KELIAS. Sokratas gimė 77-osios olimpiados metais (469 m.pr.Kr.) Alopekėje (netoli Atėnų) akmenskaldžio Sofronisko ir pribuvėjos Fainaretės šeimoje. Jis buvo antras sūnus (vyresnysis jo brolis Patroklas buvo gimęs iš pirmosios Fainaretės santuokos). Pagal tuometinį graikų paprotį gimus sūnui tėvas kreipėsi į orakulą patarimo, kaip jį auklėti. Atsakymas buvo toks: tegu jis daro tai, kas jam šauna į galvą, o tėvai neturėtų trukdyti laisvai skleistis sūnaus polinkiams ir potraukiams, nes jis turįs savyje vidinį vadovą visam gyvenimui, kuris pranokstąs geriausius mokytojus ir auklėtojus (tai, ką vėliau Sokratas vadino *daimonion*). Jaunystėje Sokratas gavo gerą pradinį išsimokslinimą, o sulaukęs 18 metų tapo Atėnų piliečiu, davęs priesaiką laikytis įstatymų. Kaip ir visi graikų jaunuoliai, Sokratas atliko karinę prievolę.

Apie tolesnį Sokrato gyvenimą išlikę liudijimai pateikia įvairių versijų. Viena iš jų teigia, kad Sokratas, sulaukęs dvidešimties metų, mėgino tęsti tėvo profesiją. Pasak Pau-

sanijo (apie 115 - apie 180), jis sukūręs trijų charičių (graikų draugystės ir jaunatvės deivių) skulptūrą, kuri buvusi pastatyta prie Atėnų akropolio. Peripatetikas Aristoksenas (354-300 m.pr.Kr.) liudija, kad Sokratas jaunystėje buvo pasirinkęs laisvą gyvenimo būdą, o vėliau tapęs pirmojo Atėnų filosofo Archelajo (V a.pr.Kr.) mokiniu, kartu su juo lankęsis Samo saloje. Kiti šaltiniai, pvz., Diogeno Laertiečio raštai, liudija, kad iš pradžių Sokratas buvęs žymaus natūrfilosofo Anaksagoro Kladzomeniečio (apie 500 - apie 428 m.pr.Kr.) mokinys ir tik vėliau - Archelajo. O Platonas mini, kad oratorinio meno Sokratą mokiusi Aspasija, Periklio (apie 490-429 m.pr.Kr.) žmona, garsėjusi grožiu ir išmintimi.

Sokrato jaunystės laikais Atėnai garsėjo kaip politikų, karvedžių, jūreivių, prekijų ir menininkų miestas, bet filosofų neturėjo. *Pirmasis savas Atėnų filosofas buvo Archelajas.* Tačiau yra žinoma, kad tuo metu Atėnuose lankydavosi tokios garsenybės kaip Elėjos mokyklos įkūrėjas Parmenidas (apie 540 - apie 470 m.pr.Kr.) ir jo mokinys Zenonas (apie 490 - apie 430 m.pr.Kr.), Jonijos filosofijos atstovas Anaksagoras, sofistai Protagoras Abderietis (apie 480 - apie 410 m.pr.Kr.), Gorgijas Leontietis (485-380 m.pr.Kr.) iš Sicilijos, Hipijas Elidietis (apie 400 m.pr.Kr.) iš Abderų, Prodikas iš Kėjo salos ir kt. Sokratas, buvęs labai smalsus ir linkęs bendrauti, ypač domėjosi minėtų filosofų viešais pasisakymais, leisdavosi su jais į disputus. Taip Sokratas susipažino su pagrindinėmis to meto graikų filosofijos mokyklomis, kurios lėmė jo paties filosofinių pažiūrų formavimąsi.

Kaip liudija Aristotelis, jaunystės metais Sokratas lankėsi Delfuose, ir jį ypač paveikė vienam iš septynių graikų išminčių lakedemoniečiui Chilonui (VI a.pr.Kr.) *priskiriamas posakis* „Pažink pats save" (Gnōthi seautón), iškaltas Apolono šventyklos frontone. (Čia buvo ir kitų posakių, pvz., „Nieko

per daug", priskiriamas kitam graikų išminčiui Solonui). Minėtas posakis ir paskatino Sokratą gilintis į žmogaus esmę, aiškintis jo gyvenimo paskirties ir prasmės klausimus, žmogiškojo pažinimo galimybes ir ribas. Tai buvo nauja problematika tuometinėje graikų filosofijoje, pasinėrusioje į filosofines gamtos problemas. Sokratas graikų filosofiją nukreipė moraline, humanistine linkme.

Apskritai apie pirmuosius keturis Sokrato gyvenimo dešimtmečius nedaug tėra patikimų žinių. Tačiau viena galima tvirtai pasakyti - jo gyvenimo stichija buvo filosofiniai pokalbiai bet kur, bet kada ir su bet kuo. Jo klausytojų ir pašnekovų ratas buvo platus ir įvairus - filosofai sofistai, politikai, karvedžiai, poetai, menininkai, amatininkai, pirkliai, net heteros ir vergai. Apsuptą mokinių jį galėjai matyti gatvėse ir aikštėse, amatininkų dirbtuvėse ir palestrose, ankstų rytą ir vėlų vakarą. Pokalbių temos taip pat buvo kuo įvairiausios - apie dievus ir žmones, apie valstybę ir įstatymus, apie protą ir kvailumą, apie žinojimą ir nežinojimą, apie turtą ir neturtą, apie dorybes ir ydas, apie laisvę ir pareigas, apie kūną ir sielą, apie tiesą ir melą. Tačiau kad ir apie ką ir su kuo Sokratas kalbėdavosi, jo dėmesio centre visada būdavo moraliniai žmogaus pagrindai - žinojimas, tiesa, dorybė.

Antroje gyvenimo pusėje Sokratui teko trejetą kartų dalyvauti karo žygiuose kaip hoplitui (sunkiai ginkluotam pėstininkui). Prasidėjus Atėnų ir Spartos nesutarimams dėl įtakos sferų, 432 m.pr.Kr. Sokratas dalyvavo žygyje prieš prospartišką poziciją užėmusio Korinto koloniją Potidėją (Chalkidėje). Yra žinomas liudijimas apie nepaprastą Sokrato drąsą mūšio lauke, iš kurio jis išnešė sužeistą Atėnų karvedį Alkibiadą. Kilus vadinamajam Peloponeso karui (431- 404 m.pr.Kr.) tarp Spartos ir Atėnų, Sokratas dalyvavo mūšiuose prie Delijo (Bojotijoje) 424 m.pr.Kr. ir prie Amfipolio (Makedonijoje) 422 m.pr.Kr.

Įkopęs į penktąją dešimtį, Sokratas vedė, susilaukė trejeto sūnų - Lamproklio, Sofronisko ir Menekseno. Apie Sokrato žmoną yra keletas versijų. Platonas ir Ksenofontas mini Ksantipę, o Aristotelis rašo, kad jis turėjęs dvi žmonas: pirmoji buvusi Ksantipė, sūnaus Lamproklio motina, o antroji - Mirta, pagimdžiusi Sofroniską ir Menekseną. Pasak kitos versijos, pirmoji Sokrato žmona buvusi Mirta, o ne Ksantipė. Diogenas Laertietis, remdamasis kitais šaltiniais, daro išvadą, kad Sokratas vienu metu turėjęs dvi žmonas (esą tautos susirinkimas, dėl užsitęsusio Peloponeso karo trūkstant vyrų, buvo priėmęs nutarimą pripažinti teisėtais ne tik oficialios žmonos, bet ir sugyventinės vaikus). Kuri iš minimų dviejų moterų buvo tikroji Sokrato žmona - neaišku, tačiau šaltiniuose dažniausiai minima Ksantipė kaip nesugyvenamo būdo moteris, nuolat kėlusi šeimyninius vaidus ir vis bardavusi savo vyrą, vadindama jį plepiu ir dykinėtoju. Klausiamas, kaip jis galįs gyventi su ja, Sokratas atsakydavęs, kad jeigu jis sugebės sugyventi su tokio vaidingo būdo moterimi, tai jam būsią lengviau sugyventi su kiekvienu kitu žmogumi.

Nors Sokratas vengė politinės veiklos (taip jam pataręs jo *daimonion*), tačiau paskutinįjį savo gyvenimo dešimtmetį burtais (tokia tuo metu Atėnuose buvo rinkimų sistema) jis buvo išrinktas Atėnų tautos susirinkimo nariu nuo Antiochidos filės, į kurią įėjo jo gimtosios Alopekės demas. Sokratas čia pagarsėjo tuo, kad pasipriešino mėginimui kolektyviai nuteisti mirti Atėnų karo vadus (strategus) už religinių tradicijų pažeidimą (po 406 m.pr.Kr. laimėto mūšio prie Arginusų salų kilus audrai jie nepajėgė palaidoti žuvusių graikų karių su įprastomis apeigomis). Sokratas reikalavo teisti kiekvieną atskirai tik išnagrinėjus bylą.

Pasibaigus Peloponeso karui (404 m.pr.Kr.), Graikijoje įsigalėjo oligarchija ir vadinamoji trisdešimties tironija, kuriai

vadovavo buvęs Sokrato mokinys Kritijas. Prasidėjo susidorojimai su nepaklusniais piliečiais. Sokratas, būdamas ištikimas teisėtumui, atvirai priešinosi tokiai politikai, todėl jam buvo uždrausta mokyti jaunuolius. Po metų trisdešimties tironija žlugo, vėl sugrįžo demokratija, tačiau Sokratas nebuvo paliktas ramybėje. Žinoma, ir Sokratas nesitaikstė su tuo, kas jam buvo nepriimtina. Demokratijos idealu jis laikė Periklio valdymo laikus (443-430 m.pr.Kr.) ir naująją Atėnų demokratiją vertino kritiškai. Sokratas pirmiausia reikalavo, kad tie, kurie siekia valdžios, gerai išmanytų valdymo meną. Todėl jam buvo nepriimtina burtais pagrįsta pareigūnų rinkimo tvarka. Tokiu keliu į valdžią dažnai pakliūdavo atsitiktiniai nekompetentingi asmenys. Apskritai Sokratas neteikė didelės reikšmės valdymo formai - svarbiausia jam buvo pareigūnų kompetencija ir įstatymų laikymasis. Tokį Sokrato požiūrį tuometiniai pareigūnai laikė demokratijos pagrindų kritika. Be to, daugeliui nepatiko ir Sokrato sugebėjimas taikliais klausimais priversti pašnekovą atskleisti savo tikruosius sugebėjimus, apnuoginti savąjį menkumą, susimąstyti dėl moralinių savo gyvenimo principų.

Tai, kad Sokratas atvirai kritikavo viską, kas tik prasilenkia su tiesa ir dora, jo tiesumas ir principingumas, savitas nepriklausomas jo gyvenimo būdas darė jį visiems neparankiu žmogumi, odiozine asmenybe, todėl buvo ieškoma preteksto jo atsikratyti. Tiesioginių politinių kaltinimų naujosios demokratijos šalininkai nedrįso jam pateikti - reikėjo surasti moralinių ir religinių nusižengimų. 399 m.pr.Kr. nevykėlis poetas Meletas sukurpė oficialų skundą, kuriame Sokratas kaltinamas 1) bedievyste, 2) naujų dievybių pripažinimu bei 3) jaunimo tvirkinimu ir reikalaujama jam mirties bausmės. Teisme kaltinamąsias kalbas pasakė turčius odininkas Anitas (tikrasis susidorojimo su Sokratu iniciatorius) ir oratorius Likonas.

Sokrato kaltinimų „bedievyste" pagrindas buvo gamtamokslinių Anaksagoro tyrinėjimų įtaka jo pažiūroms, dangaus šviesulių dieviškumo nepripažinimas, laisvas religinių tradicijų ir papročių traktavimas ir laikymasis. Sokrato bedieviškumą esą įrodąs ir jo *daimonion* - savotiškas vidinis, individualus jo paties dievas, genijus, visuomet patardavęs jam, kaip pasielgti vienu ar kitu atveju, kokį gyvenimo būdą pasirinkti, kokios veiklos imtis. Tai buvęs tam tikras dievišką galią turintis sąžinės balsas, kuriam Sokratas visada besąlygiškai paklusdavęs. Sokrato amžininkai jo *daimonion* laikė pavojingu mėginimu pakeisti tradicinius graikų dievus ir nusistovėjusią jų sampratą kiekvieno žmogaus vidiniu dievu, jo vidiniu balsu, sprendžiančiu dieviškojo ir žmogiškojo teisingumo klausimus. O iš tikrųjų Sokratas išpažino graikų panteono dievus ir laikėsi jų garbinimo tradicijų.

Kaltinimas jaunimo tvirkinimu buvo grindžiamas tuo, esą Sokratas, kritikuodamas rinkimus burtais, skatinęs nesilaikyti priimtų įstatymų ir nustatytos tvarkos, tuo griaudamas valstybės pamatus. Be to, jaunimą tvirkinęs ir pokalbiuose su juo peršamas kitoks negu įprasta požiūris į dievus, taip pat nepadorių ištraukų iš Hesiodo ir Homero veikalų citavimas.

Kaip liudija Platonas „Sokrato apologijoje", Sokratas visus šiuos kaltinimus teismo metu nuodugniai išanalizavo, remdamasis savo filosofijos metodologija bei įsitikinimais, ir akivaizdžiai įrodė jų nepagrįstumą. Tačiau Sokrato tiesa neatitiko Atėnų įstatymų, ir jis, paklusdamas savo vidiniam balsui (*daimonion*), patarusiam, kad nederėtų elgtis neteisiškai, pasirinko mirtį. Nieko nepadėjo ir draugų įkalbinėjimai gelbėtis, bėgti iš kalėjimo, nors tokių galimybių buvo. Sokratas stoiškai sutiko mirties nuosprendį ir, praleidęs kalėjime dar 30 dienų (pasitaikė šventės dievo Apolono garbei, kurių

metu buvo draudžiama vykdyti mirties nuosprendžius), išgėrė cikutos nuodų taurę. Paskutinis jo prašymas buvo paaukoti gydymo dievo Asklepijo garbei gaidį; tuo Sokratas norėjo parodyti, kad sielos išsivadavimas iš kūno nelaisvės prilygsta sielos pasveikimui.

Paradoksalu, bet atėniečiai, nuteisę Sokratą, buvo teisūs ta prasme, kad jie gynė teisinius savo valstybės pagrindus; teisus ir Sokratas, paklusęs teismo nuosprendžiui ir pasielgęs teisiškai. Nors, kita vertus, po Sokrato mirties atėniečiai suprato, ko neteko, ir puolė atgailauti. Kaip liudija Diogenas Laertietis, buvo paskelbtas gedulas, uždrausti teatro vaidinimai, o Sokrato kaltintojai nubausti mirties bausme. Tačiau patikimų istorinių liudijimų, patvirtinančių šį faktą, nėra.

SOKRATO ASMENYBĖS BRUOŽAI. Sokrato asmenybė įkūnija tauriausias žmogaus dvasines ir moralines savybes. Tai buvo žmogus, kuris gyveno taip, kaip pats mokė gyventi kitus. Jis buvo nepaprastai teisingas, kuklus, ištikimas savo draugams, savaip dievobaimingas ir itin nuosaikus fizinių poreikių atžvilgiu. Kaip savo valstybės pilietis, jis ištikimai tarnavo savo tėvynei, karo metais narsiai ją gynė, taikos metu taip pat rodė ištikimybės pareigai pavyzdį, drąsiai gindamas tiesą ir nuo įsiaudrinusios minios, ir nuo pareigūnų piktnaudžiavimo įstatymais. Kaip tik tuo, o ypač savo gyvenimo būdu Sokratas išsiskyrė iš kitų atėniečių. Jis mėgdavo ištisas dienas klajoti po miestą ir pasišnekėti su kiekvienu, ką tik sutikdavo savo kelyje. Visiems imponuodavo ne tik jo samprotavimai ir pamokymai, bet ir išorė. Priešingai puošniai apsirengusiems sofistams, Sokratas dėvėjo prastą apsiaustą, vaikščiojo daugiausia basas. Daugelis į jį žiūrėjo kaip į keistuolį, kuris kvaršina žmonėms galvas savo plepalais ir nepajėgia pasirūpinti nei savo šeima, nei pačiu savimi. Neatsitiktinai dar gyvas būdamas jis tapo daugelio antikos

komedijų herojumi. Pvz., Aristofanas (apie 445-385 m.pr.Kr.) komedijoje „Debesys" pavaizdavo jį kaip įžūlų plepį, betikslių svarstymų, laisvamanybės apraiškų, išdidumo ir išradingų sofistinių apgavysčių įsikūnijimą. Šaipomasi iš jo ir kitose Aristofano komedijose - „Paukščiai", „Varlės". Kaip pajuokos vertas *keistuolis* Sokratas vaizduojamas ir Kalijo, Teleklido, Eupolido komedijose; gal tik Ameipsijo komedijoje „Konas" (423 m.pr.Kr.), šalia pajuokos, gali justi ir šiokios tokios simpatijos apraiškų.

Iš tikrųjų kai kuriais atžvilgiais Sokrato elgesys priminė pagarsėjusių sofistų veiklą, tačiau nuo jų jis skyrėsi ne tik tuo, kad už teikiamas pamokas neimdavo jokio užmokesčio, bet ir savo mokymo turiniu. Jo esmė buvo lavinti žmogaus protą, kad jis geriau pažintų save, o pažinęs save žmogus gali nukreipti savo gyvenimą teisinga linkme ir išmintingai naudotis visomis žemiškomis gėrybėmis. Be to, priešingai negu sofistai, kurie dėjosi visažiniais išminčiais, Sokratas visuomet sakydavo: „Aš žinau, kad nieko nežinau" („*oida ouden eidōs*").

Vieši filosofiniai pokalbiai buvo didžiausia Sokrato aistra, kuri taip buvo jį užvaldžiusi, kad jis visiškai nesirūpino nei savo šeimos buities reikalais, nei savimi. Savo gyvenimo prasme jis laikė *mokyti žmones pažinti tikrąsias gyvenimo vertybes*. Nors jis gyveno nepritekliuje ir skurde, tačiau visuomet atsisakydavo jam ne kartą siūlyto geresnio būsto, žemės, maisto produktų. Stengėsi gyventi pats iš savęs, tenkindamasis minimumu. Jis buvo įsitikinęs, kad siekimas praturtėti iškreipia žmogų iš doros ir tiesos kelio. Plačiai žinoma, kaip kartą apsilankęs turguje jis nusistebėjo: „Kiek čia daug daiktų, kurių man nereikia". Tad suprantama, kad tokios Sokrato nuostatos negalėjo patenkinti jo žmonos Ksantipės, ant kurios pečių gulė visi ūkio ir buities rūpesčiai.

Čia, matyt, ir slypi pagarsėjusių jų tarpusavio barnių ir šeimyninių vaidų priežastis.

Kontrastas Sokrato moraliniam ir dvasiniam grožiui buvo jo išvaizda, visiškai neatitinkanti senovės graikų kūniškojo grožio etalono. Sokratas buvo tiesiog bjaurus: nedidelio ūgio, pilvotas, trumpu kaklu, didele nuplikusia galva, išsišovusia kakta, plačia suplota nosimi didelėmis šnervėmis, storomis lūpomis, paburkusiu veidu - visa tai rodė stiprią juslinę jo prigimtį, kurią buvo sutramdžiusi išmintinga dorovinė siela. Būdamas toks neišvaizdus, Sokratas pasižymėjo didžiuliu vidiniu patrauklumu: jis visuomet būdavo gerai nusiteikęs, romus, švelnus, geraširdis, mėgdavo juokauti (dažniausiai su ironija), tad visiems atrodydavo, kad jis pats laimingiausias žmogus. O labiausiai visus traukė Sokrato išmintis. Platonas „Sokrato apologijoje" pasakoja, jog kartą Sokrato jaunystės draugas Chairefontas apsilankęs Delfų Apolono šventykloje ir paklausęs pitijos (Delfų orakulo žynės), ar esąs pasaulyje kas nors išmintingesnis už Sokratą. Atsakymas buvo vienareikšmis: nėra išmintingesnio. Tokį atsakymą, be abejo, lėmė tai, kad Sokratas žinojo nežinąs. Jis nelaikė savęs visažiniu išminčiumi. Jo manymu, išmintis - tik dievų prerogatyva, o žmogus geriausiu atveju tegali būti išminties mylėtoju - filosofu. „Žinau, kad nieko nežinau" ir yra svarbiausias Sokrato filosofijos leitmotyvas.

SOKRATO FILOSOFIJOS METMENYS. Tikruoju filosofu Sokratas laiko tą, kuris pripažįsta žinojimo ir doros vienovę ir praktiškai įgyvendina savo filosofiją. Jam pirmiausia rūpėjo ne teorija, ne gamtos pasaulio tyrinėjimai, jo pradų ir sandaros paslaptys, bet žmogus, jo dvasinės vertybės, visuomenės ir valstybės sąrangos klausimai - taigi praktinis gyvenimiškasis, taikomasis filosofijos aspektas. Gamtos tyrinėjimai, jos dėsnių pažinimas, jo supratimu, nepadeda nei

kurti gamtos reiškinių (vėjo, lietaus), nei pakeisti jų dėsnių; be to, medžiai, sakė jis, negali jo pamokyti, kaip elgtis ir gyventi, o žmogaus pažinimas - gali.

Nukreipdamas filosofiją humanizavimo linkme, Sokratas pradėjo naują - *sokratiškąjį* - senovės graikų filosofijos raidos etapą.

E t i k a. Pagrindinis Sokrato etikos postulatas - *žinojimas* yra svarbiausia dorybė (*aretē*). Dorybė yra besąlygiškas gėris. Visas blogis kyla iš nežinojimo. O kad žmogus žinotų, kas yra gera ir kas bloga, jis privalo atkakliai ir nuolat mokytis tai atpažinti. Tuomet žmogus sugebės pasirinkti teisingą elgseną, išvengti nelaimių, teisingai spręsti apie kitus žmones. Taigi dorybės nėra įgimtos, jos įgyjamos mokantis jas pažinti. O kas nepajėgia nuspręsti, kaip turi pasielgti, tam Sokratas pataria pasikliauti dievais ir burtais sužinoti jų valią. Šiuo atžvilgiu savo etiką Sokratas papildo religiniu motyvu, parodydamas dievų vaidmenį padedant žmogui pasirinkti teisingą ir dorą elgseną.

Pažinti dorybes yra naudinga. Doros siejimas su *nauda* (*agathón*) - kitas esminis Sokrato etikos bruožas. Elgtis dorai ir teisingai žmogui esą naudinga, nes tik tuomet jis patiriąs aukščiausiąją laimę (*eudaimonia*), kurios esmę sudaro suvokimas, kad pats tampi geresnis ir kitus darai geresnius. Aukščiausioji laimė - tai ne didžiausias malonumas (*hēdonē*), o tik kuo mažesni poreikiai. Kuo mažiau trokšti, tuo arčiau dievų esi, o nieko netrokšti - jau dieviškasis tobulumas.

Sokratas pripažino dorovės normų *visuotinumą*, nes, jo supratimu, jos yra ne žmonių nustatytos kokiu nors susitarimu, o kyla iš pačios dalyko prigimties ir yra vienodos visiems žmonėms. Tuo Sokrato etika skyrėsi nuo sofistų reliatyvistinės etikos.

Sokrato mokiniai Ksenofontas ir Platonas nemažai yra rašę apie tai, kaip jų mokytojas supratęs įvairias kitas dorybes - teisingumą, drąsą, susilaikymą, darbštumą, dosnumą, draugiškumą ir kt.

Teisingumą Sokratas aiškino kaip teisėtumą, paklusimą rašytam ir nerašytam įstatymui. Tai privaloma kiekvienam piliečiui nepriklausomai nuo jo visuomeninės padėties. Jeigu įstatymai ir nėra pastovūs, vis tiek reikia jiems paklusti (pvz., karo metu sąžiningas karys vykdo savo pareigą negalvodamas, kad karas laikinas). Žmogus, kuris laikosi įstatymų, nusipelno pagarbos, pasitikėjimo ir draugiškumo.

Narsus yra tas, kuris suvokia, kas kelia pavojų, ir žino, kaip galima protingai jį įveikti. Narsumas esąs įgimta savybė, jo negalima išmokti ar sustiprinti ugdant.

Sokratas itin vertino *nuosaikumą*. Kas nesugeba susivaldyti, tas nėra laisvas, nes priklauso nuo savo aistrų, trukdančių atlikti gerus darbus. Malonumai tik tada gali teikti džiaugsmą, kai jie derinami su nuosaikumu, pvz., valgis skanus tik išalkus. Nesusivaldantis žmogus nesiskiriąs nuo neprotingo gyvulio, juo negalima pasitikėti, jis netgi pavojingas. Tik nuosaikiai gyvenantis žmogus sugebąs teisingai pasirinkti dorybę, jis turįs daugiau laiko galvoti apie valstybės ir draugų reikalus, lengvai pakeliąs sunkumus ir ištikusias nelaimes. Todėl itin svarbu mokyti nuosaikumo jaunuolius, kad jie būtų tinkamai paruošti valstybės tarnybai.

Su nuosaikumu Sokratas siejo *kuklumą, kūno grūdinimą, darbštumą, dosnumą*. Jis peikė visokias pagyrūniškumo apraiškas ir ragino nesidėti tuo, kuo iš tikrųjų nesi. Daug dėmesio skyrė kūno sveikatai. Pasak Sokrato, silpnas, neužgrūdintas kūnas sukeliąs prastą nuotaiką, dvasios nuopuolį. Naudingiems darbams dirbti esąs reikalingas stiprus ir užgrūdintas kūnas. Nepakanka žinoti, kokia veikla yra

naudinga, - reikia nedelsiant realizuoti tą žinojimą ir veikti. Dykinėjimas - tai ne tik nieko neveikimas, bet ir nenaudinga veikla. Joks darbas, jokia veikla nėra gėdinga. Kas nedirba, tam ir dievai niekuo negali padėti.

Toks įvairių dorybių pažinimo ir jų naudingumo aiškinimas ir sudarydavo Sokrato filosofinių pokalbių turinį. Kartu jis pabrėždavo, kad apskritai visos dorybės yra žinojimas, taigi *dora yra viena*: teisingumas - žinojimas, kas kam pridera, drąsa - žinojimas, ko reikia bijoti, dievobaimingumas - žinojimas, kad yra dievai ir ko jie nori iš žmogaus. Teigdamas doros vienumą, Sokratas pasisakė prieš sofistų etinį pliuralizmą.

Sokrato etikos sampratą lenkų filosofas V.Tatarkevičius taip reziumuoja: „Žmogus siekia laimės ir naudos; tikrąją laimę ir tikrąją naudą teikia tik gėris. Tikrasis gėris yra dora; dora yra viena, nes kiekviena dorybė yra žinojimas. Įgydami žinių, pasiekiame gėrį, o kartu - naudą ir laimę, todėl reikia siekti žinių, o kas gali, privalo ir kitus to mokyti"*. Tačiau svarbiausia, kad mokytojo žodžiai nesiskirtų nuo darbų. Sokratas buvo toks mokytojas. Tuo jis ir pelnė amžiną tikrojo filosofo ir išminčiaus garbę.

Metodologija. Mokydamas pažinti dorybes, Sokratas siekė įveikti sofistų reliatyvistinį mąstymą bei subjektyvizmą ir ieškojo būdų, kaip surasti visuotinę reikšmę turinčias sąvokas, kurios teiktų objektyvų žinojimą. Siekdamas šio tikslo, Sokratas naudojo savitą metodologiją, kuri, šalia etikos, yra antras itin reikšmingas jo filosofijos aspektas. Tiesa, Sokratas nekūrė kokių nors logikos taisyklių, jo metodologijos pagrindas buvo dialogas, diskusija, kurią Sokratas vesdavo kaip tikras virtuozas. Sokrato metodologija turi du aspektus: negatyvų ir pozityvų. Pirmąjį jis vadino elenktika, antrąjį - majeutika.

**Tatarkiewicz W. Historia filozofii. - Warszawa, 1970. - T.1. - S.63.*

Elenktikos (*elenktikōs* - nuginčijimo, demaskavimo menas) metodu Sokratas įrodinėdavo priešininkų pažiūrų neteisingumą. Jo esmė tokia: imamas klaidingas priešininko teiginys, kurį Sokratas ironiškai apsimesdavo priimąs kaip teisingą; toliau priešininkas klausinėjamas tol, kol jis priverčiamas suabejoti savo įsitikinimais. Tuomet jis ima pats samprotauti ir toliau klausinėjamas prieina teisingas išvadas. Šį metodą Sokratas laikė labai efektyviu, padedančiu apvalyti ir nuskaidrinti protą, demaskuoti tariamąjį žinojimą.

Majeutikos (*maieutikē* - pribuvėjos menas) metodu Sokratas siekė padėti žmogui įgyti teisingą žinojimą, įžvelgdamas čia analogiją su pribuvėjos menu: kaip pribuvėja padeda ateiti į pasaulį kūdikiui, taip ir mokytojas, tinkamai klausinėdamas savo pašnekovą, turi padėti jam surasti savo tiesą. Mokytojas turėjo būti labai išradingas formuluodamas klausimus. Sokratas sudėtingus klausimus paprastai skaidydavo į paprastesnius ir juos taip suformuluodavo, kad pašnekovui tereikėdavo atsakyti tik „taip" arba „ne". Tam neprireikdavo jokių specialių žinių - pakakdavo savo sveiko proto. Tai euristinio pobūdžio metodas.

Kadangi Sokratas dažniausiai bendraudavo su paprastais atėniečiais, jis siekė, kad jo filosofijos metodologija būtų išradinga, paprasta ir įtaigi. Šalia minėtų analizės priemonių, sudėtingiems doroviniams poelgiams apibūdinti jis pasitelkdavo analogiją ir palyginimus, kad kuo išsamiau parodytų reiškinio apimtį. O turiniui atskleisti naudodavo *indukcijos* metodą (*epagōgē*). Analogijos būdu išryškinęs kokios nors dorybės įvairias apraiškas, Sokratas ieškodavo jų bendrų požymių ir tada ryždavosi formuluoti sąvoką. Indukcijos metodu gautą sąvoką Sokratas, priešingai negu sofistai, laikė visuotine. Jis didelę reikšmę teikė kuo tikslesniam dorybės sąvokų apibrėžimui - iš pašnekovo visuomet reika-

laudavo: būk malonus, pasakyk, kas yra tiesa, dora, drąsa ir pan. Indukcinis samprotavimas buvo būtinas sąvokų apibrėžimo būdas. Kas sugeba apibrėžti sąvoką, tas žino, o kas *žino, tas yra doras. Taigi metodologija Sokratui nebuvo* savitikslė proto lavinimo priemonė. Ji tarnavo praktiniam tikslui: kad būtum doras, reikia žinoti kelius į tikrąjį žinojimą, nes žinojimas ir dora yra tas pat.

Sokrato indukcinio samprotavimo metodą ir reikalavimą apibrėžti sąvokas vėliau gerai įvertino pats Aristotelis. Iki Sokrato indukcija buvo naudojama tik atsitiktinai, o Sokratui ji buvo sąmoningai pasirenkama ir sistemingai naudojama protavimo ir analizės priemonė dorybėms pažinti ir joms apibrėžti. *Be abejo, kai kuriais atvejais tekdavo pasitelkti ir* dedukciją, t.y. spręsti remiantis bendrosiomis sąvokomis.

SOKRATO TEOLOGIJA taip pat turėjo savitų bruožų,kurie rodo tam tikrą Sokrato nukrypimą nuo tradicinės liaudies religijos. Vis dėlto jis stengėsi laikytis religinių papročių, neneigė būrimo vaidmens ir orakulų pranašysčių, neneigė ir dievų buvimo. Tačiau Sokrato tikėjimas dievais buvo kitoks negu paprastų atėniečių. Jo dievas - tai ne individuali būtybė, bet greičiau beasmenis visatos protas, aukščiausioji *išmintis, o atskiri dievai - tai tik to universalaus proto* reiškimosi sritys. Nors dievai yra nematomi, tačiau jų buvimą įrodą jų darbai: pavyzdžiui, vėjo taip pat nematome, bet žinome, kad jis yra. Su dieviškąja visatos tvarka ir išmintimi glaudžiausiai esąs susijęs žmogus, kuriuo dievai nuolatos rūpinasi, teikdami jam gamtos gėrybes - šviesą, šilumą, orą, ugnį, palankią metų laikų kaitą ir pan. Visa tai sudaro žmogui sąlygas egzistuoti. O naudotis tomis žemiškomis gėrybėmis žmogus galįs todėl, kad dievai jam davė tinkamą organizmo sąrangą. Iš kitų gyvūnų žmogus išsiskiriąs savo dvasinėmis galiomis, kurios padeda jam kur kas geriau tvarkyti savo gyve-

nimą. Taip esą todėl, kad žmogus yra dievų tikslas; jis privaląs būti dėkingas dievams, stengtis jiems įtikti, vykdyti jų valią. Toks dievų ir žmogaus santykio aiškinimas rodo, jog sokratiškoji teologija yra aiškiai antropocentrinio pobūdžio.

Sokrato teologijoje nevisiškai aiškus yra sielos nemirtingumo klausimas. Vieni liudijimai rodo, kad Sokratas tarsi vengia vienareikšmio atsakymo, tačiau iš daugelio liudijimų galima spręsti, kad Sokratas sielą laikė dieviška nematoma bekūne esybe, lemiančia tikrąjį žmogaus *Aš*, žmogui mirus atsiskiriančia nuo kūno ir pereinančia į kitą, nemirtingą, pasaulį.

Sokrato teologija neturėjo tokios tąsos filosofijos raidoje kaip jo etika ir metodologija. *Jo skelbta laimės, žinojimo ir* doros vienovė tapo senovės graikų etikos mokyklų pagrindu. O žinojimo visuotinumo siekimas, visų žinių apibendrinimas bendrosiomis sąvokomis vėlesniais laikais tapo išeities tašku kuriant pažinimo teoriją. Tuos du svarbiausius Sokrato filosofijos aspektus perėmė jo mokinių sukurtos pagarsėjusios sokratiškosios mokyklos. Antisteno (apie 435-370 m.pr.Kr.) įkurta *kinikų* mokykla bei Aristipo (apie 435-355 m.pr.Kr.) įkurta *Kirėnės* mokykla rėmėsi Sokrato etika, o Euklido (450-380 m.pr.Kr.) įkurtoji *Megaros* mokykla - jo filosofavimo metodologija. Tačiau pats talentingiausias *ir ištikimiausias Sokrato mokinys* buvo Platonas. Jis išplėtojo visas Sokrato filosofijos idėjas, remdamasis jo bendrųjų sąvokų reikalavimu sukūrė garsiąją idėjų (*eidos*) teoriją ir visiems laikams įrašė savo didžiojo mokytojo vardą į pasaulio filosofijos istoriją. Ir šiandien kiekviena pažintis su Sokratu mus moko: žinok, žmogau, kad nieko nežinai, - ir būsi vertas žmogaus vardo.

Antanas Rybelis

Atsiminimai apie Sokratą

PIRMA KNYGA

I skyrius

(1) Ne kartą stebėdamasis klausiau savęs, kokiu tatai būdu Sokrato kaltintojai įtikino atėniečius, kad jo nusikaltimas valstybei vertas mirties bausmės. Pateiktas kaltinimas buvo maždaug toks[1]: Sokratas kaltas, kad nepripažįsta valstybinių dievų ir vietoj jų perša naujas dievybes; be to, kaltas, kad tvirkina jaunuomenę.

(2) Visų pirma kaip jie įrodė, kad negarbina valstybės pripažintų dievų? Juk tūlas dažnai matė jį aukojant dievams aukas ir namuose, ir ant viešų miesto aukurų; taip pat nebuvo paslaptis, kad kreipiasi į orakulą; tačiau iš lūpų į lūpas ėjo Sokrato prisipažinimas, jog nurodymus jam duodanti dievybė[2]– greičiausiai dėl to ir kaltinamas, kad peršąs naujas dievybes. (3) O iš tikrųjų čia jis nė kiek ne didesnis naujovininkas už kitus, kurie, tikėdami pranašavimais, stebi paukščius, balsus, kitokius ženklus, aukas[3]. Juk jie supranta, jog ne paukščiai ir ne sutiktieji žmonės žino, kas naudinga buriantiesiems: nurodymus tokiu būdu duoda dievai. Ir Sokratas manė taip pat. (4) Juk kaip tik taip ir yra: dauguma žmonių visai nesusimąstyda-

mi sako, kad juos perspėją ar paskatiną paukščiai bei atsitiktiniai praeiviai; tuo tarpu Sokratas kalbėjo taip, kaip manė – nurodymus jam duodanti dievybė. Ne vienam savo bičiulių[4] jis viena patardavo daryti, kita nepatardavo: taip, girdi, liepianti dievybė. Kas jo paklausydavo, laimėdavo, o nepaklausiusieji vėliau gailėdavosi. (5) Juk kiekvienas sutiks, kad Sokratas nesigviešdavo pasirodyti aplinkiniams nei niekatauškis, nei pagyrūnas; o būtų toks pasirodęs, jei neva dievo įkvėptas patarimas galų gale būtų paaiškėjęs esąs klaidingas. Todėl aišku, jog, nebūdamas tikras, kad bus jo tiesa, nebūtų nė pradėjęs spėlioti. O kuo kitu, jei ne dievu, galėjo čia kliautis? Tad kaipgi jis, tikėdamas dievais, galėjo manyti, kad dievų nesą?

(6) Su draugais jis elgdavosi dar ir šitaip: kasdienius reikalus patardavo tvarkyti taip, kaip, jo manymu, būtų geriausia; o tais atvejais, kai baigtis neaiški, siųsdavo atsiklausti orakulo, verta imtis ar ne. (7) Kai nori tinkamai tvarkyti ūkį ar imtis valstybinių pareigų, sakydavo Sokratas, dar reikia ir orakulo patarimo. Mat jis manė, kad galima išmokti dailidės, kalvio amato, žemdirbystės, vadovauti žmonėms, prižiūrėti darbus, vesti apskaitą, tvarkyti ūkį, rikiuoti armijos dalinius, – šiaip tam visai užtenka žmogaus proto; (8) tačiau spręsti svarbiausius dalykus čia dievai pasilieką sau, žmonėms neatskleisdami nieko. Štai ūkininkas, pasisodinęs gražų sodą, nežino, kas skins vaisius; pasistatęs puikų namą nežino, kas jame gyvens; karve-

dys nėra tikras, kad pasieks pergalę; valstybės veikėjas nežino, ar jo politika bus sėkminga; vyras, besidžiaugiantis, kad veda gražuolę, nežino, ar neteks per ją sielvartauti; susigiminiavęs su įtakingais valstybės žmonėmis nežino, ar kaip tik per juos neteks prarasti piliečio teisių[5]. (9) Sokratas sakydavo, kad žmonės, įsitikinę, jog čia dievybė neturinti galios ir viskas priklausą tiktai nuo žmogaus proto, – pamišėliai. Antra vertus, pamišėliai tie, kas kreipiasi į orakulą tokiais klausimais, kuriuos spręsti dievai leido patiems žmonėms ir išmokė juos tai daryti. Sakysim, kokį verčiau samdytis vežėją – mokantį ar nemokšą, arba kokį laivo vairininką – išmanantį jūreivystę ar ne. Panašus ir toks atvejis: tą ir tą galima patirti skaičiuojant, matuojant, sveriant, tačiau žmonės ir čia per orakulą klausia dievų – Sokrato manymu, jie šventvagiauja. Kur dievų leista spręsti žmogaus protui, ten ir reikią spręsti; o kai tenka veikti, kur nėra aišku, per orakulą reikią atsiklausti dievų: šie duodą nurodymus, kam yra maloningi.

(10) Beje, Sokratas visada būdavo viešumoj: iš ryto eidavo į pasivaikščiojimo vietas bei gimnazijas; kai susirinkdavo turgus, ten būdavo ir jis; taip pat likusią dienos dalį praleisdavo ten, kur vylėsi susitiksiąs daugiau žmonių. Jis daugiausia kalbėdavo pats, tad kiekvienas panorėjęs galėjo klausytis. (11) Tačiau niekas nė karto nematė, kad Sokratas būtų pasielgęs kaip šventvagis, negirdėjo iš jo nė vieno bedieviško žo-

džio. Juk jis nekalbėdavo, kaip dauguma kitų filosofų, apie visatos prigimtį svarstydamas, kokiu būdu atsirado tas sofistų vadinamas kosmosas bei pagal kokius dėsnius juda dangaus kūnai; atvirkščiai, jis ne kartą rodė paikumą tų, kurie tyrinėja panašius dalykus. (12) Pirmiausia jis kreipdavo dėmesį štai į ką: ar žmonės imasi spręsti šiuos klausimus tardamiesi jau gerai išmaną visus dalykus apie žmogų, ar, praleidę juos, tyrinėja dievų klausimus ir mano elgiąsi pideramai. (13) Sokratas stebėdavosi, kaipgi jiems neaišku, kad žmonėms juos išspręsti yra neįmanoma; juk netgi tų, kurie didžiuojasi geriausiai gebą apie tai kalbėti, nuomonės anaiptol nevienodos – netgi tarpusavyje vieni kitus jie laiko tarsi bepročiais. (14) Juk ir iš bepročių vieni nesibaimina netgi siaubingų dalykų, o kiti bauginasi net nebaisių; vieni mano, kad visai negėda kalbėti, kas užeina ant seilės, ar elgtis kaip užsimanius net vidury minios, kiti – kad nereikia nė rodytis žmonėms; vieni negerbia nei šventyklos, nei aukuro, nei jokios kitos šventos vietos, o kiti garbina akmenis, pirmą pasitaikiusį medžio gabalą, žvėris. Panašiai elgiasi ir filosofai, kurie laužo galvą dėl visatos prigimties: šiems dingojasi, kad esatis yra kažkas vientisa, aniems – kad jos daugiariopumas begalinis; šiems – kad viskas nuolat juda, aniems – kad jokio judėjimo nėra; šiems – kad visa gimsta ir miršta, aniems – kad iš viso nėra nei gimimo, nei mirties. (15) Čia Sokratas svarstydavo taip: sprendžiantys žmo-

gaus klausimus viliasi įgytas žinias pritaikysią ir patys, ir kiti panorėję; tačiau nejau taip pat mano ir tyrinėjantieji dieviškuosius dalykus – kad sužinoję, pagal kokius dėsnius vyksta visi reiškiniai, užsigeidę padarys vėjus, lietus, metų laikus bei kitką, ko tik jiems prireiks. O gal apie tai nė nesvajoja – jiems gana vien žinoti, kaip dedasi panašūs dalykai?

(16) Šitaip tatai kalbėjo Sokratas apie besigaluojančius dėl panašių klausimų, o pats kalbėdavo tiktai apie žmogiškus dalykus. Kas yra dievobaimingumas ir kas – šventvagystė? Kas – grožis, kas – bjaurumas? Kas – teisinga, kas – neteisinga? Kas yra nuosaikumas ir kas – paikumas? Kas yra drąsa ir kas – baimė? Kas yra valstybė ir kas – valstybės veikėjas? Kas yra valdinys ir kas – valdovas? Be to, manė, kad žinantieji atsakymą į šiuos klausimus yra tikrai išsilavinę, o nežinantieji teisingai vadinami vergiškos dvasios žmonėmis.

(17) Nieko nuostabaus, kad teisėjai priėmė klaidingą sprendimą tais klausimais, kuriais Sokrato nuostatos tūlas gal ir nežinojo; tačiau tikrai stulbina, kad jie neprisiminė to, kas buvo akivaizdu visiems. (18) Štai kad ir toks atvejis. Kai Sokratas buvo Tarybos narys, davė buleuto priesaiką – spręsti pagal įstatymus[6]. Tautos susirinkime, kai liaudis panūdo prieš įstatymą tiktai balsavimu nuteisti mirties bausme devynis strategus – Trasilą, Erasinidą ir kitus, – Sokratas buvo pirmininkas ir atsisakė pateikti šį siūlymą balsuoti,

nors liaudis ant jo rūstavo, o daugelis įtakingųjų netgi grasino[7]; jam buvo daug svarbiau būti ištikimam priesaikai negu pataikauti liaudžiai, kad ir prieštaraujant teisėtumui, ar sergėtis grasinančiųjų. (19) Mat jis manė, kad žmonėmis rūpinasi dievai, tačiau ne taip, kaip mano daugumas, esą vienus jų reikalus dievai žiną, kitų nežiną; Sokratas manė, kad dievai žino viską: žodžius, darbus, slapčiausias mintis, kad jie yra visur ir duoda nurodymus visais žmogui rūpimais klausimais.

(20) Todėl aš ir stebiuosi, kaipgi atėniečiai leidosi įtikinami, kad dievams prasikalto Sokratas – žmogus, kurio nė vienas žodis, nė vienas poelgis nebuvo šventvagiškas; atvirkščiai, jis kalbėjo ir elgėsi taip, kad kitą jo vietoj būtų pripažinę pačiu dievočiausiu.

II skyrius

(1) Ir dar mane stebina, jog kai kurie patikėjo, kad Sokratas tvirkina jaunuomenę: juk visų pirma, be anksčiau minėtų savybių, jis labiau negu kas kitas mokėjo atsisakyti ir meilės malonumų, ir gardaus valgio; antra, puikiausiai ištverdavo šaltį, karštį, kitokius sunkumus; be to, buvo toks pakantus, kad, nors jo ištekliai buvo itin kuklūs, jam visai užteko to, ką turėjo. (2)

O jei pats buvo toks, tai kaipgi galėjo lenkti kitus prie šventvagystės, teisėtvarkos laužymo, smaguriavimo, ištvirkavimo, ištižimo? Priešingai, Sokratas ne vienam padėjo atsikratyti šių ydų, žadindamas dorybės siekį bei viltį, kad kiekvienas tikrai taps nepriekaištingu žmogumi, jei stropiai imsis saviugdos. (3) Tačiau pats niekada nesiskelbė esąs dorybės mokytojas: tiesiog gyveno dorybingai, todėl bendraujantieji su juo galėjo tikėtis, jog, eidami jo pėdomis, darysis panašūs į jį. (4) Kartu Sokratas rūpinosi savo kūnu ir nekėlė į padanges nesirūpinančių. Todėl, sakysim, jam atrodė nepriimtina, kad žmogus pernelyg daug valgo, o paskui pernelyg daug plėšosi[8]: manė, kad valgyti reikia tiek, kiek priima širdis, tada valgis visai lengvai suvirškinamas. Toks pripratimas esąs labai sveikas ir nekliudo rūpintis siela.

(5) Užtat jam buvo visiškai svetima prabanga, puikavimasis drabužiais, apavu, kitokiais kasdieniais dalykais. Nėra ko nė sakyti, kad Sokratas taip pat nekurstė savo pašnekovų noro lobti – grasyte grasė nuo šios bei panašių aistrų; ir pats nieko neėmė iš tų, kurie norėjo iš jo mokytis. (6) Manė, kad taip darydamas išlieka laisvas. O apie filosofus, kurie už savo mokymą imdavo atlyginimą, ranka modamas sakydavo, jog jie patys parsiduodą: norom nenorom turį bendrauti su žmonėmis, iš kurių yra gavę atlyginimą. (7) Stebėdavosi, kad, skelbdamasis dorybės mokytoju, tūlas ima pinigus ir nė nenutuokia, jog didžiausia nauda – įsi-

gyti gerą draugą, arba net būgštauja, jog mokinys, tapęs nepriekaištingu žmogumi, užmirš atsilyginti geru savo didžiausiam geradariui. (8) O Sokratas niekada niekam nieko panašaus nežadėdavo – tikėjo, kad tie iš bendraujančiųjų, kurie perims jo paties branginamas vertybes, visą gyvenimą bus tikri bičiuliai ir jo paties, ir tarpusavyje. Tad kaipgi štai šitoks žmogus galėjo tvirkinti jaunuomenę? Nebent jau rūpinimasis dorybe yra tvirkinimas.

(9) „Prisiekiu Dzeusu, – tikino kaltintojas[9], – Sokratas savo kalbomis skatino žiūrėti pro pirštus į esamus įstatymus aiškindamas, jog rinkti valstybės veikėjus pupomis[10] – kvailysčių kvailystė: esą niekas nenorįs turėti pupomis išrinkto vairininko, dailidės, fleitininko ar panašaus žmogaus, nors jų riktai pridarą daug mažiau žalos negu valstybės veikėjų klaidos". Tokios šnekos, anot kaltintojo, skatinančios jaunuolius niekinti nustatytą valstybės tvarką, ugdančios polinkį į prievartą.

(10) O aš manau priešingai: išsilavinę žmonės, kurie jaučiasi galį duoti savo tėvynainiams naudingų patarimų, kaip tik rečiausiai griebiasi prievartos, nes puikiai žino ją akinant pavojingą priešiškumą; tuo tarpu įtikinamu žodžiu pasieksi tą patį – tiktai draugiškai ir niekuo nerizikuodamas. Mat jėga priversti žmonės jaučiasi tarytum būtų apiplėšti ir ima neapkęsti, o įtikintieji prisiriša, tarsi būtų pamaloninti. Todėl išmintingas žmogus prievartos nenaudos; jos griebsis tik

tas, kuris turi daug jėgos ir maža proto. (11) Be to, prievarčiam žmogui visada dar reikia sąjungininkų (ir nemažai!); o sugebantis įtikinti nereikalingas nė vieno bendrininko: jis žino, kad įtikinti pajėgs ir vienas pats. Jam mažiausiai paranku žudyti – juk kas žudys žmogų, jei, palikęs gyvą bei įtikinęs, galės pasinaudoti juo kaip panorės?

(12) „Tačiau Kritijas[11] ir Alkibiadas[12], – kalbėjo kaltintojas, – bendravę su Sokratu, užtraukė valstybei sunkiausių nelaimių: juk pirmasis oligarchijos[13] laikais buvo didžiausias prievartautojas, veidmainis bei kraugerys; vėlgi demokratijos laikais neatsirado didesnio savavaliautojo, pasipūtėlio bei smurtininko už antrąjį!"

(13) Aš nė nesiimu jų ginti, jei pridarė ką bloga valstybei; gana papasakoti, kokio pobūdžio buvo jų bendravimas su Sokratu. (14) Šiuodu vyru iš prigimties buvo didžiausi garbėtroškos visuose Atėnuose: norėjo, kad viskas būtų daroma tik per juos, kad labiausiai būtų šlovinamas jų vardas. Jie sužinojo, kad Sokratas gyvena iš menko nieko ir to jam visai užtenka, kad puikiausiai gali susilaikyti nuo visų malonumų ir kad panorėjęs kiekvieną savo pašnekovą traukte patraukia į savo pusę. Ar atsiras, kas pasakytų, jog tai matydami ir būdami tokie, kaip ką tik minėjau, šiuodu vyru panūdo gyventi taip, kaip Sokratas, būti tokie pat nuosaikūs, todėl ėmė siekti bendrauti su juo? (16) Bent aš manau šit kaip: jei dievas būtų

leidęs jiems pasirinkti – gyventi visą gyvenimą taį kaip matė gyvenant Sokratą, arba mirti, juodu veikia būtų pasirinkę mirtį. Tai aiškiai matyti iš jų poelgių: vo tik pasijuto esą iškalbingesni už savo tėvynainius tučtuojau atšoko nuo savo mokytojo ir griebėsi va stybinės veiklos, nes tik dėl jos anksčiau saikstė: bendrauti su Sokratu.

(17) Galbūt čia kas nors norėtų prikišti: Sokrata turėjo savo pašnekovus pirmiau mokyti nuosaikumo o tik paskui – politikos. Dėl šito aš nė nesiginčiju tačiau matau, kad visi mokytojai rodo savo mok niams, kaip savo gyvenimu teigia tai, ko moko, ti paskui paskatindami žodžiu. (18) Taip pat žinau, ka ir Sokratą mokiniai visada matydavo nepriekaištinga labai prakilniai kalbantį apie dorybę bei kitus žmog škus dalykus. Žinau dar ir tai, kad taip pat anuodu kol bendravo su Sokratu, elgėsi nuosaikiai – ne i baimės, kad šis juos nubaus ar išplieks žodžiu, o i tuometinio savo įsitikinimo, kad toks elgesys yra pat tinkamiausias.

(19) Vėlgi ir čia tūlas iš tų, kurie vadinasi filosofais galėtų prikišti, kad niekada teisingas žmogus netam pa neteisingu žmogumi, nuosaikus – išsišokėliu, ka apskritai žmogus, išmokęs, ko galima išmokti, nega vėl virsti nemokša. Tačiau aš negaliu sutikti su šitoki nuomone, nes matau, kad sunkaus darbo nega dirbti žmonės, kurie nelavina savo jėgos; panaši dvasinės veiklos negali imtis nelavinusieji savo dva

sios – jie nepajėgia nei daryti to, ką reikia daryti, nei susilaikyti nuo to, nuo ko reikia susilaikyti. (20) Todėl tėvai net ir tikrai nuosaikius vaikus atskiria nuo blogų žmonių manydami, kad bendravimas su dorais žmonėmis moko dorybės, o su blogais – sunaikina ją. Apie tai kalba ir poetai. Štai vienas jų sako:

Iš prakilnaus išmoksi kilnumo, o jeigu sutapsi
Su nedorais, nupuls tavosios mintys bemat[14].

O kitas poetas teigia štai ką:

Būna, kad žmogui doram pasitaiko blogai pasielgti[15].

(21) Aš visiškai sutinku su jais: kaip nekartojamos užsimiršta eilės, taip iš atminties išdyla ir pamokomi žodžiai, jei apie juos negalvoji. O kai žmogus bus užmiršęs pamokymus, užsimiršš ir dvasios paskatos, kurių pagautas siekė nuosaikumo; tad nenuostabu, kad, nebeatsimindamas tų paskatų, nebeatsimins ir paties nuosaikumo. (22) Matau, kad taip pat žmonės, palinkę į girtuoklystę ar meilės vylių, prasčiau begali rūpintis tuo, kas pridera, ir susilaikyti nuo to, ko nereikia daryti. Juk daugelis, anksčiau mokėję taupyti pinigą, įsimylėję jau nebemoka, o iššvaisčiusieji turtus nebegali susilaikyti nuo tokių verslų pinigams įsigyti, kurių anksčiau nesiimdavo, laikydami juos gėdingais. (23) Tad kaipgi vis dėlto atsitinka, kad buvęs nuosaikus žmogus tampa nebenuosaikus, o gebėjęs elgtis teisingai paskui nebesugeba? Man atrodo, kad kiekvieną dorybę, o ypač nuosaikumą, reikia nuolat ug-

dyti. Mat malonumų troškimas, būdamas įaugęs į tą patį kūną kaip ir siela, kursto ją atsisakyti nuosaikumo ir kuo greičiau imti tarnauti jiems bei kūnui.

(24) Šit ir Kritijas bei Alkibiadas, kol bendravo su Sokratu, jo padedami išgalėjo pažaboti savo netaurius troškimus. Tačiau po išsiskyrimo, jau tapęs tremtiniu, Kritijas nuvyko į Tesaliją[16] ir ten ėmė bičiuliautis su žmonėmis, kurie vadovavosi veikiau teisėlauža negu teisingumu. Vėlgi Alkibiadas, dėl grožio medžiote medžiojamas aukštuomenės moterų, o dėl įtakingumo tarp tėvynainių bei sąjungininkų garbstomas žymių valstybės vyrų, liaupsinamas liaudies, lengvai pirmaudamas, ėmė nebesirūpinti savimi; panašiai lengvai laimintys varžybas atletai nustoja mankštinęsi. (25) Taip ir šiuodu, patekę į tokias aplinkybes, aukštindamiesi kilme, puikuodamiesi turtais, didžiuodamiesi galia, tūlo garbinami, be to, jau seniai nutolę nuo Sokrato, – negi nuostabu, kad visiškai išpuiko? (26) O kaltintojas vis vien verčia Sokratą atsakyti už jų klaidas, padarytas gerokai vėliau. Be to, jis mano Sokratą nenusipelnius nė vieno gero žodžio už tai, kad išmokė anuos būti nuosaikius jaunystėje, kuriai kaip tik būdingas paikumas bei nesivaldymas. (27) Be abejo, kitais atvejais taip nesprendžiama. Negi fleitininkas, kitaristas ar kito dalyko mokytojas, ruošęs mokinį, atsako, jei šis, perėjęs pas kitą, tampa blogesnis? Jei kieno nors sūnus, bendraudamas su vienu draugų, būna nuosaikus, o paskui, susibičiuliavęs su

kitu, tampa blogesnis, negi jo tėvas kaltina pirmąjį, o ne atvirkščiai? Juk netgi tėvai, nuolat būnantys su vaikais, neatsako už jų klaidas, jei tiktai patys yra nuosaikūs. (28) Būtų teisinga šitaip spręsti ir apie Sokratą: jei pats būtų padaręs ką negero, būtų tikra laikyti jį blogu žmogumi; o jei jis kaip buvo, taip ir liko nuosaikus, negi teisėta reikalauti iš jo atsakomybės už kitų ydas, kurių pats niekada nėra turėjęs?

(29) Teisėtai būtų galima priekaištauti ir tuo atveju, jei pats, kad ir nedarydamas nieko netinkamo, tačiau būtų matęs anuodu blogai besielgiančius ir nesudraudęs. Tai šit, pastebėjęs, kad Kritijas įsimylėjo Eutidemą[17] ir gviešiasi pasimėgauti jo meile, Sokratas mėgino sulaikyti: tikino, kad yra žema ir visai nepritinka dorybingam vyrui tarsi elgetai kaulyti bei maldauti mylimąjį (prieš kurį nori pasirodyti esąs dievai žino kas!) dovanos, kuri, be kita ko, netgi nėra gera. (30) Kai šitokie žodžiai Kritijo nepaveikė ir jis nenustojo savo noro, Sokratas, kaip pasakojama, girdint daugybei žmonių, tarp jų ir Eutidemui, kartą taręs: „Kritijas, atrodo, turi kiauliškų polinkių: taikosi pasikasyti į Eutidemą kaip paršas į akmenį". (31) Kaip tik nuo tol Kritijas ir ėmęs nekęsti Sokrato: tapęs Trisdešimties tarybos nariu, o kartu su Charikliu[18] ir įstatymų leidėju, prisiminė savo neapykantą ir išleido potvarkį, draudžiantį užsiimti dialektika; norėdamas pakenkti Sokratui ir nerasdamas prie ko prikibti, juodindamas jį liaudies akyse, pateikė jam kaltinimą,

kuriuo tūlas kaltindavo apskritai filosofus. Aš pats nieko panašaus nė karto nesu girdėjęs iš Sokrato, nežinau nė kad kas kitas būtų sakęsis girdėjęs savo ausimis.(32) Tačiau yla išlindo iš maišo: kai Trisdešimties taryba ėmė masiškai naikinti piliečius (ir anaiptol ne pačius blogiausius!), be to, dažną ėmė spirti nusikalsti įstatymui, vieną sykį Sokratas pasakė: esą būtų nuostabu, jei piemuo, mažinantis kaimenę ir gadinantis gyvulius, neprisipažintų esąs prastas ganytojas; tačiau, girdi, esą dar nuostabiau, kad žmogus, atėjęs į valstybės valdžią, mažindamas piliečių skaičių bei versdamas juos nusikaltėliais nei gėdijasi, nei mano esąs prastas valdovas. (33) Tai tuoj pat buvo pranešta Kritijui ir Charikliui, šiuodu išsikvietė Sokratą, parodė jau minėtąjį potvarkį ir uždraudė jam bendrauti su jaunimu. Sokratas pasiteiravo, ar galima paklausti, kas jam nesuprantama tame potvarkyje. Šie leido.

– (34) Tai šit aš, – tarė, – esu pasiryžęs laikytis įstatymų. Tačiau kad netyčia iš nežinojimo nenusikalsčiau, noriu iš jūsų tiksliai išgirsti štai ką. Kodėl jūs draudžiate užsiimti dialektika: manydami, kad ji padeda kalbėti teisingai ar kad neteisingai? Mat jei teisingai, tai reikėtų susilaikyti nuo teisingo kalbėjimo; o jei neteisingai, tai, matyt, reikia stengtis kalbėti teisingai.

(35) Supykęs ant jo, Chariklis išrėžė:

– Kadangi tu, Sokratai, nežinai, įsakome: visai nesikalbėk su jaunimu – šitaip tau bus suprantamiau!

– *Tad šit, kad nekiltų neaiškumų,* – toliau tęsė Sokratas, – pasakykite man, ligi kokio amžiaus žmogų reikia laikyti jaunuoliu.

Chariklis atsakė:

– Ligi tol, kol jam, kaip nepakankamai protingam, *neleidžiama būti Tarybos nariu*[19]; tad *nesikalbėk su* nesulaukusiais trisdešimties metų.

– (36) Tada ir ką nors pirkdamas negaliu pasiklausti kainos, jei pardavėjas neturi trisdešimties?

– Tokiais atvejais galima, – tarė Chariklis. – Bet kad tu, Sokratai, esi papratęs be galo klausinėti žinodamas atsakymą. Todėl šito nebeklausinėk!

– O man taip pat nevalia atsakyti, jei koks jaunuolis paklaus, kur gyvena Chariklis arba kur yra Kritijas?

– Tokiais atvejais galima, – leido Chariklis.

(37) Bet čia Kritijas užsiplieskė:

– Tačiau tau teks visiškai liautis minėjus batsiuvius, dailides ir kalvius! Man rodos, jau visiškai nuvalkiojai jų vardus, be perstojo linksniuodamas.

– Vadinasi, – tęsė Sokratas, – negaliu kalbėti ir apie tai, apie ką paprastai šnekame po kalbos apie šiuos amatininkus: apie teisingumą, dievų garbinimą bei panašius dalykus?

– Dievaži, ne! – uždraudė Chariklis. – Ir kad apie piemenis šnekų daugiau nebūtų! O jei ne, žiūrėk, kad kartais per tave patį kaimenė nepamažėtų!

(38) Taip paaiškėjo, kad kažkas įskundė Sokratą už kalbas apie kaimenę, ir už tai šiuodu griežė ant jo dantį.

Taigi, koks buvo Kritijo bendravimas su Sokratu ir kaip jie žiūrėjo vienas į kitą, jau pasakyta. (39) Tačiau dar galiu pridurti, kad niekas nieko negali išmokti, jei mokytojas nepatinka. O Kritijas ir Alkibiadas bendravo su Sokratu ne todėl, kad šis jiems patiko, o todėl, kad jie iš pat pradžių veržėsi į valstybės valdžią. Todėl, dar tebebendraudami su Sokratu, nuolat taikydavosi kalbėtis tiktai su valstybės vyrais. (40) Yra net toks pasakojimas, kad, nė dvidešimties metų neturėdamas, Alkibiadas šit kaip *kalbėjęsis apie įstatymus* su Perikliu – savo globėju, tuomet stovėjusiu valstybės priešakyje.

– (41) Sakyk, Perikli, – prašęs, – ar galėtum man paaiškinti, kas yra įstatymas?

– Žinoma, – atsakęs Periklis.

– Tad paaiškink, dievų vardan! – vis neatstojęs Alkibiadas. – Mat kai girdžiu šnekant apie kai kuriuos žmones, kad jie esą teisėtvarkos gerbėjai, visada manau, kad vargu ar vertas tokio pagyrimo nežinantis, kas yra įstatymas.

– (42) Tu nori sužinoti, kas yra įstatymas, Alkibiadai? Šį tavo troškimą visai nesunku patenkinti, – sutikęs Periklis. – Įstatymai yra visa tai, ką tautos susirinkimas nutarė bei surašė nurodydamas, ką galima daryti ir ko ne.

– O koks tas nutarimas: galima daryti gera ar bloga?

– Dievaži, tiktai gera, mano berniuk, o bloga negalima.

– (43) Bet jei ne visa tauta, o tiktai mažuma, kaip būna esant oligarchijai, susirinkę surašys, ką galima ir ko negalima daryti, kas bus tatai?

– Visa tai, – atsakęs Periklis, – ką valstybės valdžia nutarusi surašo kaip privaloma daryti, vadinasi įstatymu.

– Tada taip pat ir tai, ką surašys piliečiams daryti valstybę valdantis tironas[20], irgi bus įstatymas?

– Taip, ir valdančiojo tirono nutarimai bus įstatymai, – pritarė jis.

– (44) O kas, Perikli, yra prievarta ir neteisėtumas? – toliau klausinėjo Alkibiadas. – Ar ne tai, kad galingesnis neįtikinęs jėga priverčia ką nors daryti silpnesnįjį vien dėl savo įgeidžio?

– Manau, kad taip.

– Tad ir tai, ką surašęs tironas verčia daryti piliečius, jų neįtikinęs, irgi bus neteisėtumas?

– Manau, kad taip, – patvirtinęs Periklis. – Todėl atsiimu atgal žodžius, jog tai, ką surašo tironas, neįtikinęs piliečių, yra įstatymas.

– (45) Tad dabar prievarta vadinsime ir tai, ką surašo mažuma, ne įtikinusi daugumą, o priversdama?

– Matyt, kiekvienu atveju, kai kas nors priverčia kitą ką nors daryti neįtikinęs – nesvarbu, surašęs ar nesurašęs, – veikiau tai yra prievarta, o ne įstatymas.

– Tai turbūt prievarta, o ne įstatymas, bus ir didžiulės daugumos nutarimas, liečiantis visų pirma turtinguosius, priimtas be jų sutikimo?

– (46) Žinoma, taip, Alkibiadai, – pritarė Periklis. – Tavo amžiaus ir mes buvome dideli ginčininkai tokiais klausimais: jie mums neduodavo ramybės, svarstydavome, prieštaraudami vieni kitiems, – panašiai kaip ir tau nūnai jie kvaršina galvą.

Alkibiadas, sako, sušukęs:

– O, kad aš būčiau buvęs drauge su tavimi, Perikli, tada, kai labiau nei kada nors paskiau mėgai svarstyti panašius dalykus!

(47) Tad štai, vos tik Kritijas ir Alkibiadas pasijuto geriau įvaldę žodį už tuometinius valstybės vyrus, tučtuojau liovėsi bendravę su Sokratu: šis ir šiaip jiems nepatiko, be to, reikėdavo sukąsti dantis, kai susitikus Sokratas iškeldavo aikštėn jų klaidas. Juodu griebėsi valstybinės veiklos, nes tik dėl jos ir buvo atėję mokytis pas Sokratą.

(48) O Kritonas, Chairefontas, Chairekratas, Hermokratas, Simijas, Kebetas, Faidondas ir kiti bendravo su Sokratu ne tam, kad išmoktų sakyti kalbas tautos susirinkime ar teisme, o kad, gavę tikrą išsilavinimą, sugebėtų teisingai elgtis ir asmeniniame gyvenime – su tarnais, giminėmis, draugais, ir valstybėje – su piliečiais. Nė vienas šių vyrų nei jaunystėje, nei sulaukęs garbaus amžiaus nepadarė nieko blogo, nė karto nebuvo patrauktas į teismą.

(49) „Tačiau Sokratas, – tęsė kaltintojas, – mokė drabstyti purvais tėvus: mat tikino, kad bendraujantieji su juo tampą išmintingesni už tėvus, ir pridėdavo,

kad, įrodžius beprotybę, įstatymas[21] leidžia netgi savo tikrą tėvą sukaustyti grandinėmis; šitai esą tikras įrodymas, kad būtų teisėta išsilavinusiam žmogui laikyti sukaustytą tamsuolį".

(50) Iš tikrųjų Sokratas manė, kad kiekvieną, kuris būtų sukaustęs grandinėmis kitą už tamsumą, savo ruožtu patį visiškai teisėtai galėtų sukaustyti išmanantieji daugiau už jį. Kaip tik todėl jis dažnai tyrinėdavo, kuo tamsumas skiriasi nuo beprotybės: manė, kad bepročius galima sukaustyti grandinėmis – jų pačių ir draugų labui; o neišmanantieji būtiniausių dalykų turėtų mokytis iš išsilavinusiųjų, ir tai būtų teisinga.

(51) „Tačiau Sokratas, – kalbėjo kaltintojas, – skatino klausytojus negerbti ne tik tėvų, bet ir kitų giminių: aiškino, jog šie nepadedą nei sergant, nei pakliuvus į teismą – pirmuoju atveju gelbsti gydytojai, antruoju – gynėjai". (52) Panašiai, girdi, Sokratas kalbėjęs apie draugus, kad šių prielankumas esąs nieko nevertas, jei jie niekuo negalį padėti; jis neva teigęs, jog pagarbos esą verti tik tie, kurie žino, ką privalu žinoti, ir sugeba tai išreikšti žodžiais. Šitaip jis esą tikinęs jaunuolius, kad pats esąs visų išmintingiausias bei geriausiai gebąs padaryti išminčiais kitus; jis neva taip nuteikdavęs savo pašnekovus, kad, palyginti su juo, visi kiti žmonės atrodę paskutiniai netikėliai.

(53) Ir aš girdėjau jį taip kalbant apie tėvus, kitus giminaičius bei draugus; maža to, jis dargi šnekėjo, kad, atsiskyrus sielai, kurioje vienintelėje ir randasi

mąstymas, žmonės netgi paties artimiausio žmogaus kūną kuo skubiausiai išnešę iš namų užkasa žemėn. (54) Taip pat kalbėjo, kad gyvas būdamas kiekvienas žmogus, kad ir kaip mylėtų save, pats šalina nuo savo kūno, kas nenaudinga ir nereikalinga, ir kitiems leidžia tai daryti. Sakysim, kerpasi nagus, plaukus, nusipjausto nuospaudas, prašo gydytojų išpjauti ir net išdeginti skaudulius, nors tenka ir labai smarkiai pakentėti; be to, mano, kad už šią paslaugą privalu atsilyginti. Taipgi seiles išspjauna kuo toliau, nes burnoje jos ne tik nenaudingos, bet netgi kenkia. (55) Sokratas iš tiesų šitaip kalbėjo, bet ne mokydamas užkasti žemėn gyvą tėvą ar supjaustyti patį save į gabalus; įrodinėdamas, kad visa, kas neprotinga, neverta pagarbos, ragino kiekvieną stengtis tapti kuo protingiausiu, kad, siekdamas tėvo, brolio ar kito žmogaus pagarbos, nepasikliautų vien giminyste bei artumu, o rūpintųsi būti naudingas tiems, kieno pagarbos trokšta.

(56) Kaltintojas dar kalbėjo, kad Sokratas prisirankiodavęs žymių poetų pačių nedoriausių minčių ir, remdamasis jomis, mokęs savo klausytojus būti piktadariais ir siekti patvaldystės; pavyzdžiui, šią eilutę iš Hesiodo:

Darbas nėra nešlovė, nešlovė – tiktai tinginystė[22],

Sokratas atseit aiškinęs taip, kad poetas moko nevengti jokios veiklos – net neteisingos ir niekšingos: jei tik pelninga, galima imtis visokių darbų.

(57) Kai savo pokalbiuose Sokratas prieidavo prie išvados, kad žmogui pelninga būti darbščiam ir geram, o dykystė – kenksminga ir bloga, kad dirbti yra geras dalykas, o nieko neveikti – blogas, jis teigė, kad dirba tik tie, kurie padaro ką nors gera, šitie ir tėra darbininkai, o lošiančius kauliukais ar užsiimančius kenksminga veikla ir niekšystėmis vadino dykūnais.

Taigi išeina, kad ir pasakymas:

Darbas nėra nešlovė, nešlovė – tiktai tinginystė

yra teisingas.

(58) Kaltintojas prikišo, kad Sokratas dažnai minėdavęs šias Homero eiles, kaip Odisėjas,

Kokį karalių ar šiaip pranašesnį vyrą sutikęs,
Žodžiais gražiais tuoj kreipės į jį, sulaikęs ant kelio:
„Argi, patrakėli, tinka it bailiui kokiam nusigąsti!
Vietoj sustoki tu pats ir vyrus savo stabdyki!"

O kada paprastą vyrą pamatė ir šaukiant nutvėrė,
Drožė tokiam skeptru ir rėkė žodžiais griausmingais:
„Nevisaproti! Sėdėk ir kito žodžių klausyki,
Kas už tave narsingesnis. O tu gi bailus ir bejėgis,
Tu ir išėjęs kovon, ir taryboj nieko nereiški"[23].

Šiuos žodžius Sokratas esą aiškinęs taip, jog poetui buvo priimtina, kad muša prastuolius ar neturtinguosius. (59) Iš tikrųjų Sokratas taip nekalbėjo, kitaip būtų turėjęs sutikti, kad jį patį reikia mušti; tačiau jis aiškino, kad žmones, kurie, iškilus būtinybei, žodžiu ar veiksmu negali padėti nei kariuomenei, nei valstybei, nei

pačiai liaudžiai, ypač jei, be to, patys yra išsišokėliai, reikia tramdyti visokiomis priemonėmis, nors tarp jų gali pasitaikyti tikrų didžturčių. (60) Juk, visiškai priešingai, kiekvienam buvo aišku, kad Sokratas be galo myli ir liaudį, ir žmogų. Turėdamas daugybę sekėjų – tėvynainių ir svetimšalių, – nė iš vieno nė karto nėra paėmęs atlyginimo už mokymą: visiems dosniai dalijo savo turtus; pasiėmę už dyką mažą jų dalelę, ne vienas pardavinėjo tai už didelius pinigus ir anaiptol nebuvo tokie liaudies mylėtojai kaip jis: nė kalbėtis nenorėjo su tais, kurie neturėjo iš ko mokėti. (61) O Sokratas visam pasauliui Atėnus garsino labiau negu spartiečių pažiba Lichas[24], pasižymėjęs štai kuo: per gimnopaidijas jis vaišindavo atvykusius į Spartą svetimšalius. Tuo tarpu Sokratas, visą gyvenimą dalinęs savo brangenybes, teikė didžiausią naudą kiekvienam panorėjusiam: pabendravę su juo žmonės išsiskirdavo daug geresni.

(62) Tad štai koks buvo Sokratas ir, mano nuomone, nusipelnė veikiau tėvynainių pagarbos, o ne mirties. O jei kas pažiūrės pagal įstatymus, pamatys tą patį. Mat pagal juos mirties bausmė skiriama tam, ką nutveria vagiant, plėšikaujant, kišenvagiaujant, laužiantis į svetimus namus, parduodant žmones į vergiją[25], šventvagiaujant; kaip niekas kitas Sokratas šalinosi tokių darbų. (63) Ir nė karto dėl jo kaltės valstybė nepralaimėjo karo, nekilo sumaištis, nebuvo padaryta išdavystė ar panašiai. Taip pat ir asmeniniame gyve-

nime jis nė karto nė iš vieno žmogaus neatėmė turto, nieko neįstūmė į nelaimę – nė sykio jo netgi nekaltino minėtais nusikaltimais. (64) Todėl ką bendro su juo turi šis kaltinimas? Su žmogumi, kuris ne nepripažino dievų, kaip parašyta kaltinime, bet garbino juos labiausiai iš visų žmonių – tai matė kiekvienas; ne tvirkino jaunuomenę, kaip teigė kaltintojas, bet kaip tik padėdavo atsikratyti blogų polinkių, jei kas tokių turėdavo, ir skatindavo siekti didžiausios bei gražiausios dorybės, dėl kurios klesti ir valstybės, ir šeimos. Nejaugi žmogus, kuris šitaip elgėsi, nenusipelnė didžių didžiausios savo tėvynainių pagarbos?

III skyrius

(1) Dabar parašysiu, kiek prisiminsiu, kaip, mano manymu, Sokratas teikė naudos bendraujantiems su juo: vienais atvejais savo pavyzdžiu – parodydamas, koks yra pats, kitais – savo pokalbiais.

Štai, pavyzdžiui, visi matė, kad dievų atžvilgiu jis elgėsi ir kalbėjo taip, kaip buvo nurodžiusi Pitija[26] klausiantiems, kokias aukoti aukas, kaip garbinti protėvius ir pan. Jos atsakymas buvo toks: kas paiso valstybės nuostatų, dievus gerbia pakankamai. Sokratas ir pats to laikėsi, ir patardavo kitiems, o besiel-

giančius kitaip vadino švaistūnais bei tuščiagarbiais. (2) Dievų jis meldė vieno – teikti gėrį, nes jie patys puikiausiai žiną, kas yra gera. Sokratas manė taip: kas meldžia aukso, sidabro, valdžios ar panašiai, elgiasi tarsi prašytų pagalbos lošdamas kauliukais, kautynėse ir kitur, tai yra ten, kur visiškai neaišku, kokia bus baigtis.

(3) Pats maža turėdamas, aukas atnašaudavo kuklias ir manė, kad dėl to jis nė kiek ne blogesnis už tuos, kurie, būdami turtų pertekę, aukoja daug prabangių aukų. Nes, kalbėjo, nebūtų gražu, jei dievams didelės aukos būtų mielesnės už mažas: tada jiems dažnai tektų labiau džiaugtis blogų žmonių aukomis negu gerų. O jei dievams blogų žmonių aukos būtų mielesnės už gerųjų, tada nevertėtų nė gyventi. Tačiau iš tikrųjų, manė Sokratas, labiausiai dievus džiugina didžiai pamaldžių žmonių pagarba. Jis girdavo šias eiles:

Darbas nėra nešlovė, nešlovė – tiktai tinginystė.

Kalbėdavo, kad žodžiai „pagal išgales" taip pat puikiausiai tinką vaišinant draugus, svetimšalius bei kitais atvejais.

(4) Kai jam atrodydavo, kad dievai duoda ženklą, sunkiau būtų buvę jį įtikinti nepaisyti šio ženklo negu, sakysim, įkalbėti pasirinkti kelrodžiu aklą ir nežinantį kelio vietoj matančio ir žinančio. Taip pat jis niekindavo paikumą žmonių, kurie ką nors daro prieš dievų

ženklus, bijodami žmonių kalbų; patsai gi visus ligi vieno žmonių reikalus laikydavo žemesniais už dievų valią.

(5) Sokratas buvo pripratęs prie tokio kūniško bei dvasinio gyvenimo, kad kiekvienas šitaip galėtų gyventi be rūpesčių ir baimės, nieko netrūkdamas, jei tik dievai nepasiųstų kokio netikėtumo. Jo reikmės buvo tokios kuklios, kad tiesiog neįsivaizduoju žmogaus, uždirbančio mažiau negu tai, kuo tenkinosi Sokratas: valgio tereikėdavo tiek, kiek suvalgydavo su malonumu; be to, valgydavo tiktai tada, kai alkis jam būdavo vietoj užgardo; jam būdavo skanus bet koks gėrimas, nes gerdavo tiktai ištroškęs. (6) Jei kada pakviestas pietų sutikdavo ateiti, be jokio vargo susitvardydavo nepersivalgęs, nors tūlam tai būna labai sunku. Nevaliojantiems susivaldyti patardavo nė neragauti valgių bei gėrimų, kurie traukte traukia, jei nesi alkanas ar ištroškęs; tai, sakydavo, kenkią skrandžiui, galvai ir sielai. (7) Juokaudavo manąs, kad Kirkė[27] paversdavusi žmones kiaulėmis greičiausiai vaišindama gausybe tokių gardėsių; tuo tarpu Odisėjas, perspėtas Hermio ir pats būdamas nuosaikus, susilaikė nepersivalgęs šitų skanėstų, todėl ir nepavirto kiaule. (8) Šit kaip Sokratas kalbėjo apie tai – juokaudamas, tačiau kartu ir labai rimtai.

Jis patardavo taip pat kiek galint saugotis gražuolių berniukų meilės malonumų: girdi, jų paragavus esą nelengva nepamesti proto. Kartą sužinojęs, kad Kri-

tono sūnus Kritobulas[28] bučiavo gražuolį Alkibiado sūnų, girdint Kritobului, kreipėsi į Ksenofontą:

– (9) Pasakyk man, Ksenofontai, ar tu nemanei, kad Kritobulas yra veikiau nuosaikus žmogus negu smarkautojas, veikiau nuožvalgus negu beatodairiškas lengvabūdis?

– Žinoma, maniau, – sutiko Ksenofontas.

– Tada nuo šiol laikyk jį karštakošiu nutrūktgalviu: gali pradėti vartaliotis tarp kardų[29] ar šokinėti per ugnį.

– (10) Ką gi jis padarė, kad dabar taip smerki? – paklausė Ksenofontas.

– O argi jis neįsidrąsino pabučiuoti Alkibiado sūnų, žydintį skaisčiaveidį?

– Jei jau šitai yra toks beatodairiškas pasielgimas, – tarė Ksenofontas, – man rodos, ir pats galiu pakliūti į tokį pavojų.

– (11) O, nelaimingasai! – sušuko Sokratas. – Kas, manai, atsitiks, jei pabučiuosi gražuolį? Ar akies mirksniu iš laisvo žmogaus netapsi vergu? Ar nepradėsi švaistyti pinigų pražūtingiems malonumams? Ar daug begalėsi skirti laiko gėriui bei grožiui? Ar nebūsi priverstas rūpintis tuo, į ką ir beprotis numotų ranka?

– (12) Prisiekiu Herakliu! – sušuko Ksenofontas. – Kokią baisią galią, anot tavęs, turi bučinys!

– Tave tai stebina? – paklausė Sokratas. – Negi nežinai, kad tarantulai, mažesni už pusę obolo, vos prisilietę prie burnos, sukelia žmogui baisius skausmus ir atima protą?

– Žinoma, žinau, prisiekiu Dzeusu! – tarė Ksenofontas. – Juk šie nuodingi vorai įkanda ir kažką įšvirkščia.

– (13) Neišmanėli, – pasakė Sokratas, – tai negi tu nemanai, kad gražuoliai bučiuodami irgi kažką įšvirkščia, nors pats to nė nepajunti? Tu nežinai, kas per padaras tas vadinamasis „žydintis gražuolis"? Jis daug baisesnis už nuodingą vorą, nes šis įšvirkščia nuodų tiktai prisilietęs, o anas netgi iš tolo kažką įšvirkščia ir išvaro iš proto. Todėl tau, Ksenofontai, patariu: vos pamatęs kokį nors gražuolį, bėk nė neatsigręždamas. O tau, Kritobulai, patarčiau metams išvažiuoti iš tėvynės: būdamas toli, per tą laiką gal dar ir pasveiksi.

(14) Vadinasi, Sokratas buvo tos pačios nuomonės ir apie meilės malonumus: neabejingi jiems turį žiūrėti, kad, primygtinai nereikalaujant kūnui, ir siela jų nesaikstytų, o reikalaujant – kad nedrumstų dvasios. Pats gi jiems buvo aiškiai toks atsparus, kad daug lengviau būtų galėjęs atsisakyti žydinčių gražuolių negu kitas – visai nuvytusių ir bjaurių.

(15) Tokia tad nuostata Sokratas buvo apsiginklavęs prieš valgio bei gėrimo ir meilės malonumus; be to, manė, kad šie teikia jam nė kiek ne mažiau džiaugsmo negu tiems, kurie padeda daug pastangų, kad jų patirtų, o nusivylimų jam tenka gerokai mažiau.

IV skyrius

(1) Jeigu kas nors, remdamasis raštiškais ar žodiniais liudijimais, mano, kad Sokratas puikiausiai mokėjęs palenkti žmones prie dorybės, tačiau parodyti kelio į ją neįstengdavęs, tesprendžia apie jo sugebėjimus padaryti aplinkinius geresnius ne vien iš to, prie ko jis, siekdamas pamokyti, klausimais kreipdavo žmones, kurie tardavosi esą visažiniai, bet tegu dar pažiūri, ką jis kasdien kalbėdavo nuolat su juo bendraujantiems.

(2) Pirmiausia pasakysiu, ką pats esu girdėjęs jį kalbant apie dievybę Aristodemui, pramintam Mažyliu[30].

Sužinojęs, kad šis ne tik neaukoja dievams aukų ir nesiklauso pranašysčių, bet dargi juokiasi iš tai darančiųjų, Sokratas paklausė:

– Pasakyk man, Aristodemai, ar yra žmonių, kurių išmintis būtų tave stebinusi?

– Taip, – atsakė šis.

– (3) Išvardink mums juos, – paprašė Sokratas.

– Na štai, iš epinių poetų mane labiausiai žavi Homeras, iš ditirambų kūrėjų – Melanipidas[31], iš tragikų – Sofoklis, iš skulptorių – Polikleitas[32], iš tapytojų – Dzeuksidas[33].

– (4) Kurie kūrėjai, tavo manymu, kelia didesnę nuostabą: sukūrusieji sustingusius nemąstančius atvaizdus ar sukūrusieji protingas, sugebančias veikti gyvas būtybes?

– Dievaži, daug nuostabesni yra gyvų būtybių kūrėjai, jei tik šitai jie bus padarę pagal sumanymą, o ne atsitiktinai.

– O šit iš dvejopų dalykų – tokių, kurių paskirtis neaiški, ir tokių, kurie neabejotinai yra naudingi, – kuriuos laikai atsitiktiniais ir kuriuos – sukurtais pagal sumanymą?

– Matyt, kad naudingieji turėtų būti sukurti pagal sumanymą.

– (5) O ar tau neatrodo, kad tas, kuris kūrė žmones, iš karto pridėjo tai, kuo naudodamiesi šie viską justų: akis – regimiems dalykams matyti, ausis – girdimiems girdėti? Juk kokia nauda būtų iš kvapų, jei neturėtume nosies? Koks būtų pojūtis saldaus, aštraus bei viso kito, kas yra malonaus skonio, jei nebūtų įtaisytas liežuvis, tokių dalykų žinovas? (6) Be to, ar tau neatrodo, kad neapsieita be numatymo ir štai kur: akys yra lengvai pažeidžiamos, todėl jas uždengia vokai; kai jomis reikia naudotis, vokai atsiveria, o miegant – užsiveria; kad joms nepakenktų vėjas, kūrėjas susodino blakstienas tarsi sietą; be to, virš akių dar parūpino antakius tarsi stogelius, kad nė prakaitas, varvėdamas nuo kaktos, joms nepakenktų. Ausys priima visus garsus, tačiau niekada nepersipildo. Visų gyvų būtybių priekiniai dantys geba skaptuoti, o krūminiai – smulkinti iš pirmųjų perimtą maistą. Burna, per kurią pereina visas maistas, pasirinktas gyvos būtybės, yra šalia akių ir nosies; o kadangi tai, kas pašalinama iš

organizmo, yra nemalonu, todėl latakai šitam pašalinti nukreipti kuo toliau nuo jutimo organų. Juk visa taip įžvalgiai sutvarkyta, o tu negali atsakyti – atsitiktinai ar pagal sumanymą?

– (7) Galiu, prisiekiu Dzeusu! Taip žiūrint labai panašu, kad šitaip sutvarkė kažkoks kūrėjas, išmanus meistras, mylintis gyvas būtybes.

– O įskiepyti norą tęsti giminę, įdiegti gimdyvėms norą maitinti, o išmaitintiesiems – troškimą gyventi ir baisiausią baimę mirti?

– Ir tai, be abejonės, panašu į išradingumą to, kam labai rūpėjo gyvos būtybės.

– (8) Apie save tu juk galvoji turįs savyje kažką protinga? O kitur, manai, nieko protingo nėra? Taip pat žinai, kad tavo kūne yra maža dalelytė štai šios tokios didelės žemės ir menkutė dalelė gausių vandenų, yra taip pat, aišku, mažutė dalelytė kiekvienos kitos didžiulės visumos, ir iš visų šių dalelyčių sudarytas tavo kūnas; vien tiktai protą, tariesi, tau pasisekė susiglemžti sau visą, ir jo niekur daugiau nebėra, todėl šį didžiulį pasaulį, šią bekraštę įvairovę, manai, taip darniai tvarko kažkokia beprotybė?

– (9) Iš tiesų taip, prisiekiu Dzeusu! Nes nematau šeimininkų, kaip matau čionykščių darbų meistrus.

– Betgi tu nematai ir savosios sielos – kūno valdovės, todėl kartu gali teigti, kad nieko nedarai pagal sumanymą, viską tik atsitiktinai.

(10) Tada Aristodemas tarė:

– Ne, Sokratai, dievybės aš nemenkinu; priešingai, manau ją esant daug didingesnę, todėl nereikalingą dar ir mano pagarbos.

– Bet juk kaip tik kuo didingesnė dievybė, kuri rūpinasi tavimi, kaip tu manai, tuo labiau ją reikia gerbti.

– (11) Būk tikras, – tarė, – jei žinočiau, kad dievai nors trupučiuką rūpinasi žmonėmis, nemočiau į juos ranka.

– Vis vien tebemanai, kad nesirūpina? Štai žiūrėk, pirmiausia iš visų gyvų būtybių jie tik žmogų pastatė stačią; o tokia padėtis leidžia matyti ir toliau, ir kas virš galvos, todėl lengviau išvengti pavojų. Toliau, kitoms gyvoms būtybėms jie davė kojas, kurios leidžia tiktai judėti, o žmogui dar pridėjo ir rankas, kurios kaip tik ir sukuria didžiulę daugumą gėrybių, dėl kurių ir esame dalingesni už kitus gyvius. (12) Arba dar: liežuvį turi visos gyvos būtybės, tačiau tik žmogaus liežuvis, vis kitaip prisiliesdamas prie įvairių burnos vietų, geba sukelti vis kitokius garsus: taip pasakome kitiems ką norime. Duodami gyvūnams meilės malonumus, dievai apribojo juos tam tikru metų laiku, o mums leido jais mėgautis visą laiką ligi pat senatvės. (13) Ir, be kita ko, dievas nepasitenkino pasirūpinęs vien kūnu, tačiau – o tai yra daug svarbiau – dar įdiegė žmogui sielą. Juk, pirmiausia, kokios kitos gyvos būtybės siela yra pajutusi buvimą dievų, taip puikiai sutvarkiusių šį didžiulį pasaulį? Kokia kita gyvų būtybių rūšis,

be žmonių, garbina dievus? Kieno kito siela labiau už žmogaus sugeba iš anksto pasirengti badui ir troškuliui, speigui ir karščiui, kovoti su ligomis, lavinti jėgą, stengtis mokytis, gali geriau įsiminti išgirsta, pamatyta, išmokta? (14) Negi tau nėra aišku kaip dieną, kad, palyginti su kitais gyviais, žmonės gyvena tarsi dievai, dėl pačios prigimties pranokdami juos ir kūnu, ir siela? Juk, turint jaučio kūną ir žmogaus protą, nebūtų galima daryti ką panorėjus; ne daugiau laimi ir tie gyviai, kurie kad ir turi rankas, tačiau yra be proto. O tu, gavęs šiuodu pačius vertingiausius dalykus, manai, kad dievai tavimi nesirūpina? Tad ką gi jiems daryti, kad pripažintumei jų rūpinimąsi tavimi?

– (15) Pasiųsti patarėjus, ką man daryti ir ko nedaryti, kaip pats sakaisi, kad tau siunčią.

– O kai jie atsako atėniečiams, – paklausė Sokratas, – kurie teiraujasi apie ką nors orakulo, manai, kartu neatsako ir tau? Arba kai siunčia pranašingus ženklus graikams, netgi visai žmonijai, tave vieną išskiria, palieka nuošaly, tavim nepasirūpinę? (16) Gal, tavo galva, dievai būtų įdiegę žmonėms mintį, kad jie, dievai, galį daryti ir gera, ir bloga, iš tiesų to negalėdami, o žmonės per visą laiką nebūtų nė pajutę šitos apgaulės? Ar nemanai, kad pačios seniausios bei išmintingiausios žmonių bendruomenės – valstybės ir tautos – labiausiai garbina dievus, o paties išmintingiausio amžiaus žmonės būna patys dievočiausi? (17) Mano mielas, suprask pagaliau, kad ir tavoji siela

kaip panorėjusi įsakinėja kūnui, kol jame yra. Todėl reikia manyti, kad ir visatos protas viską tvarko, kaip jam patinka; nemanyk, kad tavo žvilgsnis gali siekti daug stadijų[34], o dievo akis negali visko aprėpti vienu sykiu, arba kad tavoji siela geba galvoti ir apie čionykščius darbus, ir apie reikalus Egipte ar Sicilijoje, o dievo protas neįstengia vienu metu rūpintis viskuo. (18) Juk kaip pagelbėdamas kitiems žmonėms perpranti, kurie iš jų pasiryžę savo ruožtu padėti tau, už gera atsimokėti geru, kaip tardamasis su kitais iš karto matai, kas išmintingas, taip ir su dievais: jei atiduodamas jiems pagarbą pamėginsi patirti, ar jie nori tau patarti, kas šiaip žmonėms nėra žinoma, pamatysi, kad dievybė yra tokia visagalė, jog vienu metu gali ir visa matyti, ir visa girdėti, ir visur būti, taip pat viskuo rūpintis.

(19) Taigi, man rodos, panašių Sokrato kalbų poveikis pašnekovams buvo toks, kad šie susilaikydavo nuo šventvagiškų, neteisingų bei gėdingų poelgių ne tik matant žmonėms, bet ir būdami vieni, nes manydavo, jog niekada nieko negali nuslėpti nuo dievų, kad ir ką darytų.

V skyrius

(1) Kadangi savitvarda irgi yra graži ir gera žmogaus savybė, pažiūrėkime, ar Sokratas kreipė prie jos, kalbėdamas štai šitokius žodžius:

– Tarkime, vyrai, prasideda karas, ir mums reikia išsirinkti vadą, kurio rikiuojami labiausiai tikėtumėmės patys išsigelbėti, o priešą nugalėti; ar išsirinktume tokį, kurį tikrai žinotumėm esant rajūną, girtuoklį, gašlūną, išlepėlį, miegalį? Ir ar galėtume manyti, kad toks žmogus mus išgelbės, o priešą nugalės? (2) Vėlgi jei, artėjant paskutiniajai, norėtume kam nors patikėti globoti mažamečius sūnus, sergėti dukrų dorovę, turtą, ar galėtume manyti, kad tam pats tinkamiausias bus silpnabūdis? Ar silpnabūdžiui vergui pavestume galvijus, sandėlius, darbų priežiūrą? Ar panorėtumėm tokį žmogų kad ir už dyką priimti šeimynykščiu, maisto supirkėju? (3) O jeigu mes net silpnabūdžio vergo nepirktumėm, tad kaip reikia saugotis pačiam tokiam netapti! Pelngaudžiai, išviliojantys pinigus iš kitų, mano patys pralobsią; o negalintis susivaldyti žmogus netgi nėra kaip anas – kitiems kenkiantis, bet savo naudos žiūrintis; jis – piktadarys kitiems, bet daug didesnis piktadarys pats sau, nes niokoti ne tik savo ūkį, bet ir kūną bei sielą – didžių didžiausia piktadarystė. (4) Kam būtų malonu bendrauti su tokiu žmogumi, jei žinotum, kad jį labiau

džiugina gardėsiai bei vynas negu draugai, kad kekšes jis myli labiau už bičiulius? Tad argi nereikia, kad kiekvienas supratęs, jog dorybės pamatas yra savitvarda, pirmučiausia ją ir ugdytųsi savo sieloje? (5) Juk kas be jos gali ko nors išmokti ar vaisingai darbuotis? Kas, vergaudamas malonumams, neužtrauks nešlovės ir kūnui, ir sielai? Prisiekiu Hera[35], mano nuomone, laisvas žmogus turėtų melstis, kad netaptų tokiu paties savęs vergu, o jau vergaujantis malonumams – maldauti dievų duoti gerų valdovų: tik šitaip dar galėtų išsigelbėti.

(6) Taip Sokratas kalbėjo, o darbais rodė dar didesnę savitvardą negu žodžiais: buvo nugalėjęs ne tik kūniškų malonumų, bet ir pinigų siekimą manydamas, kad, imdamas pinigus iš pirmo pasitaikiusiojo, tuoj pat įsigyja valdovą, ir šita vergija tokia pat gėdinga, kaip ir kiekviena kita.

VI skyrius

(1) Verta nepalikti nuošaly ir Sokrato pokalbio su sofistu Antifontu[36]. Šis, norėdamas paveržti jo mokinius, kartą priėjęs visiems girdint pasakė štai ką:

– (2) Visada maniau, Sokratai, kad žmonės, atsidėję filosofijai, turėtų tapti laimingesni, o tu nuo filosofijos

skiniesi visai kitokius vaisius. Žiūrėk, gyveni taip, kad paskutinis vergas dėl tokio gyvaliojimo bėgtų nuo šeimininko: valgius valgai ir gėrimus geri prasčių prasčiausius, žiemą vasarą vilki tą patį nudryžusį apsiaustą, nė chitono[37] nepasivilkęs, vaikščioji basas. (3) Be to, net pinigų neimi, o juk juos malonu gauti, ir turint jų galima laisviau bei maloniau gyventi. Paprastai kitų dalykų mokytojai žiūri, kad mokiniai jais sektų; jei ir tu savo klausytojus skatini gyventi panašiai kaip tu, manyk, kad esi bedalystės mokytojas.

(4) Sokratas į tai atsakė:

– Man rodos, Antifontai, kad, tavo supratimu, aš gyvenu taip bėdinai, jog, esu tikras, veikiau pasirinktumei mirtį nei mano gyvenimą. Nagi pažiūrėkime, ką blogo tu jame matai. (5) Ar ne tai, kad imantieji pinigus privalo ir atidirbti, už ką yra gavę atlyginimą, o man, neėmusiam, ir neprivalu kalbėtis, su kuo nenoriu? Gal tu peiki mano gyvenimą, kad mano maistas ne toks sveikas ar duodantis mažiau jėgų nei tavo? O gal mano mitalas sunkiau įsigyjamas už tavąjį, nes retesnis ir brangesnis? Gal kad tau tavo valgiai gardesni negu man mano? Negi nežinai, jog kas valgo išalkęs, nėmaž nereikalauja gardėsių, kas geria ištroškęs – nė nepagalvoja apie nesamus gėrimus? (6) Žmogus persivelka apsiaustą todėl, kad sušąla ar sukaista, apavą aunasi – kad saugiau būtų eiti nelygiu keliu ir nereikėtų kentėti susižeidus kojas; ar bent kartą esi girdėjęs, kad aš dėl šalčio dažniau

už kitus sėdėčiau namuose, kad per kaitrą būčiau kovojęs dėl vietos pavėsyje, kad saugodamas kojas nebūčiau nuėjęs, kur noriu? (7) Tu tikriausiai žinai, kad iš prigimties silpnesnio kūno žmonės lavindamiesi tampa stipresni už stipresnius, bet savęs nežiūrinčius, ir savo srityje daugiau pasiekia? Todėl ir dėl manęs tu, žinoma, turėtum suprasti, kad aš, visuomet lavinęs savo ištvermę pakelti visus pasitaikančius sunkumus, pakeliu juos lengviau už tave, neužsigrūdinusį. (8) Patikėk manimi, pati svarbiausia priežastis, kodėl kas nors nevergauja pilvui, miegui, yra ši: turi kitų dalykų, malonesnių už šituos, tokių, kurie džiugina ne tik tą kartą, bet ir teikia viltį, kad visada bus pravartūs. Taip pat tu, be abejo, žinai, jog žmonės, manantys, kad jiems niekur nesiseka, niekuomet neturi džiaugsmo; o manantys, kad juos nuolat lydi sėkmė (kad ir kuo jie verstųsi – jūrininkyste, žemdirbyste ar kuo kitu), džiaugiasi savo darbo vaisiais. (9) Tad ar tu manai, kad visa ši veikla teikia tik tiek džiaugsmo, kiek pats žmogus tiki tampąs geresnis ir įsigyjąs geresnių draugų? Bent aš ligi šiol taip manau. Juk štai, jei prireiktų padėti draugams ar valstybei, kas tam galėtų skirti daugiau laiko: gyvenantis gyvenimą, panašų į dabartinį manąjį, ar tokį, kokį laikai laimingu? Katras lengviau vyktų į karo žygį: kas negali gyventi be prašmatnių valgių ar kam pakanka to, ką turi? Katrą lengviau priversti pasiduoti: kam reikia sunkiai gaunamų dalykų ar kam visai gana to, kas yra

po ranka? (10) Panašu, Antifontai, jog tu manai, kad laimė – prabanga ir perteklius; o aš manau, kad neturėti poreikių būdinga dievams, tad turėti kuo mažiausiai poreikių reiškia visai priartėti prie dievybės; dievybė tobula, todėl priartėti prie dievybės reiškia priartėti prie tobulumo.

(11) *Kitą sykį, kalbėdamasis su Sokratu, Antifontas pasakė:*

– Brangus Sokratai, sutinku, kad esi teisingas, tačiau kad tu išminčius – nepasakysiu niekad; beje, man rodos, ir pats tai pripažįsti: šit iš nieko už mokymą neimi atlyginimo; tuo tarpu nei savo apsiausto, nei namo ar ką tu ten dar turi ne tik veltui neatiduotum, bet ir neparduotumei pigiau nei verta, nes žinai, kad tai kainuoja pinigą. (12) Todėl, aišku, jei laikytum savo mokymą bent šio to vertu, ir už jį imtum pinigą, ne mažesnį už vertę. Dėl to tu gal ir teisingai elgiesi, kad negobšauji ir neapgaudinėji, tačiau išmintingas nesi, nes nieko vertingo neišmanai.

(13) *Sokratas į tai atsakė:*

– Antifontai, pas mus manoma, kad ir grožiu, ir išmintimi galima naudotis lygiai gražiai, lygiai gėdingai. Mat jei kas savo grožį parduoda už pinigą pirmam sutiktam, tokį vadiname kekšiu; ir priešingai: jei žino, kad yra mylimas dorybingo žmogaus, ir tampa jo draugu – laikome jį įžvalgiu. Panašiai yra ir su išmintimi: pardavinėjančius ją pirmam pasitaikiusiam žmonės vadina sofistais[38], o jei kas nors, pastebėjęs gabų

jaunuolį, perteikia jam visas savo žinias ir taip susibičiuliauja, apie tokį žmogų sakome, kad jis atlieka tikro piliečio pareigą. (14) Kitą gal džiugina puikus žirgas, šuo ar paukštis; o mane, Antifontai, lygiai taip pat, o gal net labiau džiugina puikūs draugai: mokau juos to, ką pats gerai žinau, supažindinu su kitais, iš kurių, kaip man regis, jie galėtų perimti ką nors naudinga savo lavinimuisi. Taip pat išvyniojęs senovės išminčių knygas, kuriose jie paliko savo turtus, skaitau su savo bičiuliais; pasiimame, jei randame ką gero, ir laikome dideliu labu, kad galime čia vieni kitiems padėti.

Tai štai, kai klausydavausi tokių kalbų, vis manydavau, kad Sokratas ir pats yra laimingas, ir savo klausytojams padeda dvasiškai tobulėti.

(15) O kar kitą kartą Antifontas paklausė Sokratą, kodėl, tardamasis ruošiąs valstybinei veiklai kitus, pats joje nedalyvauja, jei taip gerai išmano. Šis atsakė:

– Antifontai, katruo atveju mano valstybinė veikla būtų vaisingesnė: ar jei pats būčiau politikas, ar jei stengčiausi parengti kuo daugiau žmonių, gebančių imtis šios veiklos?

(1) Dabar pažiūrėkime, ar Sokratas neskatino puoselėti dorybes, sergėdamas savo klausytojus nuo tuščiagarbiškumo: juk nuolat kartodavo, kad geriausias kelias į garbę – pasižymėti toje srityje, kurioje nori tapti pastebimas. Kad tai tiesa, jis įrodinėdavo šitaip:

– (2) Įsivaizduokime, – kalbėjo, – kad kažkas nori išgarsėti kaip puikus fleitininkas, nors iš tikrųjų toks nėra. Ką jis turėtų daryti? Ar jam nereikėtų mėgdžioti gerus fleitininkus išoriškai, perimti tai, kas neturi nieko bendro su šiuo menu? Pirmiausia, šie turi puikius instrumentus, be to, visur yra lydimi daugybės tarnų, – ir jam reikėtų nuo jų neatsilikti. Toliau, šie turi daug garbintojų, – jis irgi turėtų įsigyti minias šlovintojų. Tik štai groti jis jokiu būdu neturėtų: mirtinai apsijuoks, nes visi tuoj pat pamatys, kad jis ne tik prastas fleitininkas, bet dar ir didžiausias tuščiagarbis. Tačiau, iššvaisčius daugybę pinigų ir negaunant jokio pelno, be to, dar ir turint blogą vardą, ar nebus jo gyvenimas sunkus, nuostolingas, visų pajuokiamas?

(3) Arba vėl pagalvokime, kas išeitų, jeigu kas nors užsimanytų pasirodyti geru karvedžiu arba laivo vairininku, pats toks nebūdamas? Argi toks nesikrimstų, jei nesugebėtų įtikinti aplinkinių, kad sugebės eiti šias pareigas? O jei įtikintų – ar nebūtų dar didesnė nelaimė? Aišku kaip dieną, jog neišmanėlis, paskirtas

vairuoti laivą arba vesti kariuomenę, kad ir nenorėdamas pražudytų žmones, o pats turėtų gėdingai bei niekšingai pasitraukti.

(4) Tokiu pat būdu Sokratas įrodinėdavo, kad neverta dėtis turtingu, narsiu, stipriu, jeigu toks nesi: jis sakydavo, kad iš tokių niekatauškių reikalaujama darbų, viršijančių jų jėgas, o kai skelbdamiesi sugebą neįstengia jų atlikti, jiems nebūna jokio pasigailėjimo. (5) Anot Sokrato, nemenkas apgavikas jau ir toks žmogus, kuris iškaulija iš ko nors paskolinti pinigų ar kokį daiktą ir negrąžina; tačiau didžių didžiausias apgavikas tas, kuris, būdamas nieko nevertas, įtikina tėvynainius, neva įstengsiąs vadovauti valstybei.

Man rodos, štai šitaip kalbėdamas Sokratas kreipė savo klausytojus taip pat ir nuo tuščiagarbiškumo.

ANTRA KNYGA

I skyrius

(1) Man rodos, Sokratas dar ir šitokiomis kalbomis skatino aplinkinius pratintis saikingai valgyti, gerti, mėgautis meile, miegoti, taip pat pakelti šaltį, karštį, sunkų darbą. Patyręs, kad vienas mokinių elgiasi kaip tikras nesusivaldėlis, Sokratas paklausė:

– Aristipai[1], ar negalėtum pasakyti, ko reikalautum iš dviejų jaunuolių , kurių vieną tau reikėtų auklėti sugebančiu valdyti, o kitą – kad nė nenorėtų valdžios? Nori, pasižiūrėkime kartu, pradėdami nuo pačių pirmųjų pradmenų – nuo valgymo?

– Tas tai teisybė, ir man regis, – pasakė Aristipas, – kad valgymas yra pradžių pradžia: nevalgysi – negyvensi.

– (2) Užtat ir bus savaime suprantama, kad, atėjus laikui, abu įsinorės valgyti?

– Be abejo, – sutiko Aristipas.

– Tad katrą jųdviejų pratinsime pirma atlikti pareigą, o tik paskui patenkinti pilvo reikalavimus?

– Prisiekiu Dzeusu, – atsakė Aristipas, – tą, kuris auklėjamas valdyti, kitaip jam valdant valstybės reikalai vis liks nesutvarkyti.

– Tad kaip tik jį, – tęsė Sokratas, – matyt, teks mokyti taip pat pakentėti neatsigėrus, kai abudu pajus troškulį?

– Žinoma, taip, – pritarė tas.

– (3) O katrą mokysime patį tvarkyti savo miegą, kad galėtų anksti keltis, vėlai gulti, o jei prireiks – ir visai nemiegoti?

– Aišku kaip dieną, kad tą patį jaunuolį, – atsakė Aristipas.

– Nagi, o užgniaužti meilės poreikį, jeigu reikės, kad netrukdytų darbui? – klausinėjo Sokratas.

– Ir šito mokysime būsimą valdovą.

– Ir ne tik nebėgti nuo sunkumų, tačiau netgi savo noru užsikrauti juos ant pečių?

– Ir prie šito pratinsime tą, kurį auklėsime valdyti.

– Nagi, eikim toliau! O katram svarbiau turėti kuo daugiau žinių apie tai, kaip nugalėti priešininkus, žinoma, jei tik čia ką gelbsti žinojimas?

– Prisiekiu Dzeusu, jų pirmiausia reikia auklėjamam valdyti, – tarė Aristipas, – nes be šio mokslo ir iš kitų žinių nebus jokios naudos.

– (4) Vadinasi, tu manai, – tarė Sokratas, – kad šitaip išauklėtas žmogus ne taip lengvai pateks į priešininkų žabangas, kaip kiti gyviai? Juk žinia, kad vienus iš jų suvilioja pilvas: kai kurie, kad ir labai baugštūs, genami alkio, puola prie masalo; kitus vėlgi prisivilioja gėralu.

– Man regis, kaip tik taip ir būna, – tarė Aristipas.

– O negi kitų, sakysim, putpelių ar kurapkų, nepra-

žudo meilės alkis? Negi patinai nepakliūva į tinklus, kai, išgirdę patelės giesmę, lekia užmiršę pavojų, vildamiesi susiporuoti?

(5) Aristipas pritarė ir šitam.

– Tad ar tau neatrodo, kad žmogui tikra gėda atsidurti pačių neprotingiausių gyvių vietoj? Juk tarsi anie paukščiai gašlūnai tyko įsmukti į moterų kambarius, nors žino, kad svetimoteriui gresia ne tik įstatymu nustatyta bausmė[2], bet ir pavojus pakliūti į žabangas; numano, kad su juo gėdingai susidoros, jei užtiks nusikaltimo vietoj. Tačiau nors už svetimoterystę gresia šitiek bėdų bei gėdos ir nors yra begalės galimybių be rizikos patenkinti meilės geismą, jie vis vien stačia galva puola į pavojus; tai negi šitai ne grynų gryniausias pamišimas?

– Matyt, taip ir yra, – sutiko Aristipas.

– (6) Arba štai vėl: nors daugumą pačių svarbiausių pareigų žmonėms tenka atlikti lauke – pavyzdžiui, kariauti, dirbti žemę bei kitus ne mažiau reikalingus darbus, – tačiau tūlas nėra pripratęs nei prie šalčio, nei prie karščio; ar tau neatrodo, kad tai – didžiausias aplaidumas?

Šitam Aristipas taip pat pritarė.

– Tad tu iš tikrųjų manai, kad taikantis į valdovus vyras turi įgusti lengvai pakelti ir šiuos sunkumus?

– Be abejo, turi, – atsakė Aristipas.

– (7) Vadinasi, žmones, kurie panašiomis aplinkybėmis įstengia pergalėti save, statome į tinkamų

valdyti gretą, o neišgalinčius to padaryti – į gretą tų, kuriems nėra ko nė svajoti apie valdžią?

Aristipas vėl sutiko.

– Na, tai ką? Kadangi tu puikiai žinai, kaip rikiuojamos šios gretos, dabar pasvarstyk, į katrą šių gretų teisėtai galėtum atsistoti tu?

– (8) Aš nė pats, – tarė Aristipas, – šiukštu nestočiau prie tų, kurie saikstosi valdyti. Kai šitaip sunku pasirūpinti, ko reikia pačiam, man rodos, tikras kvailys yra tas, kuriam maža savų vargų, kuris imasi dar ir tenkinti visų savo tėvynainių poreikius. Juk valstybės valdovas privalo atsisakyti daugybės savo norų ir dargi atsakyti pagal įstatymą, jei neįstengs pasirūpinti visais piliečiais. Negi tai ne baisi kvailystė? (9) Juk kiekviena valstybė tariasi galinti elgtis su savo pareigūnais, kaip aš su savo tarnais. Štai reikalauju, kad jie pristatytų man per akis maisto, o jų pačių prie to maisto nė artyn neleidžiu; panašiai ir piliečiai mano, kad archontai turi tiekti jiems gausybę gėrybių, o patys nuo to gero susilaikyti. Todėl, jei būtų mano valia, į tinkančių valdyti gretą, tinkamai parengęs, statyčiau tiktai žmones, kurie trokšte trokšta ir patys turėti baisybę rūpesčių, ir kitiems jų pridaryti; o pats stočiau tiktai prie tų, kurie nori gyventi kuo lengviausiai bei maloniausiai.

(10) Sokratas pasakė:

– Tad, tęsdami mūsų kalbą, pasvarstykime dar štai ką: kurie maloniau gyvena – valdantieji ar valdiniai?

– Man labai norisi apie tai pasikalbėti, – tarė Aristipas.

– Tai štai, pirmiausia iš mums žinomų tautų, sakysim, Azijoje persai viešpatauja, o sirai, frygai ir lydai yra jų valdiniai; toliau, Europoje valdo skitai, o majotai yra pavaldūs, Afrikoje valdo kartaginiečiai, o libiai – valdiniai. Kaip manai, kurie jų maloniau gyvena? Arba katrie iš helėnų (tarp jų ir pats esi), tavo manymu, geriau gyvena: ar tie, kurie valdo, ar tie, kurie yra priklausomi?

(11) Aristipas tarė:

– Šnekėk ką nori, tačiau prie vergų tai jau savęs nepriskirsiu! Man rodos, tarp tų dviejų priešingybių turi būti dar vienas kelias: juo ir noriu eiti aš – ne valdovas, ne vergas, o laisvas žmogus, ir laisvė tiesiausiai mane atves į laimę.

– (12) Taip, – pertarė Sokratas, – jei šis kelias neitų nei per valdžią, nei per vergovę, o tiktai per negyvenamą dykvietę, tada tavo žodžiai būtų šventa tiesa. Tačiau jei, gyvendamas tarp žmonių, tu nenorėsi nei valdyti, nei būti valdomas, ir jei savo noru nebūsi valdžiai nuolankus, manau, labai greitai pats įsitikinsi, kaip puikiai galingieji moka paversti valdinius vergais – ir ištisas bendruomenes, ir atskirus žmones, privarydami ligi ašarų. (13) Negi tu nematai, kaip būna: vieni sėja javus ir sodina mišką, o nusiima derlių ir išsikerta medžius kiti; jie visokiais būdais taip spaudžia silpnesniuosius bei nenorinčius jiems tarnauti, kad šie galų gale geriau yra linkę vergauti negu tęsti kovą su stipresniaisiais. Negi nežinai, kad tas pats

dedasi ir kasdieniniame gyvenime: narsūs galingieji pavergia baugščius silpnuosius ir išnaudoja?

– Žinau, savaime suprantama, – atsakė Aristipas, – todėl nė nesu įrašytas į jokios valstybės piliečius – visur esu svetimšalis.

(14) Sokratas sušuko:

– Tai gudriai sugalvojai! Girdi, po Sinio, Skeirono ir Prokrusto[3] mirties niekas nė pirštu nebepalies svetimšalio! Tačiau iš tikrųjų dabar valstybės veikėjai leidžia savo krašte įstatymus, be giminaičių, telkiasi į pagalbą draugus, tvirtina miestus sienomis, perkasi ginklų; be viso šito, ieško sąjungininkų, kad tik apsigintų nuo užpuolikų bei skriaudikų; tačiau ir padėję šitiek pastangų nuo jų neapsisaugoja. (15) Tu gi tokios apsaugos neturi, be to, daug laiko praleidi kely, kur kaip tik pasitaiko daugiausia smurto; kad ir į kokį miestą atvyktum, esi mažesnis už patį mažiausią pilietį – toks, kokius skriausti randasi daugiausia mėgėjų[4]. Tačiau vis vien manai, kad tavęs niekas nelies, nes, girdi, esi svetimšalis. Gal tu toks drąsus todėl, kad valstybės laiduoja saugumą atvykti ir išvykti. O gal todėl, kad manai, jog patekęs į nelaisvę būtum toks vergas, iš kurio šeimininkui nebūtų jokios naudos? Atseit, kas panorės laikyti namuose žmogų, kuris darbo dirbti nenori, o baltesnę duoną valgyti – net labai? (16) Pasvarstykime ir šį atvejį, kaip paprastai elgiasi šeimininkas su tokio plauko vergais. Negi nesutramdo jų godumo badu? Negi neatima galimy-

bės vogti užrakindamas viską, iš kur galima bent trupinį nustverti? Ar neužkerta kelio bėgti surakindamas grandinėmis? Negi neišvaro tingulio rykštėmis? O ką tu pats darai pamatęs, kad bent vienas tavo vergų yra štai šitoks?

– (17) Diriu devynis kailius, – atsakė tas, – kol priverčiu tarnauti kaip reikiant. Tačiau betgi pažiūrėk, Sokratai, į besimokančiuosius karališko meno valdyti, kurį, man regis, laikai laime: kuo jie skiriasi nuo vargstančių prievarta, jei taip pat alksta, trokšta, šąla, nemiega, nemato geros dienos – tai kas, kad savo noru? Bent aš nematau jokio skirtumo, kai kailį karšia tavo sutikimu ar be jo arba kai pats šitaip niokoja kūną savo ar ne savo noru. Be to, juk pačiam save šitaip kankinti – tikrų tikriausia beprotybė!

– (18) Brangus Aristipai, – paklausė Sokratas, – negi tu nematai, kad savanoriškas kęsmas nuo priverstinio skiriasi štai kuo: badaujantis savo valia pavalgys, trokštantis savo valia atsigers, kada panorės, o kenčiantis prievarta panorėjęs nutraukti savo kankynės negali. Be to, kas ko nors atsisako savo noru, guodžiasi viltimi, kad kamuojasi ne veltui; sakysim, medžiotojo vargus lengvina viltis sumedžioti žvėrį. (19) Tiesa, čia atlygis už sunkumus yra menkas; tačiau kai žmonės stengiasi, kad įsigytų puikių draugų, nugalėtų priešus, kad užsigrūdinę taptų tvirti kūnu ir siela, puikiai tvarkytų savo ūkį, pagelbėtų draugams, pasitarnautų tėvynei, – kaipgi čia nemanysi, kad turin-

tiems tokių didelių siekių ne tik vargai malonūs, kad jie ir gyvena džiugiai, patenkinti savimi, matydami aplinkinių pagarbą bei siekimą tapti panašiais? (20) O be to, greitai pasiekiami ir nereikalaujantys pastangų malonumai nei kūnui teikia jėgos (šitai galėtų patvirtinti kiekvienas gimnastikos mokytojas), nei lavina dvasią; tuo tarpu išsiugdyta ištvermė padeda atlikti puikius darbus – tai patvirtins kiekvienas doras žmogus. Štai panašiai sako ir Hesiodas:

Skurdą galėsi lengvai, pilnom rieškutėmis semtis.
Kelias į jį – kuo slidžiausias; arti jis prie mūsų gyvena.
O šaunumo dievai be prakaito niekam neduoda.

Kelias į jį gana ilgas, status, iš pradžių ir duobėtas;
Bet kai, bekopdamas juo, tu pasieksi pačią viršūnę,
Tuoj palengvėja staiga, nors buvo ik tolei sunkiausias[5].

Apie tai kalba ir Epiharmas[6] tokiomis eilėmis:

Dievai teikia žmonėms visą gėrį už darbus...

O kitoje vietoje jis sako:

Kvaily, nesivaikyk minkšto, nors ir kaip kieta būtų!

(21) Taip pat išmintingasis Prodikas[7] savo kūrinyje apie Heraklį, kurio pasiklausyti susirenka minios žmonių, dėsto šit kokias mintis apie dorybę, jei gerai atsimenu, maždaug tokiais žodžiais.

Girdi, Heraklis, iš paauglio virsdamas jaunuoliu, kai jau tampama savarankišku ir renkamasi, katruo keliu eiti per gyvenimą – dorybės ar ydų, išėjęs į dykumą ir

stovėjęs nežinodamas, kur pasukti. (22) Ir pamatęs priešais ateinančias dvi moteris: viena iš pažiūros doringa ir prakilnesnė, jos veidą puošė švara, akis – drovumas, ji visa dvelkte dvelkė kuklumu, vilkėjo baltu drabužiu; antroji – tukli ir putni, išsidažiusi, kad atrodytų tarsi pienas ir kraujas, tokios laikysenos, kad atrodytų stotingesnė nei iš tiesų buvo; smarkiai išpūtusi akis, vilkinti tokiu drabužiu, kad per jį kuo ryškiau persišviestų jaunystė; ši apžiūrinėjo pati save, žvilgčiojo, ar kas ją mato, net dirsčiojo į savo šešėlį. (23) Kiek priartėjusi prie Heraklio, pirmoji tebeėjo tuo pačiu žingsniu, o antroji, kad tik aplenktų, bėgte pribėgo prie jo.

– Matyt, Herakli, tu dvejoji, katruo keliu eiti per gyvenimą. Tad jei pasirinksi mano draugiją, vesiu tave pačiu maloniausiu bei lengviausiu keliu – paragausi visų gyvenimo saldybių, gyvensi jokių vargų nežinodamas. (24) Pirmiausia, tau nereiks galvoti nei apie karus, nei apie darbus; gyvensi vien žiūrėdamas, kokį gardesnį valgį ar gėrimą išsirinkus, ko malonesnio pasižiūrėjus ar pasiklausius, kuo pradžiuginus uoslę ar lytėjimą, kokių berniukų meilė saldesnė, kaip kuo minkščiausiai pamiegoti ir kaip visa tai gauti nė piršto nepajudinus. (25) O jei kada atsiras bent šešėlis nerimo, kad vieną kartą viso šito gali pritrūkti, būk ramus, aš niekada nereikalausiu iš tavęs už tai prakaito, kūniškų bei dvasinių kančių: tokią kainą moka kiti; o tu tik naudosiesi visu kuo, nesustodamas prieš

nieką, iš ko galima išpešti bent šapą naudos: savo draugams aš leidžiu pelnytis iš visko.

(26) Išklausęs šią kalbą, Heraklis pasiteiravo:

– Moterie, kuo tu vardu?

Ši atsakė:

– Mano draugai vadina mane Laime, mano niekintojai pašiepia Yda.

(27) Tuo metu priėjo ir antroji moteris ir tarė:

– Herakli, ir aš ateinu prie tavęs, nes gerai pažinojau tavo tėvus; kol tu augai, puikiai perpratau ir tavo prigimtį. Todėl tikiuosi, kad, jei pasuktumei prie manęs, tikriausiai atliktum puikių ir garbingų žygių, o man dėl tavo gerų darbų tektų dar didesnė pagarba bei šlovė. Neapgaudinėsiu tavęs malonumų pažadais, tik teisingai papasakosiu, kaip dievai yra sutvarkę pasaulį. (28) Nieko, kas yra gero ir gražaus, jie žmonėms neduoda be triūso ir pastangų. Todėl jei nori, kad dievai tau būtų prielankūs, – garbink juos; jei trokšti būti mylimas draugų – daryk jiems gera; jei nūsti būti gerbiamas kokioje nors valstybėje, reikia jai nusipelnyti; jei svajoji, kad visa Helada didžiuotųsi tavo dorybingumu, reikia stengtis būti naudingam puikiais darbais visiems graikams; jei nori, kad žemė duotų našų derlių, reikia palaistyti ją prakaitu; jei nori gyventi iš gyvulių, tau turi rūpėti gyvuliai; jei sieki prasikurti iš karo, įstengti išlaisvinti draugus, o priešus nugalėti, reikia mokytis iš išmanančių karo meną bei įgusti taikyti šias žinias; jei nori turėti galiūno

jėgą, reikia išmokti priversti kūną paklusti protui ir lavinti jį negailint nei triūso, nei prakaito.

(29) Čia Yda, kaip sako Prodikas, pertraukusi šią kalbą ir tarusi:

– Numanai, Herakli, kokį sunkų ir ilgą kelią į gyvenimo malonumus tau siūlo štai šita moteriškė? O aš nuvesiu tave į laimę lengvu ir trumpu keliu.

(30) Į tai Dorybė esą atsakiusi:

– Nelaimingoji, o ką gero tu turi? Ar junti bent truputėlį malonumo, nenorėdama dėl jo piršto pajudinti? Juk tu nė nelauki, kol rasis noras; dar nepanorėjusi, viskuo persisotini: valgai neišalkusi, geri neištroškusi; kad būtų gardu valgyti, prasimanai skanėstų; kad būtų gardu gerti, dairaisi brangiausio vyno, o vasarą dar ir lakstai ieškodama sniego jam atšaldyti; kad būtų saldu miegoti, ne tik klojiesi minkščiausius patalus, bet dar ir atramas po lova pasistatai; tu eini miegoti ne todėl, kad pavargusi, o todėl, kad neišmanai, ką veikti. Dar nepajutusi poreikio, dirbtinai žadini savyje meilės aistrą, prisigalvodama visokiausių išmonių, net guldaisi lovon vietoj vyrų moteris. Prie to paties pratini ir savo draugus: naktį stumi į begėdystę, o per patį darbingiausią dienos metą leidi drybsoti. (31) Nors esi nemirtinga, dievai išstūmė tave iš savo rato, o geri žmonės tave niekina. Tu nesi nė girdėjusi visų maloniausio garso – tau skirto pagyrimo; tu nesi mačiusi visų maloniausio reginio – pačios atlikto puikaus darbo. Kas tiki nors vienu tavo žodžiu? Kas

išties pagalbos ranką, kai tau to reikės? Kas, būdamas sveiko proto, išdrįs prisidėti prie tavo garbintojų? Jųjų jaunų – nugeibę kūnai, pagyvenusių – neprotinga siela; per visą jaunystę saiko nežinoję, senatvėje nusmurgę galuojasi, ankstesniųjų savo darbų gėdydamiesi, o dabartinių slegiami; per visus gyvenimo džiaugsmus jie lėkte pralėkė jaunystėje, gi sunkulius pasiliko senatvei. (32) O aš bendrauju su dievais, bendrauju ir su gerais žmonėmis: nė vieno puikaus žygio nei dievai, nei žmonės nėra atlikę be manęs. Mane labiau už kitus gerbia dievai ir dori žmonės, nes aš – geidžiama pagalbininkė meno žmonėms, savininkams – ištikima namų saugotoja, prielanki padėjėja tarnams, geranorė talkininkė taikos darbuose, patikima sąjungininkė karo sunkumuose, puikiausia bendrininkė draugystėje. (33) Mano bičiuliams gardu ragauti paprastą valgį bei gėrimą, nes jie nesėda prie stalo, kol nėra išalkę ir ištroškę. Jų miegas saldesnis už nepavargusiųjų, jie nesigaili atsibudę ir nemeta dėl miego nebaigtų darbų. Jaunus juos džiugina vyresniųjų pagyrimai, vyresnieji didžiuojasi jaunimo pagarba; jie mėgsta minėti, ką yra kadaise nuveikę, džiugiai tikėdami sėkme imasi naujų darbų, nes per mane juos myli dievai, brangina draugai, gerbia tėvynainiai. O kai ateina skirta valanda, jų kapo neuždengia užmarštis – minimi ir garbinami giesmėse, jie amžinai gyvi. Ir tu, Herakli, puikių tėvų sūnau, atlikęs tokių žygių, galėsi gauti šią didžių didžiausią laimę.

(34) Maždaug taip pasakoja Prodikas, kaip Dorybė mokiusi Heraklį, tik jis išgražino šias mintis dar didingesniais žodžiais, nei aš dabar. Tad ir tu, Aristipai, permąstęs visa tai, turėtumei pasistengti bent šiek tiek pasirūpinti ir būsimu savo gyvenimu.

II skyrius

(1) Kartą Sokratas, pastebėjęs, kad jo vyresnysis sūnus Lamproklis[8] širsta ant motinos, paklausė:

– Pasakyk man, sūnau, ar pažįsti žmonių, vadinamų nedėkingais?

– Žinoma, – atsakė vaikinas.

– Ar nesi pagalvojęs, už kokius poelgius jie gauna tokį apibūdinimą?

– Be abejo, esu. Patyrusieji gera, bet neatsidėkoję tuo pačiu, nors turėjo tokią galimybę, vadinami niekingais.

– Ar tu nemanai, kad nedėkingieji priskiriami prie neteisingų žmonių? – paklausė Sokratas.

– Aišku, kad taip, – sutiko Lamproklis.

– (2) Tai gal esi pagalvojęs ir štai apie ką: parduoti į vergiją draugą, be abejo, yra neteisingas poelgis, o priešą – teisingas; gal panašiai ir nedėkingumas draugui yra neteisingas, o priešui – teisingas?

– Apie tai daug galvojau, – atsakė sūnus. – Man regis, nesvarbu iš ko patyręs gera – iš draugo ar priešo – ir nė nemėginęs atsidėkoti žmogus yra neteisingas.

– Na, jeigu šitaip, tai aišku kaip dieną, kad nedėkingumas yra grynas neteisingumas?

Lamproklis sutiko.

– (3) Taigi kuo daugiau gero patiria žmogus iš kito ir neatsidėkoja, tuo yra neteisingesnis?

Jis pritarė ir šitam.

– Tada pasakyk, – tarė Sokratas, – kas ir iš ko patiria daugiau geradarysčių, negu vaikai iš tėvų? Jiems, anksčiau nebuvusiems, tėvai duoda būtį, kartu suteikdami galimybę matyti tiek grožio bei patirti tiek gėrio, kiek šituo dievai apdovanoja žmones, – o šias gėrybes mes taip branginame, jog labiau už viską bijome jų netekti. Todėl net ir valstybės už pačius didžiausius nusikaltimus yra numačiusios mirties bausmę: girdi, nesą didesnio blogio, kurio bijodami žmonės nenusikalstų.

(4) Tu, žinoma, manai, kad žmonės leidžia į pasaulį vaikus akinami vien tiktai meilės aistros: pasiruošusių ją patenkinti pilnos pakelės, pilni viešnamiai. Nėra ko nė sakyti, kad, be to, dar labai svarbu, kokios moterys gimdys mums pačius geriausius vaikus; būtent su jomis sudarome sąjungą, kad susilauktume vaikų. (5) Vyras išlaiko būsimą motiną, o vaikams, kurie dar kada nors bus, iš anksto ruošia viską, ką mano pra-

versiant gyvenime, kad tik jiems nieko netrūktų. O moteris, tapusi nėščia, nešioja vaisių apsunkusi, rizikuodama savo gyvybe, dalindamasi maistu, kurį pati valgo; vėlgi per didžiausius vargus išnešiojusi ir pagimdžiusi, maitina, prižiūri, nors dar nėra patyrusi iš kūdikio nieko gero: jis dar nė neatpažįsta, kas jį globia geradaryste, net negali pasakyti, ko jam trūksta, todėl motina pati stengiasi įspėti ir patenkinti jo norus. Ilgai jį maitina savo pienu, dieną naktį nesudeda rankų nė nežinodama, ar kada nors sulauks bent padėkos už visa tai. (6) O juk negana tik išmaitinti: kai tėvai nusprendžia, kad vaikai jau gali šio to mokytis, perduoda jiems pravarčias gyvenime žinias, kurias patys turi. O jei ko nors, jų manymu, geriau išmokysiąs kitas žmogus, siunčia pas jį vaikus, negailėdami išlaidų, visapusiškai rūpinasi ir daro viską, kad tik jų vaikai išaugtų kaip galima geresni.

(7) Į tai Lamproklis atsakė:

– Gal ji ir yra padariusi man šitiek ir net kelissyk daugiau gero, bet kad niekas negalėtų pakęsti jos piktumo.

Sokratas paklausė:

– O kieno siutą, tavo galva, sunkiau pakęsti – žvėries ar motinos?

– Aš tai manau, – atsakė Lamproklis, – kad motinos, bent jau šitokios!

– Nagi ar bent kartą ji yra tave nuskaudusi – įkandusi ar įspyrusi? Juk žvėrys tai dažnai padaro.

– (8) Ne, tačiau ji drožia tokius dalykus, jog kitas sutiktų atiduoti visą gyvenimą, kad tik nereikėtų klausytis.

– O kaip tau rodosi, kiek tu ją esi prikankinęs, – paklausė Sokratas, – verksmu ir poelgiais, dieną naktį ožiuodamasis? Kiek ji yra prisisielvartavusi dėl tavo ligų!

– Tačiau aš nė karto nei žodžiu, nei poelgiu nesu užtraukęs jai gėdos! – sušuko Lamproklis.

– (9) Tai ką? – paklausė Sokratas. – Gal, manai, tau sunkiau klausytis jos kalbų negu aktoriams, kai jie tragedijose vainoja vienas kitą paskutiniais žodžiais?

– Manau, kad jiems šitai visai nesunku: juk supranta, kad barantysis bara nenorėdamas pakenkti, o keikiantysis keikia nė nemanydamas įskaudinti.

– Tai kodėl tu širsti, nors puikiai supranti: kad ir ką sakytų motina, ji nė minty neturi nieko blogo; priešingai, kaip niekam kitam ji linki tau gero. O gal manai, kad motina tau nori pikto?

– (10) Žinoma, ne! – atsakė Lamproklis. – Taip tai tikrai nemanau.

Tada Sokratas paklausė:

– Ir, nepaisydamas viso to, vis vien laikai nepakenčiama motiną, kuri linki tau gero, kai sergi, stengiasi iš paskutiniųjų, kad pasveiktum, kad tau nieko netrūktų, o be to, tolydžio meldžiasi dievams už tave bei tesi jiems duodamus įžadus? Bent mano galva, jei negali pakęsti tokios motinos, tu tiesiog negali pakęsti gėrio!

(11) Ir dar viena pasakyk man, – tęsė Sokratas, – ar pažįsti bent vieną žmogų, prie kurio, manytumei, tau reikia taikytis? O gal ketini nė nesistengti kam nors įsiteikti ir paklusti – nei karvedžiui, nei kokiam valdžios žmogui?

– Žinoma, pažįstu, prisiekiu Dzeusu! – atsakė Lamproklis.

– (12) Taigi, – tarė Sokratas, – tu ketini gerintis, sakysim, kaimynui, kad, kai prireiks, paskolintų ugnies, dalytųsi vargais, nuoširdžiai paremtų atsitikus nelaimei?

– Žinoma, kad taip, – atsakė tas.

– Tada gal tau vis vien, kaip išsiskirsi su kelyje ar jūroje sutiktu bendrakeleiviu – draugais ar priešais? O gal manai, kad reikia žiūrėti, kaip ir su juo pataikyti į koją?

– Aišku, kad reikia.

– (13) Tad prie šių visų esi pasiryžęs taikytis, o lenktis savo motinai, kuri myli tave labiau už viską pasaulyje, tavo galva, visai nereikia? Nejaugi nežinai, kad valstybė į jokį nedėkingumą nė nekreipia dėmesio ir už tai neteisia – tiesiog nepastebi žmonių, kurie, patyrę geradarystę, neatsidėkoja tuo pačiu; tačiau jei kas negerbia savo tėvų, tokį teisia ir kaip nevertam nepatiki valdžios, nes toksai žmogus esą negalėsiąs pamaldžiai atnašauti už polį aukų ir dorai bei teisingai atlikti kiekvieną pareigą. Prisiekiu Dzeusu, išbandydama valdininkus, valstybė žiūri ir to, ar žmogus tvar-

ko savo mirusių tėvų kapus. (14) Todėl tu, sūnau, jei turėsi proto, prašysi dievų atleidimo už tai, kad negerbei motinos, idant jie, palaikę tave neteisingu, neatsakytų tau savo malonių. Ir dar žiūrėk, kad žmonės, pastebėję tave negerbiant tėvų, neimtų visi kaip vienas niekinti ir kad šitaip neprarastum paskutinių draugų. Nes jeigu jie pastebės, kad tu nedėkingas tėvams, nė nesitikės iš tavęs atlygio už savo geradarystę.

III skyrius

(1) Sokratas pastebėjo, kad jo pažįstami broliai Chairefontas ir Chairekratas[9] pykstasi tarpusavyje. Kartą, susitikęs Chairekratą, paklausė:

– Pasakyk, Chairekratai, juk tu nesi iš žmonių, kurie turtą brangina labiau už tikrus brolius? Tuo labiau kad anų broliai paprastai neturi proto, o tavasis – protingas, anie vis prašo paramos, o tavasis pats gali padėti, anie turi daug brolių, o tu – vienintelį. (2) Nuostabu, bet yra žmonių, kurie net taria brolius esant sau gyvu nuostoliu, nes, girdi, brolių turtas jiems nepriklausąs; tuo tarpu savo tėvynainių piliečių nelaiko nuostoliu, nors šių labas jiems taip pat nepriklauso. Atvirkščiai, tokiu atveju jie įstengia suvokti, kad geriau gyventi draugėj su daugeliu, tenkinantis

tuo, ką turi, ir jaustis saugiam negu gyventi atsiskyrus ir, rizikuojant galva, laikyti apkėtus visų piliečių turtą. Tačiau kai kalbama apie brolius, to paties jau nebesupranta. (3) Kad turėtų pagalbininkų, kas išgali, samdosi tarnus, ieško bičiulių, kad prireikus paremtų, o į brolius moja ranka, tarsi tėvynainiai gali būti prieraišūs, o broliai – niekada. (4) Tačiau juk prieraišumas randasi tuomet, kai turi tuos pačius tėvus, esi valgęs tą pačią duoną, nes net žvėris traukia prie kartu augusiųjų. Be to, ir kiti žmonės labiau gerbia, kai turi brolių, negu kai neturi, ir mažiau kabina.

(5) Chairekratas atsakė:

– Sokratai, jei mūsų su broliu nesutapimas būtų nedidelis, gal iš tiesų turėčiau pakančiau su juo elgtis ir dėl niekų nuo jo nesišalinti; juk, kaip tu kad sakai, brolis – didis turtas, jei yra kaip reikiant. Tačiau jei jis elgiasi visai ne kaip brolis ir viską daro atžagariai, kas turės noro gyventi su tokiu nesugyvenamu žmogumi?

(6) Sokratas paklausė:

– Chairekratai, ar Chairefontas prie nieko neįstengia prisitaikyti, kaip kad prie tavęs, ar yra žmonių, kuriems jis net labai lenkiasi?

– Tas man, Sokratai, ir gadina kepenis, kad kitiems jis tai gali būti geras, o man visur ir žodžiu, ir darbu greičiau kenkia negu padeda.

(7) Žiūrėk, juk net arklys yra tikra pragaištis žmogui, kuris neišmano, kaip su juo apsieiti, o vis vien bando

pakinkyti; ar ne tokia pat prapultis ir brolis, kai jam reikia turėti reikalų su nemokančiu tinkamai elgtis?

– (8) Tai negi aš nemoku elgtis su broliu, – šoko Chairekratas, – jei už malonų žodį gebu atsimokėti maloniu žodžiu, už gerą poelgį – geru poelgiu? Tačiau jei kas mėgina mane siutinti ir kalbom, ir darbais, su tokiu tikrai negaliu nei gražiuoju šnekėtis, nei gerai elgtis. Ir nė nemėginsiu šito daryti!

– (9) Keistai šneki, Chairekratai, – tarė Sokratas. – Jei turėtum pravartų bandai ganyti šunį ir jis imtų gerintis kitiems piemenims, o tave pamatęs pradėtų loti, užgniaužęs nepasitenkinimą, mėgintum prisipratinti pamalonindamas; o juk apie brolį pats sakai, kad tai – didelis turtas, jei yra toks, koks turi būti; taip pat tariesi mokąs rasti gerą žodį ir padaryti gerą darbą, tačiau nė nemėgini pagalvoti, kaip jį palenkti į savo pusę, kad būtų tau gerų geriausias.

– (10) Bijau, Sokratai, – tarė Chairekratas, – jog man tikrai neužteks galvos taip paveikti Chairefontą, kad jis elgtųsi su manimi kaip dera.

– Man rodos, – tarė Sokratas, – tau nė nereikia išgalvoti kokių nors negirdėtų vingrybių jam palenkti į savo pusę: manau, tau pačiam žinomais būdais gali taip palenkti jo širdį, kad jis tave branginte brangins.

(11) Tai greičiau nurodyk, – paprašė Chairekratas, gal matei mane turint kokį meilės gėrimą, kurį pats nuo savęs būčiau nuslėpęs?

– Pasakyk man, ką darytum, jei norėtumei taip įsiteikti kuriam nors iš savo pažįstamų, kad jis kviestųsi tave pietų kaskart, kai aukoja aukas[10]?

– Aišku, kad pats pirmas pradėčiau jį kviestis aukodamas.

– (12) O ką darytum, jeigu norėtum paprašyti kokį nors draugą pasaugoti namus, kol būsi išvykęs?

– Be abejo, pirma pats pasisiūlyčiau pažiūrėti jo, kai jam reikės.

– (13) O ką darytum, jeigu norėtum, kad koks svetimšalis priimtų tave gyventi, kai būsi atvykęs į jo tėvynę?

– Nėra ko klausti, ir šiuo atveju pirma pats priimčiau jį, kai atvyks į Atėnus. O jei panūsčiau, kad jis sutiktų padėti man dar ir sutvarkyti reikalus, dėl kurių būčiau ten atvažiavęs, aišku, ir čia pirma pats jam padėčiau[11].

– (14) Puikiausiai matyti, kad jau seniai žinai visus būdus žmonių prielankumui pelnyti, tiktai slepi šitai, – tarė Sokratas. – O gal bijai nusižeminti, pirmas pradėdamas daryti gera savo broliui? Bet juk labiausiai girtinas žmogus, pralenkiantis kitus priešams kenkdamas, o draugams darydamas gera[12]. Todėl jei būčiau manęs, kad Chairefontas lengviau už tave žengs pirmą žingsnį į jūsų draugystę, jį ir būčiau mėginęs įtikinti pasistengti suartėti su tavimi; tačiau, man rodos, jei pradėtum tu, geriau sektųsi.

(15) Chairekratas pasakė:

– Keistai šneki, Sokratai, ir visai ne taip, kaip tu esi pratęs: liepi pradėti man, jaunesniam; tuo tarpu visas pasaulis sprendžia priešingai – ir kalbą, ir darbą pradeda vyresnysis.

– (16) Kaip? – nustebo Sokratas. – Negi ne visur yra įprasta, kad jaunesnis užleistų kelią vyresniam: jei sėdi – kad atsistotų, kad iš pagarbos pasiūlytų pasirinkti minkštesnį patalą, kad leistų pirmam tarti žodį? Ne, mielasis, nelūkuriuok, pats pirmas pamėgink palenkti į savo pusę šitą žmogų – tau jis atsilieps labai greitai. Negi nematai, koks jis orus ir žiūrintis savo vardo? Tiktai blogus žmones greičiau prisiviliosi dovanomis, o gerus lengviausiai palenksi prielankiu elgesiu.

(17) Tada Chairekratas paklausė:

– O kas, jei, nepaisant tokių mano pastangų, jis nė kiek nepasitaisys?

– Na ir kas! – atsakė Sokratas. – Juk tu terizikuoji tik tuo, kad pasirodysi pareigingas, mylintis brolį žmogus, o jisai – netikęs ir nevertas tavo gerumo. Tačiau nieko panašaus, mano galva, neatsitiks; manau, kad, pamatęs tave kviečiant jį į šitokias varžybas, jis iš visų jėgų stengsis laimėti ir pranokti tave geradaryste ir maloniu žodžiu. (18) O dabar, – tęsė jis, – judu tarpusavy tarsi dvi rankos, dievo sukurtos viena kitai padėti, tačiau atsisakiusios šitos paskirties ir net atvirkščiai – ėmusios viena kitai trukdyti, arba tarytum dvi kojos, dievo valia turinčios eiti išvien, bet šitai pamiršusios ir pradėjusios viena kitai trukdyti. (19) Argi nebūtų baisi

paikystė ir net proto užtemimas ieškoti prapulties ten, iš kur turi rastis naudos? Nes aš tikrai manau, jog dievo taip yra sutvarkyta, kad brolis broliui turi teikti daugiau labo ir padėti gerokai daugiau negu ranka rankai, koja kojai, akis akiai ir kitos porinės kūno dalys viena kitai. Juk rankos negalėtų abi kartu dirbti, jei joms tektų meistrauti daiktus, padėtus toliau kaip per sieksnį vienas nuo kito; kojos negalėtų vienu metu minti dviejų vietų, nutolusių kad ir per sieksnį; akys, rodosi, toliausiai siekia, tačiau nė jos negali net visai arti esančio daikto matyti kartu ir iš priekio, ir iš užpakalio; tuo tarpu du broliai, jei tik jie yra tikrai vienas prie kito prisirišę, net ir būdami toli vienas nuo kito, drauge gali darbuotis abiejų naudai.

IV skyrius

(1) Kartą girdėjau Sokratą kalbant ir apie draugus; man rodos, iš šių pokalbių galima puikiai pasimokyti, kaip įsigyti draugų ir kaip su jais elgtis.

Jis sakėsi iš daugelio girdėjęs, kad pats didžiausias turtas ėsąs geras draugas; tačiau, kiek pastebėjęs, tūlam veikiau rūpi įsigyti ką tik nori, tiktai ne draugą. (2) Jis esą matąs, kad žmonės įsigytus namus, žemę, vergus, gyvulius, drabužius rūpestingai prižiūri ir

stengiasi tausoti, tačiau dauguma visiškai negalvoja nei kaip įsigyti draugą – atseit didžiausią turtą, nei kaip turimus bičiulius išsaugoti. (3) Kai sunegaluoja vergas, tęsė Sokratas, tokie žmonės iš visų jėgų stengiasi parūpinti viską, ko reikia, kad šis pasveiktų, o kai suserga draugas – numoja ranka; mirus vergui, sielvartauja ir tariasi patyrę nuostolį, o draugo mirtis jiems nėra jokia netektis. Lygiai ir kitokiu turtu rūpinasi bei saugoja, o kai reikia padėti draugui – jiems nė motais. (4) Be to, tęsė jis toliau, pasitaiko matyti, kad tūlas puikiai atsimena, kiek ko turi, nors to turto būtų gausybė, o kiek turi draugų, nors jų tėra visai nedaug, nežino: kam nors paklausus, pradeda vardyti, tuos pačius draugus čia paminėdami, čia vėl praleisdami, – šit kiek apie juos tegalvoja! (5) O juk kad ir su kokiu turtu lygintum, tikras draugas visada bus daug brangesnis: koks žirgas, kokių jaučių pora bus tokie pat pravartūs, kaip doras draugas? Koks vergas rodys tiek pat širdies ir ištikimybės? Koks daiktas bus toks pat visur reikalingas? (6) Prireikus tikras draugas pats ateina į pagalbą tvarkant asmeninius ir valdiškus reikalus; kai ko nors trūksta, jis visada čia pat; iškilus pavojui, jis gelbsti nežiūrėdamas nei savęs paties, nei išlaidų, padeda ir įtikinti, ir priversti ką reikia. Kai tau sekasi, jis – didžiausias džiaugsmas, nesėkmėje – stipriausias ramstis. (7) Kiekvienoje veikloje, ką tik nudirba tavo rankos, pamato akys, išgirsta ausys, kur nuneša kojos, nė kiek ne mažiau gali pagelbėti gera-

daris draugas. Dažnai būna, kad net visa, ko žmogus pats dėl savęs dar nespėjo padaryti, pamatyti, išgirsti, netgi pradėti, jau yra už jį atlikęs bičiulis. Ir vis tiek tūlas sudeda visą širdį į savo sodybą jos labui; o didžiausiu lobiu, kuris vadinasi draugas, rūpinasi vangiai ir aplaidžiai.

V skyrius

(1) Kartą girdėjau dar vieną Sokrato pokalbį, kuris, kaip man pasirodė, skatino klausytoją patyrinėti, kiek jį vertina draugai. Pamatęs, kad vienas klausytojų nepadeda skurstančiam draugui, girdint užmiršusiajam draugo priedermę bei daugeliui kitų, paklausė Antisteną:

– (2) Antistenai, ar yra nusistovėjusios tam tikros draugų kainos, kaip, sakysim, vergų? Štai vienas vergų vertas dviejų minų[13], kitas – tik pusės, anas – penkių minų, o šitas – net dešimties; žmonės šneka, kad Nikerato sūnus Nikijas[14] nusipirkęs sidabro rūdynų[15] prižiūrėtoją už visą talentą. Tai šit pažiūrėkime, – tęsė jis, – gal ir draugų kainos yra nustatytos, kaip kad vergų?

– (3) Iš tikrųjų, prisiekiu Dzeusu, – patikino Antistenas, – aš mielai atiduočiau ir dvi minas, kad tik tas ir tas būtų mano draugas, o už kitą neduočiau nė ket-

virčio tiek; vėlgi štai už šitą mokėčiau ir dešimtį minų, o štai už ano draugystę atiduočiau ir visą savo turtą.

– (4) Na, ką gi, – pasakė Sokratas, – jei šitaip, būtų neblogai ir kiekvienam mūsų pasitikrinti, kiek pats yra vertinamas draugų, ir pasistengti būti kuo brangesniam, kad bičiuliai ne taip lengvai išduotų. Nes ne kartą esu girdėjęs, – tęsė jis, – vieną teigiant, kad draugas palikęs jį nelaimėje, o kitą – kad žmogus, kurį laikęs tikru bičiuliu, iškeitęs jį į miną. (5) Taigi dabar, viską sudėdamas į daiktą, ir žiūriu: kai atsiranda pirkėjas, prastą vergą parduoda nepaisydami kainos; lygiai taip pat baisiai maga išduoti netikusį draugą, kai pasitaiko gauti daugiau, negu jis vertas. Tuo tarpu tikro draugo niekada neišduoda, panašiai kaip gero vergo nė už ką neparduoda.

VI skyrius

(1) Sokratas, man rodos, duodavo gerų patarimų, kokius reikia rinktis draugus, kalbėdamas štai šitaip:

– Sakyk man, Kritobulai[16], jei mums prireiktų gero draugo, į ką pirmiausia kreiptume dėmesį? Ar nereikia iš pat pradžių ieškoti žmogaus, kuris nebūtų noro pavalgyti, išgerti, gašlauti, miegoti, tingėti vergas? Nes toks, pergalėtas šitokių norų, prireikus ne-

galėtų niekuo padėti nei sau, nei draugui.

– Ne kitaip, prisiekiu Dzeusu, – pritarė Kritobulas.

– Vadinasi, tavo nuomone, reikia šalintis žmonių, pasiduodančių šitoms silpnybėms?

– Aišku, reikia, – atsakė tas.

– (2) Na, o štai švaistūnas, kuriam vis trūksta pinigų, todėl nuolat jų kaulija iš artimųjų, pasiskolinęs neturi iš ko grąžinti, o negavęs ima neapkęsti nedavusiojo, – ar tau neatrodo, kad ir šitoks žmogus bus nelabas draugas?

– Aš lygiai taip ir manau, – vėl pritarė Kritobulas.

– Tada ir šitokio reikia šalintis?

– Be abejo, reikia, – atsakė jis.

– (3) Na, tada dar imkim mokantį spausti pinigą prie pinigo, baisiai godų turto, todėl ir nesugyvenamą, nes jis visada trokšta gauti, o atiduoti nenori.

– Mano nuomone, – atsakė Kritobulas, – šitoks būtų dar nelabesnis draugas už aną.

– (4) Na, o, sakykim, toksai, kuris iš meilės pinigui ničniekam neturi laiko, nes jam terūpi, iš ko galima pasipelnyti?

– Man rodosi, ir tokio reikia šalintis: draugui iš jo jokios naudos.

– Na, o ar mums tiks toks, kuris pats yra vaidininkas, todėl tik ir trokšta draugams įtaisyti kuo daugiau priešų?

– Prisiekiu Dzeusu, ir nuo tokio reikia bėgte bėgti.

– O jei, tarkim, žmogus neturi nė vienos šitų ydų,

tačiau, mielai priimdamas kito paslaugas, pats nė nemano atsilyginti tuo pačiu?

– Ir iš šitokio nebūtų jokios naudos. Tačiau, Sokratai, koks žmogus tada tiks mums į draugus?

– (5) Manyčiau, toks, kuris, priešingai negu suminėtieji, gali susilaikyti nuo kūniškų malonumų, moka laikytis žodžio, yra geras patarėjas, stengiasi nė už ką nelikti skolingas savo geradariams ir dėl to yra naudingas bendraujantiems su juo.

– (6) Bet tu, Sokratai, pasakyk, kaip nustatyti, kad jis yra toks, dar prieš susidraugaujant?

– Šit apie skulptorius, – atsakė jis, – sprendžiame ne iš žodžių: ką matome sukūrus puikių darbų anksčiau, tikime, kad ir vėliau kurs puikiai.

– (7) Čia tu, matyt, kalbi apskritai apie žmogų: jei yra žinoma, kad kas nors gerai elgėsi su ankstesniais savo draugais, tikriausiai bus geras ir būsimiesiems?

– Taip, – atsakė Sokratas. – Nes jei matau, kad kas anksčiau gerai prižiūrėjo žirgus, žinau, jog puikiai mokės tai daryti ir nusipirkęs naujus.

– Lai būna šitaip! – tarė Kritobulas. – O kaip susidraugauti su žmogumi, kuris mums pasirodys esąs vertas draugystės?

– Visų pirma, – pradėjo Sokratas, – reikia pasiklausti dievų, ar jie pataria draugauti su šituo žmogumi.

– Na, o toliau? Sakysim, patys jau esame nusprendę, ir dievai neprieštarauja; gal dar nurodysi, kaip jį reikėtų susimedžioti?

– (9) Prisiekiu Dzeusu, tik jau ne kojų greitumu kaip kiškį, ne prievilu kaip paukštį, ne jėga kaip šerną. Vargu prisiviliosi draugą, jei jis to nenori; sunku ir už pavadžio laikyti tarsi vergą – su kuo taip elgiamasi, tas veikiau tampa priešu, o ne draugu.

– (10) O kaip vis dėlto tampama draugu? – neatlyžo Kritobulas.

– Sako, esama tam tikrų burtažodžių, kuriuos žinantieji varduoja ir prisismilina draugus, kokius tik panori. Esama ir meilės gėrimo; žinantieji juo apduoda ką panori ir kaip medum patepa širdį.

– (11) O iš kur visa tai galima sužinoti? – mygo Kritobulas.

– Tu pats žinai iš Homero, ką sirenos giedojo Odisėjui; pradžia maždaug tokia:

Šičion užsuk, Odisėjau, achajų garsiausias herojau![17]

– Pasakyk, Sokratai, ar tą pačią giesmę giedodamos sirenos ir kitus žmones taip apžavėdavo, kad šie nebegalėdavo nuo jų pasitraukti?

– (12) Ne, tiktai tuos, kuriems šlovė buvo viskas.

– Tai, matyt, tu nori pasakyti, jog kiekvienam reikia giedoti tokią giesmę, kurios klausydamasis nemanytų, kad giriantysis šaiposi? Juk kitaip galima tapti priešu ir tik atbaidyti nuo savęs žmones, jei žinantį, kad yra mažas, negražus, silpnas, imi liaupsinti už ūgį, grožį ar jėgą. O kokių kerėjimų tu dar žinai?

– (13) Daugiau nebežinau, tačiau esu girdėjęs, kad

daugel žinojęs Periklis; jų padedamas ir užsikariavęs savų piliečių meilę.

– O kaip Temistoklis privertė tėvynainius mylėti jį? – toliau klausinėjo Kritobulas.

– Šitas tai, dievaži, ne kerėjimais, o apipildamas gėrybėmis[18].

– (14) Man atrodo, Sokratai, tu nori pasakyti, kad, siekiant susidraugauti su kokiu nors geru žmogumi, mums patiems reikia tapti geriems?

– Tai gal tu manei, kad ir netikėlis gali įsigyti gerų draugų?

– (15) Bet juk esu matęs, – paprieštaravo Kritobulas, – kad netikę oratoriai draugauja su puikiais tautos susirinkimų tribūnais, o ničnieko nenutuokiantys apie karo meną bičiuliaujasi su šauniais karvedžiais.

– (16) O ar pažįsti tokių žmonių (apie juos čia ir kalbame!), kurie, patys niekam jokios naudos neduodami, sugebėtų bičiuliautis su išmaniais žmonėmis?

– Nepažįstu, prisiekiu Dzeusu! – prisipažino Kritobulas. – Tačiau jei netikšai neįmanoma susirasti dorybingą draugą, tada man rūpi štai kas: ar, išsiugdžius dvasią, galima iš karto susibičiuliauti su dorais žmonėmis?

– (17) Man regis, Kritobulai, tu abejoji dėl to, kad sutinki nemažai dorų žmonių, kurie niekad nedarys nieko blogo, tačiau užuot draugavę nuolat vaidijasi ir elgiasi vienas su kitu blogiau negu su paskutiniais netikėliais?

– (18) Žinoma, ir taip daro ne tik atskiri žmonės, – tarė Kritobulas, – bet ir ištisos valstybės: net tos, kurios rūpinasi piliečių dora ir nepakenčia blogio, dažnai būna priešiškos viena kitai. (19) Galvodamas apie tai, į draugystę žiūriu visai be džiugesio: matau, kad blogi žmonės vieni su kitais draugauti negali – juk kaipgi jie galėtų broliuotis būdami nedėkingi, aplaidūs, gobšūs, neištikimi, nesitvardantys? Todėl man atrodo, kad blogi žmonės apskritai iš pačios prigimties yra vieni kitiems veikiau priešai negu draugai. (20) Antra vertus, kaip tu sakai, blogi žmonės niekaip netiktų į draugus ir geriems: kaip blogai elgdamiesi galėtų bičiuliautis su tais, kurie tokių poelgių negali pakęsti? O jei dar ir dorybingieji vaidijasi dėl pirmenybės tarp tėvynainių, iš pavydo vienas kito nekenčia, tai kokie gi žmonės bebus draugai vieni kitiems, kur berasi prielankumą ir ištikimybę?

– (21) Iš tikrųjų, Kritobulai, – pritarė Sokratas, – čia susidaro gana margas vaizdas. Mat iš prigimties žmonėms būdinga meilė: jie yra vienas kito reikalingi, moka užjausti, dirba bendram labui ir, šitai suvokdami, junta dėkingumą vienas kitam. Tačiau iš prigimties žmonėms būdingas ir priešiškumas: jei gėriu ir malonumu laiko tuos pačius dalykus – kovoja dėl jų, jei skirtingus – irgi grumiasi; iš tokio priešiškumo randasi ginčai ir pyktis, iš nedraugingumo – godulys, iš neapykantos – pavydas. (22) Tačiau per visus šiuos jausmus draugystė prasismelkia ir sujungia dorybin-

guosius, nes jie, vadovaudamiesi dorybe, labiau trokšta turėti gero saikingai, tačiau be rūpesčių, negu per grumtynes susigrobti viską; būdami išalkę ar ištroškę, jie geba negailėdami dalytis valgiu ar gėrimu, nors mėgtų gražuolių meilę, moka susitvardyti, kad kitam nesuteiktų sielvarto. (23) Jie sugeba tvarkyti savo piniginius reikalus ne tik teisingai, visai nesigviešdami pasipelnyti, bet ir paremti kitus; jie moka nutraukti ginčą ne tik neįskaudindami kito, bet ir su abipuse nauda; jie geba užgniaužti pyktį, kol dar nereikia gailėtis. Pavydo jie yra visai atsisakę, nes savo labu leidžia naudotis draugams, o draugų gėrybes gali laikyti savomis.

(24) Todėl visai suprantama, kad dorybingieji ir siekdami valstybinės valdžios vienijasi ir čia ne tik nekenkia, bet dargi padeda vieni kitiems. Nes tiktai garbėtroškos, siekiantys valdžios tam, kad turėtų galimybę vogti, smurtauti ir mėgautis malonumais, būna neteisingi, nenaudėliai ir apskritai su niekuo negali vienytis. (25) O jeigu kas siekia valstybinių pareigų, norėdamas pats išvengti skriaudų ir, nepažeisdamas teisingumo, paremti draugus, atėjęs į valdžią stengiasi duoti tautiečiams bent truputį naudos, – kodėl gi štai šitoks žmogus negalėtų dėtis į draugę su kitu tokiu pačiu? Gal mažiau galės padėti draugams, veikdamas kartu su dorybingaisiais? O gal, padedamas dorybingų žmonių, bus mažiau pajėgus teikti tėvynainiams naudos? (26) Kaip tik atvirkščiai – jei, sakysim,

gimnastikos varžybose būtų leidžiama susivienijus stipresniesiems stoti į kovą su silpnesniaisiais, pirmieji, be abejo, laimėtų visas rungtis ir susirinktų visus apdovanojimus. Tačiau gimnastikoje taip daryti draudžiama, o politinėje arenoje, kur rungiasi dorybingieji, niekas nedraudžia darbuotis tėvynainių labui, pačiam pasirinkus pagalbininkus. Tad negi nepravartu imtis politinės veiklos, pasitelkus puikiausių draugų – bendrininkų bei padėjėjų, o ne vaidytis su jais? (27) Nekelia abejonių taip pat toks dalykas: prasidėjus karui, reikės sąjungininkų, ir kuo priešininkas bus stipresnis, tuo daugiau jų reikės. Tačiau būsimuosius sąjungininkus reikia nuolat skatinti, kad jų noras padėti nemažtų. Ir daug verčiau daryti gera vertiems žmonės, kurių apskritai yra nedaug, negu blogiems, kurių pilna: juk netikėliai reikalauja gerokai daugiau negu dorieji. (28) Tad nenuleisk galvos, Kritobulai, – tęsė Sokratas, – ir stenkis tapti naudingu žmogumi, o paskui trauk sau medžioti draugų iš dorybingųjų tarpo. Galbūt šioje medžioklėje truputį galėčiau tau padėti ir aš, nes šiek tiek nusimanau apie meilę. Pajutęs trauką prie kokių nors žmonių, visa esybe stengiuosi, kad, pats mylėdamas, būčiau jų mylimas, pats ilgėdamasis – jausčiau jų ilgesį, pats trokšdamas bendrauti – jausčiau ir jų norą bendrauti su manimi. (29) Tau, matau, irgi reikės dėti tokių pastangų, kai panorėsi su kuo nors susidraugauti. Todėl neslėpk nuo manęs, kieno draugu nori tapti: stengdamasis patikti

man patinkančiam, esu įgijęs šiek tiek tokios žmonių medžioklės patyrimo.

(30) Kritobulas tarė:

– Sokratai, aš jau seniai stengiuosi šito išmokti, tačiau nesu tikras, ar man užteks tų pačių žinių ir gerų žmonių širdžiai, ir gražuolių kūnui užkariauti.

(31) Sokratas atsakė;

– Deja, Kritobulai, apie tai, kaip reikia gražuolius stverti ir priversti pasilikti su manimi, aš neturiu nė mažiausio supratimo. Aš apskritai esu įsitikinęs, jog žmonės bėgdavo nuo Scilės[19] todėl, kad ji mėgindavo juos sugriebti; o štai sirenos į nieką netiesdavo rankų, tiktai dainuodavo visiems iš tolo – todėl žmonės pasilikdavo ir klausydamiesi pasiduodavo jų kerams.

– (32) Gerai, aš nestvarstysiu, – pažadėjo Kritobulas, – tiktai labai prašau pamokyti mane, kaip pelnyti draugų prielankumą.

– Tai ir burnos prie burnos nekiši? – paklausė Sokratas.

– Nebijok, – tarė Kritobulas, – ir bučiuoti nelįsiu, nebent pasitaikytų tikras gražuolis.

– Štai čia, Kritobulai, tu kaip tik pasakei tai, kas kertasi su tavo siekiu. Mat tikrai gražūs žmonės[20] tokio įkyrumo nepakenčia, o begėdžiai net labai noriai leidžia taip su jais elgtis, tardamiesi, kad yra vadinami gražuoliais už sielos grožį.

(33) Tada Kritobulas pasakė:

– Gerai jau, gerai, tada gražius žmones bučiuosiu po sykį, o geruosius – bučiniais berte apibersiu, todėl be užuolankų pamokyk mane, kaip susimedžioti draugų.

– Tad štai, Kritobulai, kai būsi nusprendęs su tuo ar su tuo susidraugauti, ar leisi man šnibžtelėti jam į ausį, kad tu juo žaviesi ir trokšti susibičiuliauti?

– Sakyk sau į sveikatą, – leido Kritobulas, – nes nežinau nė vieno atvejo, kad kas nemėgtų giriančiojo.

– (34) O jei dar pridėsiu, kad ne tik žaviesi, bet ir jauti jam prielankumą, ar ir tada nepamanysi, kad tave apšneku?

– Ne, nemanysiu, – atsakė Kritobulas, – nes ir manyje ima rastis prielankumas tiems, kuriuos pastebiu esant neabejingus man.

– (35) Vadinasi, ir šitai man galima pasakoti apie tave žmonėms, su kuriais norėsi susibičiuliauti. O gal dar leistum papasakoti, koks tu rūpestingas savo draugams, kad niekas tau taip nemiela kaip geri bičiuliai, kad didžiuojiesi puikiais draugų poelgiais ne mažiau negu savaisiais, kad jų laime džiaugiesi ne mažiau negu savąja, kad nenuilsdamas stengiesi laiduoti jiems sėkmę. Jei dar pridurčiau, kad laikai didžiausia dorybe pralenkti kitus darydamas gera draugams, o bloga – priešams, tada, manau, būčiau tikrai pravartus tavo bendras gerų draugų medžioklėje.

– (36) Kodėl tu man šitai kalbi, – įsiterpė Kritobulas, – tarsi ne tavo valioj būtų šnekėti apie mane ką nori?

– Visiškai ne, prisiekiu Dzeusu! Kaip tik kadaise esu girdėjęs Aspasiją[21] aiškinant, kad geros svočios, pasakodamos gera sulig teisybe, superšančios poras baisiai gerai, tačiau girdamos jos kaip gyvos nieko nepridedančios, nes esą apgautieji neapkenčią ir vienas kito, ir tokios svočios. Aš taip pat manau, kad tai teisinga, todėl ir tave aukštindamas negaliu sakyti nieko, kas prasilenktų su tiesa.

– (37) Tai šit koks tu man draugas! – sušuko Kritobulas. – Jei pats turiu ką pravartaus draugams įsigyti, tai ir tu pasiruošęs mane paremti; o jeigu ne, tai mano naudai nenori nė žodelio pridėti pagražindamas.

– Na, o kuriuo atveju, tavo, Kritobulai, galva, būčiau tau naudingesnis: prasimanydamas tau liaupsių ar įtikinęs tave pasistengti tapti vertingu žmogumi? (38) Jei šitaip kalbant tau dar neaišku, pasvarstyk kitaip. Tarkim, norėdamas padėti tau susidraugauti su laivo savininku, imčiau nepagrįstai kelti tave į padanges kaip puikų vairininką, o šis patikėjęs atiduotų tau vairuoti laivą, nors iš tiesų apie šį darbą nieko neišmanai. Ar būtų bent menkutė viltis, kad neprapuldysi pats savęs ir laivo? Arba kitas atvejis iš visuomenės gyvenimo: tarkim, apgavęs įtikinčiau piliečius patikėti tau valdžią neva kaip puikiam karvedžiui, teisėjui ar valstybės veikėjui. Kokios nelaimės, tavo manymu, aplenktų tave patį ir visus tėvynainius? Arba dar vienas atvejis iš asmeninės veiklos: jei įsuokčiau kuriam piliečių atiduoti tau tvarkyti savo ūkį kaip puikiam ir

apdairiam ūkvedžiui. Negi nepridarytum nuostolių ir neapsijuoktum ėmęsis šito? (39) Ne, Kritobulai, pats trumpiausias, saugiausias ir lengviausias kelias – pasistengti tapti geram ten, kur godiesi atrodyti esąs geras. Atidžiai pažiūrėjęs pamatysi, kad visos savybės, žmonių vadinamos dorybėmis, stiprėja kaupiant žinias ir gudinantis. Todėl, bent mano galva, mielas Kritobulai, ir mums reikia imtis šito. Tačiau jei tu manai kitaip, išdėstyk.

Tada Kritobulas tarė:

– Kad ne, Sokratai, būčiau tikras begėdis, jei prieštaraučiau šitai tavo minčiai, nedori ir neteisingi būtų mano žodžiai.

VII skyrius

(1) Sokratas padėdavo draugams patarimu, jeigu šie pakliūdavo į bėdą dėl nežinojimo; o kai juos prislėgdavo nepriteklius, ragindavo kitus paremti pagal išgales. Papasakosiu, ką žinau apie jį šiuo požiūriu.

Kartą Sokratas pamatė niaurų kaip žemė Aristarchą[22] ir tarė:

– Aristarchai, atrodo, kad tave kažkas labai slegia. Sunkumą reikia pasidalyti su draugais: galbūt mes tau jį nors kiek palengvinsime?

Tada Aristarchas atsakė:

– (2) Taip, Sokratai, mano padėtis labai sunki. Neseniai prasidėjus mieste *suirutei*[23], daugelis vyrų turėjo pasitraukti į Pirėjų, ir pas mane susibėgo tiek mieste pasilikusių seserų, dukterėčių, pusseserių, kad dabar vien laisvųjų[24] mano namuose gyvena keturiolika žmonių. Be to, nė šapo nebegauname nei iš žemės, nes ją dabar valdo priešai, nei iš namų, nes miestas pustuštis. Daiktų niekas neperka, o pinigų nė už palūkanas iš nieko nepasiimsi: rodos, ieškodamas greičiau *rasi* ant kelio negu gausi pasiskolinti. Todėl baisiai sunku, Sokratai, matyti, kaip saviškiai galuojasi, tačiau ir išmaitinti tiek burnų, kai šitaip viskas dedasi, nebeįmanoma.

(3) Šitai išklausęs Sokratas pasakė:

– *Kaip čia yra, kad Keramonas*[25], *išlaikantis kirbinę* namiškių, sugeba aprūpinti reikalingiausiais dalykais ne tik save, bet ir juos, ir vis vien jam dar lieka, todėl jis netgi lobsta; o tu krūpauji, kad patys neišmirtumėt nuo skurdo todėl, kad išlaikai daug žmonių?

– Prisiekiu Dzeusu, *taip yra todėl*, – *atsakė jis*, – *kad* jis šeria vergus, o aš – laisvuosius.

– (4) Katrie gi, tavo galva, yra geresni: tavo laisvieji ar jo vergai?

– Bent aš manau, kad mano laisvieji, – kiek nustebęs atsakė Aristarchas.

– Tad negi negėda, – paklausė Sokratas, – kad jis iš prastesnių žmonių lobsta, o tu, turėdamas daug geresnių, vargsti?

– Nė kiek, prisiekiu Dzeusu! Juk jis išlaiko amatininkus, o aš – gavusius laisvųjų piliečių išsilavinimą.

– (5) Tad amatininkai yra žmonės, gebantys padaryti pravarčių dalykų?

– Netgi visokiausių, – atsakė Aristarchas.

– Ar, sakysim, miltai yra reikalingas daiktas? – paklausė Sokratas.

– Labai reikalingas.

– O duona?

– Netgi daug reikalingesnis, – atsakė Aristarchas.

– Na, o vyriški ir moteriški apsiaustai, chitonai, chlamidės, eksomidės? – mygo Sokratas.

– Ir jie yra labai pravartūs.

– O nejaugi taviškiai nieko panašaus nemoka pagaminti?

– Mokėt tai moka, bent man taip atrodo[26], – atsakė Aristarchas.

– (6) O negi nežinai, kad iš vieno vienintelio tokio verslo – miltų malimo – Nausikidas išmaitina ne tik pats save ir savo namiškius, bet dar išlaiko daugybę kiaulių, jaučių, ir dar lieka tiek, kad išgali gana dažnai atlikti liturgijas[27] valstybei. Iš miltų malimo gyvena taip pat Kirebas bei visa jo šeimyna, ir dar kaip prašmatniai gyvena! Demėjas Kolitietis verčiasi siūdamas chlamides, Menonas – chlanides, o dauguma megariečių - eksomides[28].

– Tačiau, prisiekiu Dzeusu, visi šitie juk turi prisipirkę barbarų, todėl ir gali priversti juos dirbti tai,

kas, jų galva, apsimoka; o pas mane – tiktai laisvieji, ir dar giminaičiai!

– (7) Tai nejaugi manai, kad jeigu jie laisvieji ir dar tavo giminaičiai, tai vienintelis jų darbas – valgyti ir miegoti, ir nieko kito? O kiti laisvieji žmonės? Katrie jų, tavo galva, geriau gyvena, katruos laikai laimingesniais: kurie štai šitaip sėdi rankas sudėję ar kurie moka dirbti kokį nors naudingą darbą ir uoliai jį atlieka? O gal tu esi matęs, kad toks nieko neveikimas bei neapžvalgumas labai praverstų žmonėms mokantis to, ką dera žinoti, įsimenant tai, ko mokomasi, stiprinant sveikatą, ugdant kūno jėgą, įsigyjant ir prižiūrint pravarčius gyvenime daiktus, tuo tarpu darbštumas bei uolumas nieko neduotų? (8) Kuriam galui tavo giminaitės mokėsi to, ką tu teigi jas mokant? Gal manydamos, kad tai visai nereikalinga gyvenime ir kad pačios niekada gyvenime nieko panašaus nedirbs? O gal priešingai – tikėdamos, kad dirbs ir pravers tas mokėjimas? Katruo atveju žmonės apžvalgesni: tinginiaudami ar uoliai imdamiesi to, kas pelninga? Katruo atveju teisingesni: triūsdami ar nejudindami nė piršto ir tik šnekėdami, kaip čia išgyvenus? (9) O tavo atvejis man atrodo toks: nei tu jas myli, nei jos tave; tu – manydamas, kad jos tau tikra prapultis, jos – matydamos, kokia našta jas laikai. Todėl baisiausia, kad iš to ims rastis vis didesnė neapykanta, o ankstesnė broliška meilė vis labiau blės. Todėl jei sugalvosi joms darbo, ir pats pasirodysi

branginąs giminaites, įžvelgdamas, kad jos gali duoti naudos, ir jos tave godos, pajutusios tavo smagumą; iš tokios abipusės pagalbos supratimo rasis dėkingumas, ir todėl tapsite vieni kitiems dar mylimesni bei savesni. (10) Jei, tarkim, tavo giminaitės sugalvotų imtis kokio nors gėdingo verslo, tada, žinoma, verčiau mirti; nūnai gi, man rodosi, jos moka darbų, laikomų garbingais ir puikiai derančių moterims dirbti. Žmonės visada labai lengvai, greitai, puikiai ir su malonumu atlieka darbus, kuriuos moka. Todėl ilgai nedelsdamas, – tęsė Sokratas, – pasiūlyk giminaitėms darbo, pelningo tau ir joms pačioms; mano galva, jos mielai sutiks.

– (11) Iš tikrųjų, prisiekiu Dzeusu, Sokratai, – apsidžiaugė Aristarchas, – manau, tu būsi puikiai pataręs. Pirma vis bijojau skolintis žinodamas, kad ką pasiskolinsiu, tą ir išleisiu, o atiduoti neturėsiu iš ko; dabar gi, man rodos, darbų pradžiai galima ryžtis tai padaryti.

(12) Pasakyta – padaryta. Aristarchas pasiskolino pinigų, kiek reikia pradžiai, prisipirko vilnos. Giminaitės pusryčiaudavo dirbdamos, pabaigusios darbą pietaudavo, nušvito veidai, radosi smagumas, ir nebe dilbčiojo, o džiaugėsi vieni kitus matydami. Jos pamilo Aristarchą kaip tikrą rūpintoją, o jis brangino giminaites kaip gyvą naudą. Pagaliau šis džiugus atėjo pas Sokratą, papasakojo viską ir pridūrė, girdi, giminaitės dabar traukiančios jį per dantį, esą jis – vienintelis veltėdis visuose namuose.

(13) Tada Sokratas pamokė:

– O kodėl tau nepapasakojus joms pasakėčios apie šunį? Sako, tais senais laikais, kai gyvuliai dar mokėję šnekėti, viena avis prikišusi šeimininkui:

– Keistai elgiesi – mes tau tiekiame ir vilną, ir ėriukus, ir sūrį, o tu mums ničnieko neduodi, ir turime ganėdintis tuo, ką pasiimame nuo žemės; o su šunimi, iš kurio tau jokios naudos, daliniesi savo maistu po lygiai.

(14) Tai nusiklausęs, šuo esą pasakęs:

– Prisiekiu Dzeusu, taip ir turi būti! Juk mano darbas – saugoti jus, kad nei žmogus pavogtų, nei vilkas nusitemptų; nesaugočiau – pačios nė į ganyklą išeiti negalėtumėt, bijotumėt, kad prapulsit.

Štai tada avys ir sutikusios, kad šuniui reikia atiduoti viršenybę. Tad ir tu pasakyk savo giminaitėms, kad esi ano šuns vietoj sargas ir rūpintojas, kad tik per tave gyvena saugiai, niekieno neskriaudžiamos, ir darbuojasi sau su malonumu.

VIII skyrius

(1) Kartą po ilgo nesimatymo išvydęs kitą savo seną draugą, Sokratas paklausė:

– Iš kur tu dabar, Euterai[29]?

– Baigiantis karui[30], Sokratai, grįžau iš užsienio, o

dabar gyvenu čia. Kadangi mano sodybą užsienyje atėmė, o tėvas Atikoje man nieko nepaliko, todėl grįžęs į tėvynę esu priverstas pelnytis duoną juodu darbu. Man regis, geriau šitaip verstis negu prašinėti žmonių, juolab kad skolindamasis neturėčiau ką duoti užstatu.

– (2) O ar ilgai, manai, užteks jėgų pelnytis duoną samdiniu?

– Tikrai nebeilgai, prisiekiu Dzeusu! – atsiduso Euteras.

– Bet juk aišku kaip dieną, kad išlaidų bus ir atėjus senatvei, o samdyti juodiems darbams tavęs niekas nebenorės.

– Ir šitai teisybė, – pritarė Euteras.

– (3) Todėl, – tęsė Sokratas, – gal būtų geriau jau dabar nusižiūrėti tokį darbą, kuris aprūpintų ir senatvę: kreiptis į kokį nors pasiturintį žmogų, kuriam reikalingas pagalbininkas ūkiui tvarkyti, prižiūrėti laukų darbus, padėti sugabenti derlių, saugoti turtą, kad, būdamas jam naudingas, pats turėtumei paramą.

– (4) Man būtų baisiai sunku, Sokratai, imtis tokių vergiškų pareigų.

– Kodėl? Juk, sakysim, žmonės, kurie stovi prie valstybės vairo ir rūpinasi liaudies turtu, toli gražu nemano, kad dėl to panėši į vergus; atvirkščiai, jie tariasi tapę laisvesni.

– (5) Ne, Sokratai, aš iš viso negalėčiau užsikrauti ant savo pečių atsakomybės, už kurią galima būtų sulaukti iškalbių.

– Tai kad, Euterai, nelabai lengva rasti tokį darbą, kad niekas negalėtų prikibti. Juk net menką nieką sunku padaryti taip, kad nė trupučiuko nesuklystum, o ir padarius be klaidų gali pasitaikyti neteisingas vertintojas; todėl nuostabu, kad tau sekasi išvengti ir dabartinių tavo darbdavių priekaištų. (6) Tad verčiau lenktis smulkmeniškų priekabiautojų ir šlietis prie kilniadvasių žmonių; tiktai reikia rinktis tokius darbus, kuriuos tikrai gali atlikti, o kurių ne – geriau atsisakyti; be to, kad ir ką dirbtum, reikia dirbti ir iš peties, ir iš širdies. Tokiu atveju, man rodos, mažiausiai girdėsi priekaištų, rasi geriausią išeitį iš bėdos, gyvensi be sunkumų ir pavojų, o tavo senatvė bus sočiausia.

IX skyrius

(1) Atsimenu ir tokį atvejį, kai kartą Kritonas[31] pasakojo Sokratui, jog Atėnuose labai sunku žmogui, norinčiam gyventi pačiam sau ir rūpintis savo reikalais.

– Štai ir dabar, – kalbėjo Kritonas, – du žmonės tempia mane į teismą ne todėl, kad būčiau jiems prasikaltęs, o spėdami, kad veikiau atsipirksiu pinigais negu bylinėsiuosi.

Tada Sokratas pasakė:

– Pasakyk man, Kritonai, tu, regis, laikai šunų vilkams nuo galvijų gainioti?

– Laikau, – atsakė jis, – ir jų šėrimas man netgi labai atsiperka.

– Tai kodėl tau nelaikius dar ir žmogaus, kuris apsiimtų tave saugoti ir gainioti nuo tavęs puldinėtojus?

– Mielu noru, – atsakė tas, – jei nesibaiminčiau, kad ir pats saugotojas puls mane.

– (3) Ką tu šneki? Negi nesupranti, kad iš tokio žmogaus kaip tu daug maloniau pelnytis darant paslaugas negu pykstantis? Patikėk, čia tikrai yra daug žmonių, kurie tavo draugystę laikytų sau garbe.

(4) Taip pasikalbėję, juodu susiranda Archidemą[32], turėjusį gerą liežuvį ir smagią ranką, tačiau skurstantį, nes nebuvo pratęs iš kiekvieno nieko išpešti naudos – šitaip elgtis jam trukdė padorumas. Tačiau jis šnekėdavo, esą lengviausia pasipinigauti iš skundikų. Taigi Kritonas po javapjūtės, alyvų skynimo, vyno darymo, avių kirpimo ir apskritai baigęs kokius nors ūkio darbus, atskyręs dalį pragyvenimui reikalingų gėrybių, ėmė duoti štai šitam Archidemui; taip pat pradėjo kviestis jį į vaišes po aukojimų, neužmiršdavo ir kitais panašiais atvejais. (5) O šis, laikydamas Kritono namus savo prieglobsčiu, be galo jį brangino. Netrukus Archidemas iškėlė aikštėn daugybę vieno iš Kritono skundikų šmeižtų, išaiškino jo priešus. Vienam skundikų jis prigrasino teismu, kuris nuspręsiąs, kokios bausmės ar baudos šis yra nusipelnęs. (6) O

šis, puikiai žinodamas, kiek juodų darbų yra pridaręs, raitėsi kaip žaltys, kad tik atsikratytų Archidemo. Tačiau šis kibte kibo, kol anas neatšoko nuo Kritono, o pačiam Archidemui neiškratė savo kapšo. (7) Po šito ir kitų panašių atvejų tuojau pat ne vienas Kritono draugų ėmė prašyti paskolinti ir jiems Archidemą už sargą; lygiai taip ir piemenys taikosi suguldyti savo bandas netoli kerdžiaus, turinčio sargų šunį. (8) Archidemas mielu noru vykdydavo Kritono prašymus, todėl šis ne tik pats pradėjo ramiai gyventi, bet ir jo draugai. O jei koks persekiojamasis durdavo į akis Archidemui, girdi, padlaižiaująs Kritonui už naudą, šis atsikirsdavo:

– Taigi kas gėda: tauriems žmonėms – savo geradariams – seikėti tuo pačiu, draugauti su jais, susipykus su blogais žmonėmis, ar skriausti dorus žmones, padaryti juos priešais, o su blogais žmonėmis veikti ranka rankon, nertis iš kailio dėl jų bičiulystės bei draugijos?

Nuo to laiko Archidemas buvo vienas Kritono draugų, godojamas visų kitų jo bičiulių.

(1) Žinau dar tokį Sokrato pokalbį su bičiuliu Diodoru[33].

– Pasakyk man, Diodorai, – paprašė jis, – ar labai stengiesi susigrąžinti vergą, jei koks nuo tavęs pasprunka?

– (2) Žinoma, neriuosi iš kailio, prisiekiu Dzeusu! – atsakė Diodoras. – Aš net šaukiuosi pagalbos ir paskelbiu, kokį atlygį duosiu už sugrąžinimą.

– Na, o, sakysim, vienam tavo vergų susirgus, rūpiniesi juo, kvieti gydytojus, kad nenumirtų?

– Žiūriu kaip išmanydamas.

– Na, o jei, tarkim, vienas tavo pažįstamų, daug pravartesnis už tarną, vos ne galuojasi iš skurdo? Ar nemanytum, kad derėtų pasirūpinti ir jį ištraukti iš bėdos? (3) Štai tu žinai, kad Hermogenas nėra nedėkingas; jam būtų gėda, gavus tavo paramą, kada nors neatseikėti tau tuo pačiu. Bent mano galva, daug tarnų atstotų savanoris pagalbininkas, prielankus ir patikimas, mokantis ne tik pildyti prašymus, bet ir pats sugalvoti, kaip pasitarnauti, apdairiai atspėti tavo norą. (4) Tikri ūkininkai sako, kad, pasitaikius geram daiktui už mažą kainą, reikia jį pirkti. O dabartinėmis aplinkybėmis gerų draugų galima įsigyti labai pigiai.

– (5) Sokratai, tu pataikei tiesiai man į širdį, – sušuko Diodoras. – Liepk Hermogenui ateiti pas mane.

– Prisiekiu Dzeusu, tikrai neliepsiu! – atsisakė Sokratas. – Visų pirma, aš manau, būtų daug gražiau tau pačiam pas jį nueiti, o ne reikalauti, kad pats pas tave prisistatytų; antra, iš viso šito tau bus daugiau naudos negu jam.

(6) Taigi Diodoras nuėjo pas Hermogeną ir labai pigiai įsigijo draugą, kuris jautė pareigą, kad ir ką kalbėtų ar darytų, neužmiršti ir Diodoro ir jį pradžiuginti.

TREČIA KNYGA

I skyrius

(1) Dabar papasakosiu, kaip Sokratas skatino rimtai rengtis būsimam darbui savo klausytojus, ketinančius imtis valstybinės veiklos.

Sakysim, kartą jis išgirdo, kad į Atėnus atvyksta Dionisodoras[1], skelbdamasis čia mokysiąs karybos. Tada Sokratas kreipėsi į vieną savo klausytojų, kuris, kaip buvo patyręs, svajojo tapti strategu:

– (2) Jaunuoli, būtų baisi gėda galvoti apie stratego pareigas mūsų valstybėje ir praleisti tokią progą pramokti karo meno: tokį žmogų tėvynainiai teisingai galėtų bausti kur kas griežčiau už apsišaukėlį skulptorių, kuris apsiimtų kurti statulą nė nenutuokdamas, kas yra skulptūra. (3) Kadangi karo pavojuose valstybė viską patiki strategui, tai, suprantama, jai tenka didžiulė laimė, jei strategas veikia sėkmingai, ir baisi nelaimė, jei daro klaidų. Todėl negi neteisybė, kad žmogui, kuris tik gviešiasi tokių pareigų, o mokytis karo dalykų nė nesirengia, valstybės paskirta bauda būtų tik pakutenimas, o ne bausmė?

Štai šitokiais žodžiais Sokratas įkalbėjo tą jaunuolį

eiti mokytis. (4) Kai šis grįžo išklausęs Dionisodoro mokslą, Sokratas pajuokavo:

– Homeras vadino Agamemnoną garbiuoju. Ar jums, vyrai, neatrodo, kad šis jaunuolis, perkandęs strategiją, jau gerokai garbesnis? Žmogus, išmokęs skambinti kitara, kad ir neskambinantis, vis tiek yra kitaristas; išmokęs gydymo meno net ir negydydamas vis tiek yra gydytojas; taip ir šis jaunuolis ligi pat gyvenimo pabaigos jau bus strategas, net jei niekas ir neišrinktų jo į tokias pareigas; tuo tarpu neišmanėlis nėra nei strategas, nei gydytojas, nors jį vienbalsiai išrinktų kad ir visas pasaulis. (5) Tačiau kad ir mes bent šiek tiek nutuoktume apie karybą – ką žinai, gal kas mūsų bus tavo taksiarchas ar šimtininkas, – pasakyk, nuo ko Dionisodoras pradėjo mokyti tave šio meno?

– Nagi nuo to paties, kuo ir pabaigė: išmokė taktikos, ir viskas, – atsakė jaunuolis.

– (6) Tikrai puiku! Bet kad rikiuotė tėra menka dalis to, ką reikia žinoti strategui, – suabejojo Sokratas. – Strategas turi gebėti parengti viską, ko reikia karui, parūpinti kariams maisto, privalo būti išradingas, veiklus, rūpestingas, ištvermingas, mąslus, draugiškas ir rūstus, tiesus ir klastingas, atsargus ir veržlus, širdingas ir plėšrus, dosnus ir godus, apdairus ir smarkus, ir dar daugybės kitų įgimtų bei įgytų savybių reikia geram strategui. (7) Geras dalykas yra ir išmanyti rikiuotę, nes apžvalgiai išrikiuota kariuomenė nuo neišrikiuotos skiriasi kaip diena nuo nakties. Panašiai,

sakysim, akmenys, nedegtos bei degtos plytos, rąstai, suversti kaip pakliuvo, visiškai nenaudingi; tačiau jei po apačia ir ant viršaus sudėsi nepūvančias ir netyžtančias medžiagas – akmenis bei degtas plytas, o per vidurį – nedegtas plytas bei rąstus, kaip daro statybininkai, tada išeis net ir labai vertingas daiktas – namas.

– (8) Čia tu labai gražiai sulyginai, Sokratai, – įsiterpė jaunuolis. – Juk ir einant į mūšį geriausius kareivius reikia statyti priekyje ir gale, o per vidurį – prastesnius, kad pirmutiniai vestų, o paskutiniai stumtų.

– (9) A, tada, be abejo, Dionisodoras taip pat išmokė skirti geruosius karius nuo blogųjų: antraip kokia būtų nauda iš tų tavo žinių? Juk jeigu tau lieptų surūšiuoti pagal vertę pinigus, vertingiausius sudėti iš kraštų, o menkesnės vertės – per vidurį, tačiau pirma neišmokytų skirti tikro pinigo nuo netikro, visos tavo pastangos taip pat būtų bergždžios.

– Štai šito kaip tik ir nemokė, prisiekiu Dzeusu! – sušuko jis. – Todėl gerus karius nuo prastų teks skirti mums patiems savo galva.

– (10) Tai gal pasitikrinkime, kaip čia neapsirikus? – ėmė vilioti Sokratas.

– Gerai, – sutiko junuolis.

– Tai štai, – pradėjo Sokratas, – jeigu mums tektų eiti vogti, turbūt pasielgtume teisingai, pastatę priekyje gobšiausius?

– Ir man taip atrodo.

– O jei tektų eiti į pavojingą mūšį? Ar nereikėtų statyti į pirmą eilę labiausiai trokštančius šlovės?

– Kaip tik tokie žmonės, – pritarė jaunuolis, – dėl šlovės pulte puola į pavojų. Jie niekada nesusilieja su minia, visur išsišauna, todėl būna visai lengvai randami.

– (11) Taigi Dionisodoras, – tęsė Sokratas, – išmokė tave kaip reikiant rikiuoti kariuomenę; ar jis išdėstė ir kaip panaudoti kiekvieną kariuomenės padalinį?

– Ne.

– Bet juk būna daugybė atvejų, kai šiukštu negalima nei sustatyti visus karius vienoj vietoj, nei vienu metu visus vesti į puolimą.

– Prisiekiu Dzeusu, – tarė jaunuolis, – apie šitai tikrai nė puse žodžio neužsiminė.

– Tada, dievaži, grįžk pas jį atgal ir paklausk, – paragino Sokratas. – Jeigu pats išmano ir nėra paskutinis begėdis, tegu svyla akys, kad pinigą paėmė, o tave paleido su tokia žinių spraga.

II skyrius

(1) Kartą, pasitaikius progai, Sokratas paklausė žmogų, išrinktą strategu:

– Kaip manai, už ką Homeras vadino Agamemnoną „tautų ganytoju"? Ar ne todėl, jog piemuo turi žiūrėti

avių apsaugos, jų ėdesio ir kad duotų naudos, dėl kurios jos laikomos? Panašiai juk strategas turi rūpintis, kad kariai būtų sveiki gyvi, turėtų ko pavalgyti ir kad būtų pasiektas tikslas, dėl kurio bus išėję į karo žygį. O tikslas – nugalėti priešą ir pagerinti savo pačių gyvenimą. (2) Kitaip už ką gi Homeras būtų šlovinęs Agamemnoną tokiais žodžiais:

Buvo jisai ir karalius puikus, ir kariūnas narsuolis[2].

Negi ne todėl, kad narsus karys ne tik pats šauniai kaunasi su priešu, bet ir uždega visą kariuomenę? Negi ne todėl karalius vadinamas puikiu, kad gražiai susitvarko savo paties gyvenimą ir teikia laimę žmonėms, tarp kurių karaliauja? (3) Juk karalius išrenkamas ne tam, kad vienas pats gertų gulbės pieną: jis turi žiūrėti, kad klestėtų ir jo valdiniai. Taip pat ir į mūšį kariai eina tam, kad nugalėjus jų gyvenimas būtų kuo geriausias, o strategus išsirenka būti vedliais kelyje į tokį gyvenimą. (4) Todėl stratego priedermė – laiduoti šią sėkmę žmonėms, išrinkusiems jį strategu, ir sunku rasti ką nors garbingesnio už tokią pareigą ir gėdingesnio už aplaidumą ją atliekant.

Štai tokiu būdu Sokratas tyrinėdavo, kas svarbiausia tikram karvedžiui, ir, kitko nė neminėdamas, pabrėždavo šitai: padaryti laimingus žmones, kuriuos veda į žygį.

(1) Taip pat atsimenu Sokrato pokalbį ir su žmogumi, išrinktu hiparchu[3].

– Jaunuoli, – kreipėsi jis, – tu, be abejo, gali nurodyti, dėl ko panūdai tapti hiparchu? Juk ne tam, kad turėtum teisę joti raitelių priešaky, nes raitieji šauliai[4] ne mažiau pagerbti: jie pastatyti netgi pirma hiparcho?

– Teisingai šneki, – sutiko jis.

– Be abejo, ir ne siekdamas pagarsėti, nes ir išprotėjusieji plačiai garsūs?

– Ir čia sakai teisybę, – pritarė tas.

– (2) Tada tikriausiai todėl, kad tikiesi valstybės labui gerokai padidinsiąs raitųjų šaulių veiksmingumą; o jei prireiks, tu vadovausi raiteliams ir taip duosi savo tėvynei naudos?

– Savaime suprantama, – atsakė jis.

– Prisiekiu Dzeusu! – sušuko Sokratas. – Tai tikrai didis užmojis, jei tik pajėgsi jį įgyvendinti. Beje, atrodo, kad pagal pareigas, į kurias esi išrinktas, tavo žinioj yra ir žirgai, ir jojikai?

– Taigi yra, – atsakė.

– (3) Na štai, tu pirmiausia mums ir papasakok, kaip manai pagerinsiąs žirgus?

Tada šis tarė:

– Čia tai jau ne mano reikalas! Bent aš laikausi tokio požiūrio: kiekvienas raitelis pats tegu rūpinasi savo žirgu.

– O jeigu tau vieni atsives kuinus suskeldėjusiom kanopom, silpnų kojų, dvasnas įkritusiais šonais, ant kurių jodami niekaip negalės suspėti su visais, kiti – neišjodinėtus, nenustovinčius vietoj, kurią būsi paskyręs, o treti – tokius spardūnus, kad iš viso į eilę negalėsi pastatyti? Ką tu galėsi nuveikti su tokiais raiteliais? Ir kokios naudos galėsi duoti valstybei, vadovaudamas tokiems jojikams?

– Taip, tavo žodžiuose yra tiesos, – pasakė jis. – Matyt, žirgais reikės rūpintis iš visų jėgų.

– (5) Na, o tu nemėginsi padidinti raitelių pajėgumą? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Žinoma.

– Juk pirmiausia mokysi lengvai užšokti ir nušokti nuo žirgo?

– Tikrai reikės, – sutiko tas, – nes toks raitelis turės daugiau galimybių likti sveikas gyvas, jei tektų išlėkti iš balno.

– (6) Na, o kai teks stoti į kautynes, gal įsakysi nusivilioti priešą ant smėliuko[5], kur jūs paprastai mankštinatės? O gal pasistengsi rengti pratybas tokiose vietovėse, kokiose paprastai vyksta kautynės?

– Tikrai šitaip bus geriau, – atsakė jis.

– (7) Tikriausiai tu taip pat žiūrėsi, kad kuo daugiau raitelių mokėtų svaidyti ietį sėdėdami ant žirgo? – nesiliovė klausinėjęs Sokratas.

– Matyt, taip iš tikrųjų bus geriau, – vėl pritarė jis.

– Žinoma, tu esi apgalvojęs, kad reikia uždegti

raitelių dvasią, sužadinti jų neapykantą priešams: juk tai labai sustiprina narsą.

– Jei ir nebuvau galvojęs, tai dabar tikrai pasistengsiu, – tarė jis.

– (8) O ką esi sumanęs, kad raiteliai geriau tavęs klausytų? Juk be drausmės nebus nieko gero nei iš žirgų, nei iš puikiausių bei narsiausių raitelių.

– Teisingai šneki, brangus Sokratai. Tačiau pasakyk, kaip būtų geriausia pripratinti juos būti klusnius?

– (9) Ir tu pats, be abejo, esi pastebėjęs štai ką: kiekvienoje veikloje žmonės geriausiai klauso tų, kuriuos laiko geriausiais. Juk ir sirgdami labiausiai paklūsta tam, kurį mano esant geriausią gydytoją, plaukdami laivu – geriausiam vairininkui, dirbdami žemę – geriausiam žemdirbiui.

– Čia tai teisybė, – pritarė jis.

– Matyt, raiteliai, – tęsė Sokratas, – geriausiai klausys žmogaus, kuris, jų manymu, geriausiai žino, ką reikia daryti kiekvienu sunkiu atveju.

– (10) Na, tarkim, Sokratai, kad aš neabejotinai gerokai pranoksiu visus raitelius. Ar šito bus gana, kad jie manęs klausytų?

– Per akis, – tarė, – jei, be to, dar įtikinsi, kad, klausant tavęs, patiems raiteliams bus geriau ir saugiau.

– O kaip juos įtikinti?

– Prisiekiu Dzeusu, – sušuko Sokratas, – tai daug paprasčiau negu įkalti į galvą, kad blogis yra geresnis ir naudingesnis už gėrį.

– (11) Tai, matyt, tu laikaisi požiūrio, kad hiparchas, be kita ko, turi stengtis dar ir išmokti gerai kalbėti?

– O tu tareisi vadovausiąs raiteliams vandens į burną prisisėmęs? Nejaugi nesi pastebėjęs, kad pačias pagrindines gyvenimo taisykles, kurių laikytis reikalauja paprotys bei įstatymas ir be kurių nė gyventi nemokėtume, esame gavę iš lūpų į lūpas, kad apskritai kiekvienas tikras mokslas įgyjamas per žodį, kad svarbiausių dalykų mokytojai moko, kaip įprasta, per žodį, kad giliausi mąstytojai būna ir geriausi kalbėtojai? (12) Tada tikriausiai tu nesi atkreipęs dėmesio ir į tai, kad iš vienų atėniečių sudarytas choras, sakysim, tas, kurį siunčiame į Delo[6] salą, neturi sau lygių varžovų ir kad apskritai jokia kita valstybė neturi nė tokios galimybės surinkti šitiek vyrų iš stuomens ir iš liemens šventinei eisenai kaip pas mus?

– Teisybė, – pritarė jis.

– (13) O juk atėniečiai labiausiai prašoka kitus netgi ne balsingumu, ūgiu ar jėga, o garbės troškimu, kuris kaip tik labiausiai kelia į kilnius ir šlovingus žygius.

– Ir šitai teisybė, – pritarė tas.

– (14) Tad nejaugi nemanai, – tęsė Sokratas, – kad ir mūsų raiteliai gerokai pralenktų kitus ginkluote, žirgų apmokymu, veržlumu kautynėse su priešu, jeigu kas nors išmanydamas ir iš visos širdies rūpintųsi jais ir įtikintų raitelius, jog šitaip atlikdami pareigą pelnys pagyrimą bei garbę?

– Turėtų taip būti, – sutiko jis vėlei.

– (15) Tad ir nedelsk, pasistenk įdiegti į savo vyrų širdis tokį siekį – iš to ir pats gausi naudos, o per tave – ir visi tėvynainiai.

– Prisiekiu Dzeusu, tikrai pasistengsiu, – pažadėjo tas.

IV skyrius

(1) Kartą Sokratas sutiko Nikomachidą[7], einantį iš valdžios rinkimų, ir užkalbino:

– Ką išrinko strategu, Nikomachidai?

– Et, štai kokie atėniečiai, Sokratai, – numojo ranka šis, – manęs tai neišrinko, nors esu pradėjęs tarnybą nuo žemiausio: buvau ir lochagas, ir taksiarchas[8], šitiek kartų buvau sužeistas!

Taip pasakęs, pasikėlęs marškinius ėmė rodyti randus.

– Užtat išrinko Antisteną[9], – netvėrė pykčiu Nikomachidas, – kuris nedalyvavo nė viename žygyje kaip hoplitas, o ir kaip raitelis nenustebino pasaulio; tik vieną dalyką jis moka puikiai – plėšti pinigą.

– (2) Bet juk ir tai yra geras daiktas, – paprieštaravo Sokratas, – jis tikrai sugebės bent kareivius aprūpinti.

– Prekijai juk irgi moka rankalioti pinigus, – užsiplieskė Nikomachidas, – tačiau dėl to nepasidaro tinkami būti karvedžiais.

– (3) Be to, Antistenas trokšta laimėti, o tai strategui tikrai reikalinga; tu pasižiūrėk, kiek kartų dalyvavo choregų[10] varžybose, tiek ir nugalėjo su savo choru.

– Prisiekiu Dzeusu! – visai supyko Nikomachidas. – Juk vadovavimas chorui ir vadovavimas kariuomenei skiriasi kaip žemė nuo dangaus!

– (4) Ir vis dėlto, pats nieko nenutuokdamas nei apie dainavimą, nei apie choristų rengimą, Antistenas sugebėjo rasti puikiai išmanančių šiuos dalykus.

Nikomachidas paklausė:

– Vadinasi, tu manai, kad jis ir karo žygyje ras išmanančių, kurių vieni vietoj jo rūpinsis taktika, kiti – kausis?

– (5) O kodėl gi ne? Be to, jeigu ne tik suras bei pasirinks tokius puikiai išmanančius karo meną, kaip ir vadovaudamas chorams, bet ir pastatys kiekvieną jų į tinkamiausią vietą, reikia manyti, ir čia nugalės; taip pat galima spėti, kad, siekdamas pergalės drauge su visa valstybe, bus daug dosnesnis negu rungtyniaudamas vien kartu su savo file[11] choregų varžybose – o šitai taip pat bus svarbu tikslui pasiekti.

– (6) Tai tu, Sokratai, rimtai manai, kad tas pats žmogus gali būti ir tinkamas choregas, ir tinkamas karvedys?

– Taip ir sakau, – atsakė jis. – Jei žmogus – nesvarbu, kam jis vadovauja, – tvirtai žino, ko kiekvienu atveju reikia, ir geba tai parūpinti, tai tikrai bus geras vadovas: choro, ūkio, valstybės arba kariuomenės.

(7) Tada Nikomachidas sušuko:

– Dievaži, Sokratai, bent iš tavęs tikrai niekad nesitikėjau išgirsti, kad geri ūkininkai kartu yra ir puikūs karvedžiai!

– Nagi, – pasiūlė šis, – patyrinėkime kiekvieno jų pareigas ir pažiūrėkime, ar jos vienodos, ar kuo skiriasi.

– Mielu noru, – sutiko Nikomachidas.

– (8) Tad štai, – pradėjo Sokratas, – ar nebus ir vieno, ir kito užduotis būtinai išmokyti valdinius klusnumo?

– Žinoma, – atsakė tas.

– O ar neturės abu kiekvienam valdinių skirti tokį darbą, kokį dirbti tas yra tinkamiausias?

– Taip pat teisybė.

– Nagi ar ne abiem reikės mokėti patrumpinti pavadį, kai kuris nors dirbančiųjų prasikals, o stropiuosius tinkamai pagerbti?

– Žinoma, reikės, – pritarė tas.

– (9) Na, ar ne abiem bus pravartu sužadinti savo valdinių prielankumą?

– Žinoma, kad bus, – sutiko Nikomachidas.

– O negi nemanai, kad abiem bus pelninga įsigyti pagalbininkų sąjungininkų?

– Žinoma, kad taip.

– O argi ne abudu turi mokėti saugoti savo gerą?

– Be abejo, turi.

– O ar ne abiem dera stropiai, negailint jėgų eiti savo pareigas?

– (10) Šitai tikrai abu vienodai turi daryti, tačiau kovoti – jau nebe abu.

– Bet juk priešų randasi ir vienam, ir kitam?

– Na ir kas, kad randasi? – nusistebėjo Nikomachidas.

– Bet juk abiem pravartu tuos pačius priešus nugalėti?

– (11) Pravartu tai pravartu, tačiau tu užmiršti viena: kokia nauda iš didžiausių ūkininko gabumų, kai reikia kariauti?

– Kaip tik kovoje jie ir reikalingiausi! – tarė Sokratas. – Juk tiktai geras ūkininkas supranta, kad nėra didesnės naudos ir pelno už pergalę prieš priešus kautynėse ir kad nėra didesnės žalos bei nuostolio už pralaimėjimą kare. Todėl jis dieną naktį laužys galvą, kuo galėtų prisidėti siekiant pergalės. Taip pat rūpestingai apsvarstys viską, kas verčia pralaimėti, ir sergėsis šito. Jis stos į mūšį tik būdamas tvirtai įsitikinęs, kad jo ruoša jau pakankama pergalei pasiekti; užtat iš visų jėgų vengs kautynių, jausdamasis esąs joms nepasirengęs. (12) Todėl tu, mielas Nikomachidai, ūkininkų man nežemink, – tęsė Sokratas. – Juk nuosavo ūkio ir valstybės valdymas skiriasi tik apimtimi, o visu kuo kitu yra labai panašūs. O svarbių svarbiausia čia yra tai, kad nei visuomeninio, nei nuosavo ūkio tvarkytojai negali išsiversti be žmonių, ir jų žinioje yra tie patys žmonės: valstybės tarnautojai niekuo ne ypatingesni už dirbančius nuosavame ūkyje – kas nusimano, sėkmingai atlieka ir valstybės, ir ūkininko darbą, o kas nenusimano, bergždžiai plėšosi ir čia, ir ten.

V skyrius

(1) Kartą, kalbėdamasis su žymiojo Periklio sūnumi, taip pat Perikliu[12], Sokratas prasitarė:

– Aš tvirtai tikiu, kad, tau tapus strategu, mūsų valstybė vėl pradės skinti šlovingas pergales ir pamokys priešus.

– O, kaip aš norėčiau, kad tavo, Sokratai, žodžiai išsipildytų! – atsiduso Periklis. – Tačiau kaip to siekti, visai neišmanau.

– Jei nori, – pasiūlė Sokratas, – pasišnekėkime ir pažiūrėkime, kur slypi tokios permainos galimybės.

– Labai noriu, – nudžiugo Periklis.

– (2) Tu, be abejo, žinai, kad gausumu atėniečiai[13] nė kiek nenusileidžia bojotiečiams? – paklausė Sokratas.

– Žinau, – patvirtino tas.

– Tada gal manai, kad tarp bojotiečių rastum daug daugiau išnašių bei drūtų kovotojų?

– Tarp atėniečių, mano galva, nė kiek ne mažiau.

– O katrie, tavo manymu, vieningesni? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Bent man rodos, kad daug geriau sutaria atėniečiai: mat daugelį bojotiečių mulkina tėbiečiai, ir už tai anie šių nekenčia, o tarp atėniečių nieko panašaus nebūna.

– (3) Be to, atėniečiai, – pridūrė Sokratas, – didžiadvasiai ir trokšta garbės labiau už visus kitus graikus,

o šios dvi savybės itin skatina nepaisyti pavojų siekiant šlovės sau ir tėvynei.

– Ir šiuo požiūriu mūsų tėvynainiams nieko neprikiši, – sutiko Periklis.

– Taip pat ir protėviai niekam nėra palikę tiek ir tokių didžių žygdarbių kaip atėniečiams: iš čia tūlas irgi semiasi narsos bei ryžto kovoti pasiaukojamai.

– (4) Visa, ką čia sakai, Sokratai, yra gryna tiesa. Tačiau pats pasižiūrėk: po to, kai Tolmidas su tūkstančiu kareivių prakišo mūšį Lebadijoje, o Hipokratas pralaimėjo prie Delijo, atėniečių šlovė, palyginti su bojotiečių, gerokai priblėso, ir tėbiečiai vis labiau stato šerį prieš atėniečius. Todėl bojotiečiai, anksčiau be spartiečių ar kitų peloponesiečių nedrįsdavę nė savos šalies ginti nuo atėniečių, dabar grasina vieni patys užpulsią Atiką. Tuo tarpu atėniečiai, seniau siaubte siaubę Bojotiją, dabar dreba, kad bojotiečiai nenuniokotų Atikos.

– (5) Žinoma, puikiai žinau, kad šitaip dedasi, – tarė Sokratas, – ir kaip tik todėl manau, kad mūsų valstybei dabar yra susidariusi palankesnė padėtis negu anksčiau, ypač jei vyriausiuoju vadu taps išmanantis žmogus. Juk iš perdėto pasitikėjimo savo jėgomis randasi aplaidumas, lengvabūdiškumas bei nedrausmingumas, o baimė, priešingai, verčia žmones būti atidesnius, klusnesnius, drausmingesnius. (6) Čia gerai tiktų palyginimas su laivo įgula: kai nėra jokio pavojaus, jūreiviai iškrinka po visą laivą; užtat išsigan-

dę audros ar priešo ne tik tučtuojau vykdo visus įsakymus, bet ir tarsi choristai nenuleidžia akių, laukdami naujų paliepimų.

(7) Periklis tarė:

– Gerai, tarkim, dabar gal ir būtų galima tikėtis iš atėniečių tokios drausmės, todėl pats laikas pakalbėti, kaip iš naujo įkvėpti jiems ankstesnį narsumo, šlovės, gerovės siekimą.

– (8) Tai štai, – pradėjo Sokratas, – jei norėtume išmokyti juos savintis svetimą turtą, lengviausia būtų tai padaryti įteigus, kad toks ir toks daiktas – jų tėvų palikimas ir iš teisybės jiems ir priklauso. O dabar mūsų uždavinys – įdiegti atėniečiams siekį pralenkti visus graikus narsumu, todėl reikia įtikinti juos, kad narsumas nuo senų laikų yra pirmutinė jų priedermė ir kad pranokti visus jie gali tiktai išsiugdę savyje narsą.

– O kaip juos įtikinti užsibrėžti tokį tikslą?

– (9) Manau, turėtume priminti, kad patys tolimiausi jų protėviai, kaip esame girdėję, buvo tikri karžygiai.

– (10) Tu turi galvoje dievų ginčą, kurį spręsti buvo pavesta Kekropui[14] bei jo draugams, ir tai buvo atlygis už jų narsumą?

– Kaip tik apie tai ir kalbu, – linktelėjo Sokratas, – be to, apie Erechtėjo[15] gimimą bei auklėjimą, apie jo laikais vykusį karą su visais žemyno pakraščių gyventojais, taip pat apie kovą su peloponesiečiais Heraklidų[16] laikais, apie visus karus valdant Tesėjui[17] bei jo įpėdiniams, kurie parodė, kad atėniečiai yra neabejo-

tinai stipresni už visus savo amžininkus. (11) Taip kalbėdamas, turiu galvoje ir žygius, kuriuos atliko šių atėniečių palikuonys, gyvenę nedaug anksčiau už mus; daugelį šių žygių jie atliko susivieniję su peloponesiečiais, sausumoje ir jūroje kovodami su tuometiniais visos Europos bei Azijos ligi pat Makedonijos viešpačiais[18], už kuriuos visame pasaulyje niekada nebuvo buvę turtingesnių ir galingesnių užkariautojų. Štai apie šiuos tų laikų atėniečius ir sakoma, kad jie visada viršydavę jėga savo amžininkus.

– Taip, yra toks garsas, – patvirtino Periklis.

– (12) Juk šitiek tautų kraustymosi bangų nuvilnijo per Heladą, o jie išsilaikė savo žemėje[19], ir daugelis kreipdavosi į juos prašydami išspręsti kilusius teisinius ginčus, o dar kiti, nebepakeldami galingesniųjų priespaudos, melsdavo atėniečių prieglobsčio.

– (13) Negaliu atsistebėti, Sokratai, – įsiterpė Periklis, – kokiu būdu štai šitokia mūsų valstybė vienąsyk ėmė ir nusirito žemyn.

– Pats sau aš šitaip aiškinu šį dalyką: kai kurie atletai, būdami gerokai pranašesni už kitus ir nuolat nugalėdami, praranda norą stengtis ir atsilieka nuo priešininkų; lygiai taip pat šitoks ryškus pranašumas įstūmė atėniečius į apsileidimą, o kartu ir į prapultį.

– (14) Na, o ką vis dėlto jiems daryti dabar? – paklausė Periklis. – Kaip susigrąžinti pirmykštį narsumą?

Sokratas atsakė:

– Man rodosi, čia jokių paslapčių nėra: jie turėtų

susipažinti su protėvių papročiais, griežtai patys jų laikytis ir turbūt būtų nė kiek ne prastesni už savo senolius. O jeigu ne, tai galėtų bent pasirinkti matu dabar pirmaujančiuosius, įsivesti jų tvarką, stropiai jos laikytis ir taptų nė kiek ne blogesni; jeigu dar pridėtų stropumo – gal netgi geresni[20].

– (15) Taigi, matyt, tu nori pasakyti, kad mūsų valstybei iki tobulumo labai toli. Juk kada tai bus, kad atėniečiai išmoks gerbti vyresniuosius kaip spartiečiai, jei dabar pagyvenusius žmones per nieką laiko, pradėdami nuo savo tėvų? Kada kaip anie ims lavinti kūną, jei nūnai ne tik patys nesirūpina savo sveikata, bet ir tiesiog tyčiojasi iš žmonių, kurie jos žiūri? (16) Kada įgis spartietiško klusnumo valdžiai, jei dabar net didžiuojasi, kad keikia valdininkus? Kada pradės taip gražiai sugyventi tarpusavyje kaip spartiečiai, jei dabar užuot vienas kitą parėmę, kur abiem praverstų, stengiasi pakišti koją, saviškiams pavydi labiau negu kam nors svetimam, o visų smarkiausiai kertasi mažuose ir dideliuose susirinkimuose? Jie nuolat bylinėjasi tarpusavyje ir labiau linkę nuvilkti nuo kito paskutinius marškinius, kad ir patys liktų nuogi pliki, o ne padėti vienas kitam; į valstybės nuosavybę žiūri tarsi į svetimą labą, dėl jos taip pat pešasi ir būna baisiausiai patenkinti, jei randa progą dėl jos surengti tikras kautynes. (17) Dėl tokios padėties valstybėje randasi daug tamsumo bei nedoros, o be to, tarp piliečių nuolat kyla didelis savitarpio priešiškumas bei neapy-

kanta. Todėl aš dieną naktį bijau, kad vieną kartą valstybę užgrius tokia nelaimė, jog nieku būdu nebeįstengsime atsistoti ant kojų.

– (18) Na jau ne, brangus Perikli, – įsiterpė Sokratas, – tikrai nemanyk, kad atėniečiai serga tokia nepagydoma negalia. Negi nematai, kokie jie drausmingi laivyne, kaip nepriekaištingai klauso savo mokytojų gimnastikos varžybose, o mūsų choristai nė kiek ne mažiau už kitus dėmesingi saviesiems?

– (19) Tatai ir stulbina, – tęsė Periklis, – kad tokie žmonės tai dar klauso vadovų, tuo tarpu hoplitai bei raiteliai, kurie, rodos, kaip tik turėtų išsiskirti iš kitų piliečių[21] puikiu elgesiu, yra patys nedrausmingiausi.

– (20) Žiūrėk, ar į Areopagą[22] gali įeiti nepatikrinti žmonės? – paklausė Sokratas.

– Žinoma, kad tiktai patikrinti, – atsakė Periklis.

– O ar žinai bent vieną kitą įstaigą, kurios nariai spręstų bylas arba atliktų kokias kitas pareigas bei užduotis geriau, labiau laikydamiesi įstatymų bei dievų priesakų, teisingiau už areopagitus?

– Ne, nes jie kiekvieną darbą atlieka tikrai nepriekaištingai.

– Tada nereikia ir nusiminti, kad atėniečiai apie tvarką nė supratimo neturį.

– (21) Taip, bet kad kaip tik kariams, iš kurių labiausiai reikalaujama nuosaikumo, tvarkos bei paklusimo įsakymui, šie dalykai nė motais.

– O gal taip yra todėl, kad čia jiems vadovauja tikri

neišmanėliai? – toliau klausinėjo Sokratas. – Tu tik pasižiūrėk, nenusimanantis žmogus niekad nė nesiims vadovauti kitaristams, choristams, šokėjams, imtynininkams, kumštininkams; taip pat kiekvienas jų nė nemirktelėjęs pasakys, kas jį yra išmokęs šių dalykų; tuo tarpu dauguma strategų visas savo žinias laužia iš piršto[23]. (22) Žinoma, nė nemanau, kad ir tu toks; priešingai, manau, tu visai lengvai pasakysi, kada pradėjai mokytis karo meno ir kada – imtynių. Taip pat neabejoju, kad daug karo meno gudrybių esi perėmęs iš tėvo ir stengiesi jų neužmiršti, daug jų esi prisirankiojęs ir iš kitų šaltinių, todėl turi pakankamai žinių, reikalingų strategui. (23) Taip pat manau, kad tu esi daug galvojęs apie šias pareigas, stengdamasis pasverti kiekvieną smulkmeną; todėl, pastebėjęs spragų savo žiniose, ieškai išmanančių žmonių, negaili nei dovanų, nei dėmesio ženklų, kad tik išmoktum iš jų, ko pats dar nežinai, ir įsigytum gerų pagalbininkų.

(24) Periklis paprieštaravo:

– Nuo manęs, Sokratai, nenuslėpsi, jog taip šneki nė nemanydamas, kad aš visa tai būčiau dėjęsis į galvą; tu tik nori mane paprotinti, kad žmogui, svajojančiam tapti strategu, viso šito reikia stropiai mokytis; todėl, neužsigaudamas dėl tokios tavo gudrybės, čia visiškai sutinku su tavimi.

– (25) Perikli, – paklausė Sokratas, – ar esi atkreipęs dėmesį, kad mūsų valstybę supa aukšti kalnai[24], žemėjantys Bojotijos link, ir kad per juos tėra siauros,

sunkiai įveikiamos perėjos į mūsų Atiką, kurią per vidurį vėlgi kerta statūs kalnai[25]?

– Žinoma, – atsakė tas.

– (26) Tikriausiai taip pat esi girdėjęs, kad misiečiai bei pisidai[26], didžiojo karaliaus[27] šalyje pasistatę stiprias tvirtoves ant labai sunkiai prieinamų viršukalnių, įsigudrina puldinėti persų karaliaus valdas ir pridaryti jam daug nuostolių, patys išlikdami nepriklausomi?

– Šitai man žinoma, – atsakė Periklis.

– (27) Taigi kaip tu manai, – paklausė Sokratas, – gal jei pajėgūs pakelti ginklą atėniečiai lengvai apsiginklavę užimtų kalnagūbrį, esantį prie mūsų šalies sienų, jie tikriausiai irgi galėtų daryti priešams daug žalos, o savo tėvynainiams būtų puiki apsauga[28]?

– Aš taip pat tvirtai tikiu, Sokratai, – pritarė tas, – kad toks žygis būtų visai tikslingas.

– (28) Na, tad jeigu tau šis sumanymas patinka, įgyvendink jį, mano mielas: net jei tau tepasisektų tik iš dalies, vis vien tau bus šlovė, o valstybei – nauda; o jeigu ir ničnieko iš tos užmačios neišeitų, nei valstybei pakenksi, nei sau gėdos prisidarysi.

VI skyrius

(1) Aristono sūnus Glaukonas[29], svajodamas atsistoti prie valstybės vairo, nė nesulaukęs dvidešimties metų ėmė rėžti kalbas tautos susirinkimuose. Jį vilkte nuvilkdavo nuo oratorių pakylos, badydavo pirštais, tačiau niekas – nei giminaičiai, nei draugai – negalėjo jo priversti liautis tai darius. Šitai pavyko tik Sokratui, kuris juto jam prielankumą dėl savo draugystės su Glaukono sūnumi Charmidu ir Platonu.

(2) Kartą jis susitiko Glaukoną ir, kad tas noriau leistųsi į kalbas, susistabdęs užšnekino šitaip:

– Glaukonai, girdėjau, kad taikai į aukštą kėdę mūsų valstybėje?

– Teisingai girdėjai, Sokratai, – prisipažino jis.

– Prisiekiu Dzeusu, nėra nieko puikesnio pasaulyje! Juk aišku kaip dieną, kad, pasiekęs tikslą, galėsi ir pats turėti visa, ko įsigeisi, ir draugams padėsi, sustiprinsi savo tėvo ūkį ir tėvynės gerovę, išgarsėsi – pirmiausia savo gimtinėje, paskui – visoje Heladoje, o galbūt ir tarp barbarų kaip Temistoklis[30]; kad ir kur būsi, visur žmonės tave gerte gers akimis.

(3) Šie žodžiai pataikė tiesiai į Glaukono širdį, ir jis labai noriai sustojo pasikalbėti.

Sokratas tęsė:

– Glaukonai, tad jeigu nori pelnyti pagarbą, matyt, tau reikės duoti valstybei naudos?

– Žinoma, o kaipgi kitaip?

– Dėl dievų – paprašė Sokratas, – tai tu neslėpk, pasakyk mums, iš kurios pusės pradėsi nešti tą naudą valstybei?

(4) Kadangi Glaukonas ilgam nutilo, tarsi tik dabar pirmąsyk būtų apie tai susimąstęs, Sokratas tęsė:

– Norėdamas sustiprinti kokio nors draugo ūkį, matyt, stengtumeisi jį praturtinti; gal tas pats ir su valstybe: ar nemėginsi padaryti ją turtingesnę?

– Savaime suprantama, – sutiko Glaukonas.

– (5) O valstybė bus turtingesnė, jei turės daugiau pajamų?

– Reikia manyti, kad taip, – sutiko Glaukonas.

– Nagi pasakyk, – paprašė Sokratas, – kokius pajamų šaltinius valstybė turi dabar ir kokio maždaug dydžio tos pajamos? Juk, be abejonės, esi svarstęs, kaip papildyti tuos šaltinius, jei kurie yra kiek apsekę, ir kur rasti naujų, jei dar yra nenaudojamų?

– Ne, prisiekiu Dzeusu! – sušuko Glaukonas. – Šito tai dar nespėjau pergalvoti.

– (6) Na, jei šį klausimą kol kas dar esi palikęs nuošaly, tai pasidalyk su mumis savo mintimis apie valstybės išlaidas: juk aišku, kad ir čia esi nusprendęs atsisakyti nereikalingų išlaidų.

– Dievaži, ne, ir šitam apgalvoti vis dar neturėjau laiko.

– Na, ką gi, – tarė Sokratas, – tada mūsų valstybės turtinimo klausimą kol kas atidėsime: kaipgi galima jį spręsti nežinant nei išlaidų, nei pajamų?

– (7) Dar ir kaip galima, Sokratai, – paprieštaravo jis, – juk pinigų valstybei galima pasisemti ir iš priešų.

– Žinoma, net ir labai daug, prisiekiu Dzeusu, – sutiko Sokratas. – Tiktai su viena sąlyga – jei būsi už juos stipresnis; o jei silpnesnis, tai tiktai prarasi tai, ką pats turi.

– Čia tu teisingai šneki, – sutiko tas.

– (8) Vadinasi, – tęsė Sokratas, – tam, kuris ketina pradėti karą, reikia tiksliai žinoti savosios bei priešų valstybės pajėgas: jei stipresnė savoji valstybė – patars tautiečiams kariauti, o jei priešų – įtikins geriau pasisaugoti.

– Ir čia tavo teisybė, – pritarė Glaukonas.

– (9) Tad štai, pirmiausia tu ir pasakyk, kokia mūsų pėstininkų ir laivyno galia[31], o paskui – kokia priešų.

– Ne, prisiekiu Dzeusu! – spyrėsi tas. – Šitaip iš galvos tikrai negaliu pasakyti.

– Tai jeigu turi susirašęs, atsinešk čia, – paprašė Sokratas. – Baisiai norėtųsi išgirsti apie tai.

– Tai kad, dievaži, savo minčių šiuo klausimu dar nesu susirašęs, – numykė Glaukonas.

– (10) Tada ir nuo patarimų tautiečiams, kariauti ar nekariauti, bent kol kas, matyt, susilaikysime : aš taip ir pamaniau, jog tu turbūt dar nesi spėjęs išsiaiškinti šito klausimo dėl to, kad jis apima labai plačią sritį, o

tu dar tik pradedi darbuotis valstybės labui. Tačiau dėl mūsų šalies apsaugos, esu tikras, jau gerokai palaužei galvą, todėl tiksliai žinai, kiek sargybos būrių išdėstyta reikalinguose taškuose ir kiek – nereikalinguose, kiek sargybinių užtenka ir kiek – per maža atskirose vietose; todėl sargybas svarbiuose taškuose patarsi sustiprinti, o nesvarbiuose – panaikinti.

– (11) Aš tai tas sargybas visas panaikinčiau! – rėžė Glaukonas. – Jos taip sergsti, kad nuo mūsų laukų viską vagia.

– Tačiau ar nemanai, kad, pašalinęs visas sargybas, suteiksi galimybę pirmam panorėjusiam plėšte plėšti? Be to, iš kur tu sužinojai, kad jos prastai saugoja – pats apvaikščiojai ir patikrinai ar kaip kitaip?

– Aš taip dingoju, – burbtelėjo Glaukonas.

– Tad ir šiuo klausimu tautiečiams patarsime, kai nebe dingosis, o tikrai žinosime?

– Gal taip ir bus geriau, – nusileido Glaukonas.

– (12) O šit į sidabro kasyklas, kaip spėju, dar tikrai nebuvai nuėjęs, todėl ir negali pasakyti, kodėl iš jų dabar pajamos mažesnės negu anksčiau?

– Kas teisybė, tai teisybė, kasyklose dar nesu apsilankęs, – tarė jis.

– Taigi, tuo labiau kad, dievaži, žmonės šneka, girdi, ir aplinka ten esanti labai kenksminga sveikatai. Todėl, kai šiuo klausimu prireiks tavo patarimo, jau vien šitoks tavo pasiteisinimas bus pakankamas.

– Tu gi šaipaisi iš manęs! – ėmė pykti Glaukonas.

– (13) O štai šitam klausimui, tikrai žinau, nepagailėjai dėmesio ir išsinagrinėjai jį smulkutėliai: kuriam laikui mūsų žmonėms užtenka savos duonos ir kiek kasmet jos trūksta. Kitaip tau būtų baisus netikėtumas, jei vieną dieną tavo valdiniams tektų pradėti gyventi sausais dantimis. Bet tu, žinia, jau turi parengtą patarimą, kaip padėti valstybei tokiu gyvybiškai svarbiu klausimu, ir akies mirksniu ištrauksi ją iš pražūties.

– Ar ne per daug iš manęs reikalauji norėdamas, kad aš dar ir šituo rūpinčiausi?– paklausė Glaukonas.

– (14) Tai kad net ir nuosavo ūkio neįmanoma tinkamai tvarkyti, jei nežinosi visų reikmių ir nepasirūpinsi jomis iš anksto. O mūsų valstybė juk susideda iš daugiau negu dešimties tūkstančių ūkių, ir labai lengva vienu kartu prižiūrėti tokią begalybę. Tad kodėl gi tau nepabandžius pirma sustiprinti vienut vienutėlį ūkį – tavo dėdės[32]? Jis šito verkiant reikalingas. Kai jį jau būsi sutvarkęs, imsies tvarkyti daugiau; o jei neįstengsi pastatyti ant kojų nė to vieno ūkio, ką gi paveiksi su daugybe? Panašiai žmogui, nevaliojančiam panešti vieno talento, aišku, nėra ko nė mėginti pakelti kelis.

– (15) Et, aš iš tiesų galėčiau kaip reikiant sutvarkyti dėdės ūkį, jei jis teiktųsi manęs klausyti.

– Tai tu vieno dėdės neįstengi įkalbėti, – nusistebėjo Sokratas, – o tariesi sugebėsiąs priversti tavęs klausyti visus atėniečius drauge su tuo pačiu tavo dėde?

(16) Būk atsargus, Glaukonai, žiūrėk, kad, keldamasis į padanges, neįkristumei į balą! Negi nematai, kaip lengvabūdiška kalbėti arba daryti tai, ko neišmanai? Pagalvok apie kitus tau pažįstamus tokio plauko žmones, kurie šneka ir daro tai, apie ką neturi nė mažiausio supratimo, ir šitai visiems iš karto krenta į akį. Ko, manai, jiems daugiau kliūva – pagyrų ar peikimo, šlovės ar pajuokos? (17) Prisimink ir žmones, kurie kalba bei daro tik tai, ką puikiai išmano. Mano nuomone, tu pats išsyk pamatysi, kad kiekvienoje veikloje žmonės aukština ir gerbia geriausiai išmanančius tą sritį, o neišmanėlius peikia ir niekina. (18) Todėl, jei nori pelnyti tarp mūsų piliečių šlovę bei pagarbą, pasistenk įgyti kuo daugiau žinių iš tos srities, kurioje ketini darbuotis; ir jei, čia pralenkęs visus išmanymu, imsiesi valstybinės veiklos, nė kiek nenustebsiu, kad visai nesunkiai įgyvendinsi savo siekius.

VII skyrius

(1) Matydamas, kad Glaukono sūnus Charmidas, ženklus ir gerokai gabesnis už tuometinius valstybės veikėjus vyras, drovisi tarti žodį tautos susirinkime ir dalyvauti tvarkant visuomenės reikalus, Sokratas paklausė:

– Pasakyk man, Charmidai, kaip tu vertintum žmogų, kuris nenori rungtyniauti, nors tikrai galėtų laimėti pergalę varžybose ir ne tik pats gautų nugalėtojo vainiką bei šlovę, bet ir savo tėviškę išgarsintų visoje Heladoje?

– Be abejo, laikyčiau jį silpnadvasiu bailiu, – atsakė tas.

– (2) O žmogus, turintis gabumų imtis ženklios valstybinės veiklos, galintis pagerinti tėvynainių gyvenimą ir už tai nusipelnyti pagarbos, tačiau nesiryžtantis to daryti, gal neteisingai gautų bailio vardą?

– Gal ir taip, – sutiko Glaukonas, – tačiau kodėl tu manęs šito klausi?

– Todėl, kad manau, – atsakė Sokratas, – jog tu, turėdamas tokių sugebėjimų, droviesi imtis šios veiklos, nors, būdamas pilietis, privalėtum joje dalyvauti.

– (3) O iš kur tu taip puikiai žinai apie tuos mano gabumus, kad taip teisi?

Sokratas atsakė:

– Iš sueigų, kuriose dalyvauja kai kurie mūsų valstybės veikėjai ir į kurias tu taip pat ateini: aš juk matau, kaip puikiai tu patari, kai jie klausia tavo nuomonės, ir kaip teisingai parodai klaidą, jei kas apsirinka.

– (4) Taip tai taip, brangus Sokratai, tačiau šnekėtis tarpusavyje ir ginčytis klausant visam susirinkimui – visai skirtingi dalykai, – tarė Charmidas.

– Betgi tu pažiūrėk, jei žmogus moka skaičiuoti

jis nė kiek ne prasčiau skaičiuoja stebint žiūrovams negu būdamas vienas pats; kas gerai skambina kitara vienumoje, tas kuo puikiausiai skambina ir girdint klausytojams.

– (5) O negi tu nežinai, – paklausė Charmidas, – kad drova ir baimė – įgimtos žmogaus savybės, kurios dar labiau išryškėja, kai reikia kalbėti viešuose susirinkimuose, negu bendraujant pažįstamų draugėj?

– Žinau, tačiau aš tiktai stengiuosi parodyti, kad tu nesivaržai pačių išmintingiausių žmonių, nesibaugini pačių galingiausių, o droviesi kalbėti klausant patiems neprotingiausiems bei prasčiausiems. (6) Nejaugi tu varžaisi vėlėjų, batsiuvių, dailidžių, kalvių, žemdirbių, pirklių, smulkių krautuvininkų, kurie tik ir tegalvoja, kaip pigiau prisipirkti ir brangiau iškišti? Juk kaip tik tokie žmonės ir sudaro tautos susirinkimą[33]. (7) Kuo, manai, skiriasi toks tavo elgesys nuo žmogaus, kuris pergali išmanančiuosius, o neišmanėlių – drovisi? Juk tu visai laisvai kalbiesi su pirmaisiais valstybės žmonėmis, nors, be kita ko, kai kurie jų net žiūri į tave iš aukšto, gerokai pranoksti tūlą, kuris stropiai ruošiasi tapti oratoriumi, tačiau, bijodamas išjuokos, nedrįsti viešai kalbėti girdint žmonėms, kuriems niekad nė nerūpėjo politika ir kurie nė karto tavęs nesupeikė.

– (8) Gerai, tačiau ar retas atvejis, kai tautos susirinkime išjuokia net tikrai puikius kalbėtojus?

– Bet juk tas pat pasitaiko ir kitur! – užginčijo Sokra-

tas. – Todėl ir stebiuosi, kad kitur tu puikiai susitvardai, nors kartais tave pašiepia politikai, tačiau esi įsikalęs į galvą paprastų žmonių pajuokos nieku gyvu nepakelsiąs. (9) Brangusis, nelik nepažįstančiu paties savęs, nedaryk klaidos, kurią daro tūlas. Juk dauguma žmonių iš kailio neriasi stengdamiesi iš panagių išsišmukštinėti svetimus reikalus, tačiau nė nemėgina pažinti patys save. Todėl nebūk atsainus pats sau, stenkis nuolat save stebėti. Nemok ranka ir į politiką, jei gali bent mažumėlę prisidėti prie tėvynainių laimės. Jei mūsų valstybė klestės, nemaža naudos turės ne tik apskritai visi piliečiai, bet ir tavo draugai bei tu pats.

VIII skyrius

(1) Kartą Aristipas panūdo išvilkti į dienos šviesą Sokratą, kaip šis anksčiau ne kartą jį patį buvo užspeitęs į kertę. Sokratas norėjo, kad šis jų pokalbis tikrai būtų naudingas ir klausytojams, todėl atsakė ne kaip žmogus, būgštaujantis, kad tik pašnekovas kaip nors neišverstų jo kalbos, o tvirtai įsitikinęs savo teisumu.

(2) Taigi Aristipas paprašė Sokratą nurodyti, ką jis laiką̨s gėriu, ir tikėjosi, šiam paminėjus valgį, gėrimą,

pinigus, sveikatą, jėgą, drąsą ar ką nors panašaus, lengvai įrodysiąs, kad visi šie dalykai kartais būna tikras blogis. Tačiau Sokratas, žinodamas, kad ieškome priemonių kančiai pašalinti, kai mus kas nors kankina, perklausė:

– (3) Tad tu klausi, ar aš žinąs, kas gera nuo karštinės?

– Ne, – atsakė Aristipas.

– Tada nuo prasto regėjimo?

– Ir ne nuo jo.

– Tada gal nuo alkio?

– Taip pat ne, – paneigė Aristipas.

– Taigi jei klausi, ar aš žinąs ką gero nuo nieko, tai atsakau: nei žinau, nei noriu žinoti, – atsakė Sokratas.

(4) Kitą sykį Aristipas paklausė, ar Sokratas žinąs ką nors gražaus.

– Net ir labai daug, – atsakė Sokratas.

– O ar visi tie gražūs dalykai tarpusavyje yra panašūs? – paklausė tas.

– Kai kurie tiesiog neįmanomai nepanašūs, – atsakė Sokratas.

– Tad kaipgi gali būti gražus dalykas, nepanašus į gražų?

– Tai kad, dievaži, taip būna, – atsakė Sokratas. – Štai į puikų bėgiką nė kiek nepanašus kitas žmogus, savo ruožtu puikus imtynininkas; arba skydas, gražiai tinkantis gynybai, nė iš tolo nepanašus į ietį, gražiai tinkančią greitai ir toli skrieti.

– (5) Tu atsakai visiškai kaip anąsyk, kai paprašiau nurodyti kokį nors gerą dalyką.

Sokratas paklausė:

– Tai tu tikriausiai manai, kad gėris yra viena, o grožis – visai kas kita? Nejaugi tu nežinai, kad tą pačią paskirtį turintys dalykai yra ir geri, ir gražūs? Sakysim, dorybė nebūna vienu atveju gėris, o kitu – grožis; toliau, žmonės tik tam tikroje vienoje srityje apibūdinami kaip geri ir gražūs; ta pačia prasme ir žmogaus kūnas gali būti vertinamas kaip gražus ir kaip gerai tinkantis veiklai. Panašiai visa, kuo žmogus naudojasi, laikoma gėriu ir grožiu priklausomai nuo tinkamumo paskirčiai.

– (6) Tai taip išeitų, kad ir mėšlinas krepšys yra gražus daiktas? – paklausė Aristipas.

– Žinoma, prisiekiu Dzeusu, – atsakė Sokratas. – Tuo tarpu auksinis skydas gali būti bjaurus daiktas, jei pirmasis savajai paskirčiai pritaikytas gerai, o antrasis – blogai.

– Vadinasi, grožis ir bjaurumas yra tas pat?

– Taip, prisiekiu Dzeusu, – atsakė Sokratas. – Be to, gėris ir blogis taipgi yra tas pat. Juk dažnai būna, kad kas gera nuo alkio – bloga nuo karštinės, kas gera nuo karštinės – bloga nuo alkio. Savybės, gerai tinkančios bėgikui, imtynininkui dažnai kenkia, o padedančios imtynininkui – bjauroja bėgimą. Nes kiekvienas dalykas yra ir geras, ir gražus priklausomai nuo to, kam jis padeda, ir blogas bei bjaurus tam, kam kenkia.

(8) Kai Sokratas kalbėjo, kad namai turi būti ir gražūs , ir tinkami gyventi, man rodos, ir mus mokė, kaip reikia statydintis namą. Jis svarstė maždaug taip:

– Jei nori susiręsti namą kaip reikiant, negi neturi atsižvelgti į viską, kad jame būtų kuo maloniausia bei patogiausia gyventi?

(9) Pašnekovui sutikus su šituo, Sokratas paklausė:

– Argi nėra malonu, kai namas vasarą vėsus, o žiemą šiltas?

Kai ir tam pašnekovas pritarė, Sokratas tęsė:

– Tad štai, kai namas pasuktas į pietus, žiemą saulė apšviečia galeriją[34], o vasarą, kai ji keliauja virš mūsų galvų ir virš stogo, taip pasuktas namas būna šešėlingas. Todėl, jei šis svarstymas, kaip pasukti namą, teisingas, taip pat reikia pietinę pusę statyti kiek aukštėlesnę, kad neužstotų saulės žiemą, o šiaurinę pusę – žemėlesnę, kad šalti vėjai neužpūstų. (10) Trumpai tariant, namas, kuriame šeimininkui bet kuriuo metų laiku malonių maloniausia būti, kuriame yra kuo saugiausių podėlių, ir bus iš teisybės pats geriausias bei gražiausias būstas. O paveikslai bei visokiausi išmarginimai veikiau atima džiaugsmą negu jį teikia.

Šventykloms bei aukurams, Sokrato sakymu, geriausiai tinkanti vieta, puikiai iš visur matoma, tačiau mažai vaikščiojama: nes esą malonu turėti galimybę susitelkti maldai žiūrint į šventyklą, o kita vertus, ne mažiau malonu, kai niekas šalimais neblaško to švento susitelkimo.

IX skyrius

(1) Kitą kartą kažkas Sokratą paklausė, ar narsumas yra įgyjamas, ar jis – įgimta savybė. Jis atsakė:

– Man rodosi, kaip vienų žmonių kūnas iš prigimties būna jėgingesnis sunkiems darbams dirbti už kitų, taip ir vieno žmogaus siela iš prigimties būna stipresnė baimei nugalėti už kito. Juk nesunku pastebėti, kad vaikai, augę esant tiems patiems įstatymams bei papročiams, subrendę smarkiai skiriasi tarpusavyje narsumu. (2) Tačiau vis dėlto aš manau, kad visokios prigimties žmonės gali išsiugdyti narsumą lavindamiesi bei gudindamiesi. Sakysim, aišku kaip dieną, kad nė vienas skitas arba trakas kaip gyvas nestotų į kovą su spartiečiu, apsiginklavęs dideliu skydu bei ilga ietimi; matyt, kad ir spartietis ne itin noriai eitų į mūšį prieš traką, laikydamas rankoje mažą skydą ir trumpą ietį, o prieš skitą – apsiginklavęs lanku. (3) Puikiai matyti, kad panašiai būna ir kitais atvejais: žmonės ir iš prigimties yra labai labai skirtingi, ir daug ko pasiekia uoliai lavindamiesi. Taigi ir daugiau, ir mažiau prigimties apdovanotieji turi mokytis bei gudintis toje srityje, kurioje nori pasižymėti.

(4) Išminties Sokratas neskyrė nuo nuosaikumo manydamas, kad žmogus yra kartu ir išmintingas, ir nuosaikus, jei žino, kas yra gėris bei grožis, ir gyvena pagal šitą žinojimą; ir atvirkščiai: žinodamas, kas yra

bjauru, vengia šito. Toliau klausiamas, ar laikąs išmintingais bei susitvardančiais žmones, kurie žino, kaip reikia elgtis, tačiau elgiasi priešingai, Sokratas atsakė:

– Nė už ką! Jie man visiškai lygūs su neišmintingais bei nesivaldančiais: juk visi žmonės iš turimų galimybių pasirenka tas, kurios jiems atrodo naudingiausios, ir atitinkamai veikia. Todėl žmogaus, kuris elgiasi neteisingai, niekada nelaikysiu nei išmintingu, nei nuosaikiu.

(5) Be to, Sokratas teigė, kad ir teisingumas, ir visos kitos dorybės esančios išmintis. Juk teisingi ir apskritai visi dorybe paremti poelgiai esą gražūs ir geri; todėl žinantys, kas gera ir kas bloga, žmonės rinksis tiktai dorus poelgius, o priešingų – niekada; tuo tarpu nežinantieji net ir stengdamiesi elgtis dorai vis vien nuolatos klupsią. Taigi gražiai ir gerai elgiasi tiktai išmintingi žmonės, o neišmintingieji taip elgtis negali – net ir labai stengdamiesi, jie būtinai klysta. O kadangi teisingi ir apskritai visi gražūs ir geri poelgiai remiasi dorybe, vadinasi, teisingumas ir apskritai kiekviena dorybė yra išmintingumas.

(6) Tuo tarpu kvailumas, pasak Sokrato, esąs priešingas išminčiai, tačiau nežinojimo su kvailumu jis netapatino. Bet nepažinti paties savęs arba tartis žinant, ko iš tiesų nežinai, pasak Sokrato, reiškia būti visai arti beprotybės. Nes žmogus, kuris klysta dėl tų dalykų, kurių nežino daugelis, bepročiu nėra laiko-

mas; (7) tuo tarpu jei kas nors tariasi esąs toks milžinas, kad, eidamas pro miesto vartus, susilenkia trilinkas, arba toks stiprus, kad stveria nešti namą arba imasi panašaus, visų nuomone, neįmanomo darbo, tokį žmogų jau laiko bepročiu. Taigi žmogaus, darančio nežymias klaidas, daugumas paprastai pamišėliu nelaiko; beprotybe jie laiko tiktai didelį nukrypimą nuo proto, panašiai kaip meile vadina tiktai labai stiprią aistrą.

(8) Tyrinėdamas klausimą, kas yra pavydas, Sokratas prieidavo prie išvados, kad tai esąs tam tikras sielvartas, tačiau kylantis ne dėl draugų nesėkmės arba priešų sėkmės: jis sakydavo, kad pavyduoliai mažiausiai kremtasi kaip tik dėl draugų sėkmės. Kai tūlas klausytojas stebėdavosi, kaip, girdi, galima ką nors mylėti ir sykiu sielvartauti, kai mylimajam sekasi, Sokratas primindavo, kad esą net labai daug žmonių, kurie negali ramiai žiūrėti į kito nesėkmę, iš visos širdies padeda nelaimėje, tačiau kai tam pačiam pradeda gerai klotis – sielvartauja. Tiesa, protingam žmogui to nepasitaiką, o paikam taip būną visada.

(9) Vėlgi tyrinėdamas klausimą, kas yra dykystė, Sokratas padarydavo išvadą, kad dauguma tikrų dykaduonių paprastai ką nors veikia. Juk net lošėjai kauliukais ir juokdariai esą savaip užsiėmę, tačiau vis dėlto tą jų veikimą Sokratas apibūdindavo kaip dykinėjimą todėl, kad, užuot dinderiavus, jiems esą vertėtų susirasti kokį nors naudingesnį užsiėmimą. Jo sa-

kymu, niekas neturįs tiek laiko, kad kaip niekur nieko galėtų mesti tikrą darbą ir imtis niekų; o jeigu kas gali, nes neva turįs marias laiko, gyvena neteisingai. (10) Karaliai ir archontai, anot Sokrato, yra ne tie žmonės, kurie gniaužia rankoje skeptrą, yra kieno nors išrinkti, gavę valdžią laimingai išpuolus burtui arba užgrobę ją jėga bei apgaule, o tiktai tie, kurie moka valdyti. (11) Todėl, kai vienas pašnekovų mėgino pratęsti Sokrato mintį, esą valdovo darbas – įsakinėti, o valdinio – paklusti, šis nurodė, kad plaukiant jūra nurodymus duodąs išmanantis vairininkas, tuo tarpu laivo savininkas ir kiti keleiviai jo klausą. Panašiai žemdirbystėje – žemės savininkas, ligoje – ligonis, gimnastikoje – atliekantis pratimus, ir apskritai visur, kur reikia tam tikrų įgūdžių, žmogus galėtų ir pats šiaip taip išsiversti, ypač jei tariasi pats turįs pakankamai žinių; tačiau jeigu ne, jis turėtų visus šiuos darbus pavesti ne tik po ranka esantiems mokovams, bet kartais netgi kviestis iš svetur, kad pagal jų nurodymus galėtų tinkamai atlikti, ką reikia. Štai verpiant, aiškino Sokratas, netgi moterys galinčios nurodinėti vyrams todėl, kad mokančios verpti vilną, o anie apie tai nė nenutuokią.

(12) Kai vienas klausytojų paprieštaravo, kad štai patvaldys galįs ir neklausyti teisingų patarėjų, Sokratas pasakė:

– O kaip jis neklausys, jei, numojus ranka į gerą patarimą, jam gresia nuostolis? Juk kad ir ką dirbtum,

nepaklausęs gero patarėjo būtinai suklysi, o suklysi – pats sau žalos prisidarysi.

(13) Tada pašnekovas pridūrė, kad vienvaldys galįs net nužudyti protingą patarėją. Sokratas jam atsakė:

– Tai tu manai, kad žmogus, nužudęs savo didžiausią pagalbininką, nebus nubaustas arba susiieškos sukalbamą teisėją? Negi nemanai, kad, šitaip pasielgęs, jis veikiau iškart pats prapuls negu išliks gyvas sveikas?

(14) Ta pačia proga paklausė Sokratą, kas apskritai reikalingiausia žmogui. Sokratas tarė:

– Sėkmė.

Tada anas dar pasiteiravo, ar ne tokia pat reikalinga esanti ir laimė.

– Ne, – atsakė jis, – bent aš manau, kad laimė ir sėkmė – visiškai priešingi dalykai: jei, tarkim, žmogus atsitiktinai nė neieškodamas randa, ko jam reikia, tai, mano manymu, yra laimė, tuo tarpu jei kas nors, įgijęs žinių tam tikroje srityje, darbuojasi iš visos širdies ir jam gerai klojasi, tai aš vadinu sėkme. Ir, man regis, tik šitaip nusiteikęs žmogus gyvena sėkmingai.

(15) Anot Sokrato, vertingiausi ir dievų labiausiai mylimi yra tokie žmonės, kurie, būdami, sakysim, valstiečiai, gerai atlieka žemės ūkio darbus, būdami gydytojai – gerai gydo, būdami valstybės veikėjai – gerai tvarko valdžios reikalus; o žmogaus, nepajėgiančio gerai dirbti jokio darbo, nei žmonės gerbia, nei dievai myli.

X skyrius

(1) Pokalbiai su Sokratu būdavo pravartūs ir menininkams, kurie pelnydavosi duoną iš savo talento.

Kartą, atėjęs į dailininko Parasijo[35] dirbtuvę, jis užkalbino šeimininką:

– Ar aš neklystu, Parasijau, laikydamas tapybą regimojo pasaulio atvaizdu? Juk jūs atkuriate spalvas, įdubimus ir iškilimus, tamsą ir šviesą, kietumą ir minkštumą, šiurkštumą ir glotnumą, taip pat jaunus ir susenusius žmones ir perteikiate tai?

– (2) Nė kiek neklysti, – atsakė dailininkas.

– Tačiau sunku rasti žmogų be kliaudos, todėl, piešdami gražų paveikslą, imate gražiausius bruožus iš kitų, ir taip jums pavyksta nupiešti kiekvieną žmogų gražų.

– Taip ir darome, – pritarė dailininkas.

– (3) Nagi eikim toliau. Juk jūs taip pat atvaizduojate tai, kas žmoguje patraukliausia, maloniausia, žavingiausia, kas labiausiai žadina meilę bei aistrą, – žmogaus sielą? – paklausė Sokratas. – O gal to nė neįmanoma perteikti?

– Sokratai, kaipgi tu perteiksi tai, kas neturi nei masto, nei spalvos, nei apskritai tų savybių, kurias pats čia ką tik suminėjai, be to, iš viso yra nematoma?

– (4) Tai negi nebūna, kad žmogus žvelgtų į kitą prielankiai ar priešiškai?

– Manau, kad būna, – atsakė Parasijas.

– O ar negalima to perteikti akių išraiška?

– Žinoma, galima, – atsakė tas.

– O ar galėtum įsivaizduoti, kad žmogaus, atliepiančio laimę ir nelaimę, taip pat viskam abejingo žmogaus veidai būtų visiškai vienodi?

– Žinoma, ne, prisiekiu Dzeusu! – sušuko Parasijas. – Kai laimė, atliepiančio žmogaus veidas giedras, kai nelaimė – rūškanas.

– Tai šitai galima atvaizduoti?

– Be abejo, – atsakė dailininkas.

– (5) O juk kilnumas ir orumas, žemumas ir vergiškumas, nuosaikumas ir kuklumas, neapžvalgumas ir tuštybė taip pat prasimuša veide, išorėje nepriklausomai nuo to, ar žmogus stovi, ar juda.

– Teisingai šneki, – sutiko tas.

– Tada ir visa tai galima atvaizduoti?

– Žinoma, – atsakė Parasijas.

– Na, o kaip manai, – toliau klausinėjo Sokratas, – į katruos atvaizdus maloniau žiūrėti: į tuos, kuriuose ryškėja grožis, gėris, patrauklumas, ar į tuos, iš kurių smelkiasi bjaurumas, blogis, atgrasumas?

– Dievaži, čia nėra ko nė klausti, juk tarp jų baisiai didelis skirtumas! – sušuko Parasijas.

(6) O kitą kartą Sokratas atėjo pas skulptorių Kleitoną[36] ir, užmezgęs šneką, paklausė:

– Kleitonai, žiūriu ir matau, kad tavo kūriniai – bėgikai, imtynininkai, kumštininkai, pankratiastai[37] – yra

puikūs. Tačiau labiausiai akį traukia tai, kad jie atrodo tarsi gyvi; kaip tu įsigudrini šito pasiekti?

(7) Kadangi Kleitonui šis klausimas nebuvo iškilęs ir jis ne iš karto rado žodį atsakyti, Sokratas tęsė:

– Gal tu pagyvini savo statulas tuo, kad, jas kaldamas, atkuri gyvų žmonių bruožus?

– Taip ir darau, – atsakė skulptorius.

– Paskui tu turbūt atkuri judesius: pakėlimą bei nuleidimą, kurie atliekami atitinkamai keičiant kūno padėtį, taip pat susigūžimą bei išsitiesimą, įsitempimą bei atsipalaidavimą ir taip suteiki savo kūriniams tikroviškumo bei įtikinamumo?

– Taigi, šitaip darau, – atsakė tas.

– (8) O negi statula nekrinta žiūrovui į širdį, kai, be judesių, pavyksta atkurti ir jausmus?

– Matyt, kad taip.

– Todėl tikriausiai taip pat reikia atvaizduoti kovotojo žvilgsnyje rūstumą, o nugalėtojo žvilgsnyje – džiugesį?

– Visiškai teisingai, – tarė Kleitonas.

– Na, tai dabar viską sudėkime į daiktą! – pasiūlė Sokratas. – Skulptorius privalo atvaizduoti dvasios veiklą.

(9) O dar vieną kartą Sokratas atėjo pas ginklakalį Pistiją, ir šis pasigyrė jam savo puikiai pagamintais šarvais.

– Prisiekiu Hera! – sušuko Sokratas. – Šarvai tikrai yra puikus dalykas: visas saugos reikalingas kūno

dalis apsaugoja, o rankų judesių nutrukdo. (10) Bet tu pasakyk man, brangus Pistijau, kaip čia yra? Juk tavo gaminti šarvai nei patvaresni, nei prašmatnesni negu kitų meistrų, o kaip tau pavyksta juos parduoti brangiau?

– Tai kad mano darbo šarvai yra dernesni, – atsakė tas.

– O kaip tu tą dernumą įrodai, kai keli kainą: gal pamatuoji ar pasveri? Nes negaliu patikėti, kad gamini šarvus visai arba beveik vienodus, jei, žinoma, darai juos sulig žmogum?

– Prisiekiu Dzeusu, šarvai turi gerai prigulti, – atsakė jis, – kitaip iš jų nebus nieko gero.

– (11) Nejaugi tavo pirkėjai būna vien tiktai gražiai arba tiktai prastai sudėti?

– Visokių pasitaiko: ir tokių, ir anokių, – atsakė Pistijas.

– Tai kaipgi tau pavyksta nederniam žmogui padaryti dernius šarvus?

– Ogi pritinkinu, – atsakė ginklakalys. – Nes kai pritinka, tai ir dernu.

– (12) Tada, matyt, kalbėdamas apie dernumą, tu turi galvoje ne dernumą apskritai, o pritinkinimą prie žmogaus, kuris tuos šarvus dėvės? – paklausė Sokratas. – Panašiai juk galėtumei pasakyti, kad skydas, pritinkintas konkrečiam žmogui, yra dernus; panašiai galėtumei apibūdinti ir chlamidę bei apskritai visus daiktus. (13) Antra vertus, galbūt nemaža naudos yra ir iš paties prigulimo.

– Paaiškink, Sokratai, jeigu gali, – paprašė Pistijas.

– Gerai prigulantys šarvai mažiau slegia už neprigulančius, kad ir būtų tokio pat sunkumo; mat neprigulantys sveria vien pečius arba smarkiai spaudžia kitą kūno dalį, todėl ir atrodo nepatogūs bei sunkūs. O gerai prigulančių šarvų svoris pasiskirsto visam kūnui: raktikauliams, mentims, pečiams, krūtinei, nugarai, pilvui, todėl jie atrodo beveik kaip savas kūnas, o ne našta.

– (14) Tu puikiai aptarei viską, dėl ko aš pats savo gaminius laikau itin gerais; tačiau vis vien pasitaiko žmonių, kurie noriau perka blizgančius ir paauksuotus šarvus, – pasakė Pistijas.

– Na, jei tik dėl šito jie perka prastai pritinkintus šarvus, tai, bent mano galva, jie perkasi blizgančią bei paauksuotą bėdą. (15) Ir dar viena, – tęsė Sokratas, – kūnas juk nuolat keičia padėtį: tai susilenkia, tai išsitiesia; tad ar galima laikyti pritinkintais šarvus, visiškai priglundančius prie kūno?

– Jokiu būdu ne! – atsakė ginklakalys.

– Vadinasi, pritinkinti šarvai yra ne tie, kurie visiškai priglunda prie kūno, o tokie, kurių dėvėdamas beveik nejunti.

– Tikrai, lygiai šitaip ir yra, Sokratai. Tu mane puikiai supratai.

XI skyrius

– (1) Kadaise Atėnuose gyveno gražuolė moteris vardu Teodota[38], kuri priimdavo į savo glėbį kiekvieną, kas sugebėdavo jai įtikti. Kartą apie ją užsiminė vienas Sokrato klausytojų: esą nėra žodžių, kokia graži ta moteris, net tapytojai ateiną jos piešti, ir ji rodanti jiems viską, kiek leidžia jos drova.

– Reikėtų nueiti patiems pasižiūrėti, – įsiterpė Sokratas, – juk iš pasakojimo kaip reikiant nė nesuprasi to, kam apsakyti trūksta žodžių.

Pasakotojas pasiūlė:

– Tada negaišdami eikite paskui mane!

(2) Taip visi ir nugužėjo pas Teodotą. Atrado ją pozuojančią kažkokiam dailininkui ir ėmė smaksoti. Kai tas dailininkas baigė piešti, Sokratas balsiai suabejojo:

– Vyrai, kažin kas kam turėtų labiau dėkoti: mes Teodotai, kad parodė mums savo grožybes, ar Teodota mums, kad žiūrėjome? Juk jeigu jai teks didesnė pagautė už tokį pasirodymą, tada ji būtų mums skolinga, o jei mums daugiau naudos iš šio reginio – tai mes jai.

(3) Kažkas įkišo liežuvį, kad klausimas visai teisėtas, o Sokratas tęsė toliau:

– Tai štai, ji jau ir dabar turi pelno – mūsų pagyrimą, o kai išgarsinsim ją visam pasauliui, turės dar dau-

giau. Tuo tarpu mums jau dabar vien pažiūrėjus maga kišti pirštą į tą pusę ir bučiuoti ją, namo išeisime sudirgę, parėję – ilgėsimės. Taigi savaime išryškėja, kad mes – jos maldautojai, o ji – mūsų meldžiamoji.

Teodota tarė:

– Prisiekiu Dzeusu, jei iš tiesų taip yra, tada iš teisybės turėčiau jums dėkoti, kad atėjote manęs pasižiūrėti.

(4) Taip besišnekant, Sokratui krito į akį, kad pati Teodota prabangiai išsipusčiusi, kad nė kiek ne prastesni papuošalai bei drabužiai šalia stovinčios jos motinos, kad bėginėja daugybė skaisčiaveidžių tarnaičių, irgi ne bet kaip apsitaisiusių, kad netgi pats namas – didžiai ištaigingas, ir jis paklausė:

– Pasakyk man, Teodota, ar turi žemės?

– Ne, neturiu, – atsakė ji.

– Tai gal gauni pajamų iš namo nuomojimo?

– Negaunu, nes neturiu nuomojamo namo.

– Tada gal kokią amatų dirbtuvę? – mygo Sokratas.

– Nė dirbtuvių neturiu.

– Na, tai iš ko tu gyveni?

– Et, jei koks žmogus tampa mano draugu ir nori atsidėkoti – tiek ir tėra tų mano pajamų, – atsakė moteris.

– (5) Prisiekiu Hera! – sušuko Sokratas. – Tu tikra turtuolė, Teodota! Nėra ko nė šnekėti, kad turėti pulką draugų labiau apsimoka negu pulką avių, ožkų ir karvių. Tačiau pasakyk man, – tęsė jis, – kaip tu

paprastai darai: lauki rankas sudėjus, ar kartais neatlėks tarsi musė pas tave koks nors draugas, ar pati ką nors sugalvoji ir pajudini pirštą?

– (6) Tai kad ką čia aš galėčiau sugalvoti?

– Tikrai galėtum, prisiekiu Dzeusu! – patikino Sokratas. – Ir netgi daug didesnę gudrybę už vorus. Juk žinai, kaip jie susimedžioja pragyvenimui: prisimezga plonutyčių tinklų, ir kas į juos įkliūva, tą suvalgo.

– (7) Tad tu man patari irgi nusimegzti kokį nors tinklą?

– Anaiptol! Žinoma, nėra ko nė svajoti, kad tokį vertingą grobį kaip draugas susimedžiosi šitaip negudriai. Negi nesi pastebėjusi, kad, gaudydami net tokį menką nieką kaip kiškis, medžiotojai prisigalvoja aibę minklybių? (8) Kiškiai ganosi naktimis, todėl jie įsigyja šunų, išmokytų medžioti patamsyje, ir gaudo su šitais šunimis. Auštant kiškiai išsilaksto, todėl jie perkasi šunų, kurie suuodžia pėdsakus, paliktus kiškių, po ganiavos nušuoliavusių į savo guolius, ir suranda juos. Kiškių baisiai eiklios kojos, jie sugeba pasprukti iš pat medžiotojų panosės, todėl šie dar perkasi greitųjų veislės šunų, kurių darbas – pasivyti ir pagauti bėgantį kiškį. Tačiau ir nuo tokių šunų kiškiams pasitaiko pasprukti, todėl medžiotojai ant jų takų ištiesia tinklus, kad tie greitakojai susipainiotų įkliuvę į juos.

– (9) Tai ir aš panašiai turėčiau medžiotis sau draugų? – nebeištvėrė Teodota.

– Visai panašiai, prisiekiu Dzeusu! – pritarė Sokratas. – Tačiau vietoj tos visos šunaujos įsitaisyk kokį žmogų, kuris iš tolo suuostų tau storakišenių grožio mylėtojų, o suuodęs sumanytų, kaip įvilioti juos į tavo tinklus.

– (10) O kokie gi tie mano tinklai? – paklausė Teodota.

– Vienas, – atsakė Sokratas, – tai net labai dailiai suregztas – tavo kūnas. O be to – siela jame, kuri tau patars, koks žvilgsnis labiau šildo širdį, kokios šnekos labiau džiugina; ji pamokys, kad tikrą savo garbintoją turi sutikti džiugi, o pasipūtėliui – užšauti duris; kad susirgusį draugą reikia rūpestingai slaugyti; kai jam nusišypso laimė – džiaugtis kartu; jei smarkiai tavimi suosiasi – atsiduoti visa siela. O mylėti, nė kiek neabejoju, tu puikiausiai moki ne tik kūnu, bet ir širdimi. Taip pat žinau, jog tu ne žodžiais, o darbais įrodai, kad savo draugus brangini.

– Tai kad kažin, prisiekiu Dzeusu! – pasakė Teodota. – Tokie dalykai man nė į galvą nebuvo atėję.

(11) Sokratas tarė:

– Bet iš tikrųjų juk tai labai svarbu – elgtis su žmogumi prideramai pagal jo būdą, nes lazda draugo nei įsigysi, nei sulaikysi, o gražiuoju ir pamalonindama nesunkiai pasigausi šitą žvėrį, ir jis niekur nuo tavęs nebėgs.

– Čia tai teisingai šneki, – sutiko Teodota.

– (12) Todėl iš savo gerbėjų pradžioje turėtumei

teprašyti nesunkiai gaunamų mažmožių, paskui ir tau savo ruožtu reikėtų panašiai atsilyginti tuo pačiu, kad suteiktum jam džiaugsmo. Šitaip lengviausiai susidraugaujama, ilgiausiai išlieka meilė, padaroma daugiausia gero. (13) Taip pat tu būsi saldžiausia, jei ir meilės dovanas dalysi tiktai tada, kai jie patys jų geidaus. Juk pažiūrėk, gardžiausi valgiai, patiekti, kol dar nesi praalkęs, atrodo neskanūs, o jei esi labai sotus – gali net širdį supykinti; tuo tarpu jei pirma sužadinamas alkis ir tik tada pasiūlomas valgis, kiekvienas patiekalas atrodo kaip devyni medūs.

– (14) Tada pasakyk dar ir tai, kaip aš turėčiau žadinti salimą tų dovanų, kurių turiu? – paklausė Teodota.

– Dievaži, pirmiausia, – tarė Sokratas, – tau reikėtų sočiam ne tik nesiūlyti, bet nė neužsiminti, kol sotumas nepraeis, o noras nesugrįš. Paskui užsiminsi apie tai puse lūpų ir sykiu pati elgsiesi kuo droviausiai, nuduodama, kad ne tik nenori, bet netgi vengi. Galų gale jis užsiplieks tikra liepsna – tuomet tos pačios dovanos bus daug brangesnės už siūlyte siūlomas dar neapėmus aistrai.

(15) Tada Teodota paklausė:

– O ką, Sokratai, gal kartais tu padėtum man susimedžioti draugų?

– Gerai, tik tu mane įkalbinėk, – sutiko jis.

– Na, o kaipgi man tave įkalbinėti?

– O, čia tai jau pati palaužysi galvą ir sugalvosi, jeigu tau manęs tikrai reikės.

– Tu lankyk mane kuo dažniau, Sokratai, – paprašė ji.

(16) Tada Sokratas, juokdamasis pats iš savęs, kad visai neužsiima valstybės reikalais, tarė:

– Deja, neišeis, Teodota, nes man baisiai sunku rasti laisvo laiko: jį visą suryja marios savų ir valstybės reikalų. Be to, turiu ir draugužių[39], kurios nepaleidžia manęs nei dieną, nei naktį – mat mokosi iš manęs, kaip sutaisyti meilės gėrimus ir apžavus.

– (17) Tai tu ir šitai moki, Sokratai?

– O dėl ko, tavo galva, štai šitas Apolodoras ir Antistenas nesitraukia nuo manęs nė per žingsnį? Dėl ko Kebetas ir Simijas[40] vaikščioja pas mane net iš Tėbų? Būk tikra, čia neapsieita be begalės meilės gėrimų, apžavų, ratų.

– (18) Tai duok man bent meilės ratą, – paprašė Teodota, – aš jį patrauksiu į tavo pusę.

– Neduosiu, prisiekiu Dzeusu, – užsigynė jis, – nes aš pats nenoriu, kad mane pas tave trauktų. Noriu, kad tu pas mane ateitum.

– Ir ateisiu! – skubiai pažadėjo ji. – Tiktai įsileisk į savo namus.

– Būtinai įsileisiu, – pažadėjo Sokratas, – jei tik tuokart nebus pas mane viešnelės, mielesnės už tave.

(1) Pastebėjęs, kad vienas klausytojų yra nors jaunas, bet labai glebus, Sokratas paklausė:

– Kodėl, Epigenai[41], tu visai nesirūpini lavinti savo kūną?

– Tai kad man ir nereikia, – atsakė jaunuolis.

– Reikia, ir nė kiek ne mažiau negu tiems, kurie rengiasi rungtyniauti Olimpijoje. Negi tau atrodo nesvarbus žūtbūtinis karas su priešu, kurį, pasitaikius pirmai progai, paskelbs atėniečiai? (2) O juk dėl glebumo tūlas vyras žūva karo pavojuose arba išsigelbsti tik užsitraukdamas nešlovę; tūlas dėl to paties patenka į nelaisvę ir, jei tokia jo dalia, visą likusį gyvenimą velka žiauriausią vergovę; kiti, patekę į tokią skaudžią nelaisvę, nors kartais ir išsiperka, tačiau sumoka didesnę sumą negu visas jų turtas vertas, todėl paskui vis vien ligi pat gyvenimo galo nebeišbrenda iš juodžiausio skurdo bei kančių[42]. Pagaliau tūlas įgyja blogą vardą, nes dėl silpnakūniškumo visi juos laiko bailiais.

(3) Nejaugi visi šie silpnumo padariniai tau atrodo niekis, kurį pakelti tau – vienas juokas? Bent mano galva, daug lengvesni bei malonesni tie sunkumai, kuriuos žmogus patiria lavindamas savo kūną.

O gal tu manai, kad glebumas sveikesnis bei kitais atžvilgiais naudingesnis už stiprybę? Gal nemoki įž-

velgti to gero, kurį teikia kūno stiprumas? (4) Žiūrėk, juk stipruolių ir silpnųjų gyvenimas skiriasi kaip diena ir naktis. Tie, kurie išlavina savo kūną, būna sveiki, jėgingi, dėl to dažnas jų garbingai dalyvauja mūšiuose ir išlieka gyvas, išvengia visų karo baisybių. Daugumas padeda draugams, atneša naudos tėvynei, pelno padėką, didžiulę šlovę, didžių didžiausią pagarbą. Jie daug maloniau nugyvena savo dienugalį, taip pat daug daugiau palieka savo vaikams gyvenimo pradžiai.

(5) Jei valstybė nesirūpina kariniu rengimu, tai dar nereiškia, kad šito nereikia žiūrėti pačiam – tuo labiau reikia. Būk tikras, jokioje kovoje, apskritai jokioje veikloje nieko nepraloši dėl to, kad būsi išlavinęs didesnę kūno galią: kūnas reikalingas visur, kad ir ką žmogus veiktų. O visur, kur reikalingas kūnas, būtinas stiprumas. Juk ne paslaptis, kad netgi mąstydami – šiai veiklai jėgingumo reikia, rodos, mažų mažiausiai, – ir tai ne vienas dažnai klysta vien todėl, kad stokoja kūno sveikatos. Tokių žmonių užmaršumas, prasta nuotaika, niurgzlumas, kvaišumas, kylantys iš nusilpimo, dažnai ima taip trukdyti mąstymui, kad visos žinios išdulka. (7) Tuo tarpu stipraus kūno žmonės pasitiki savimi, ir nėra jokio pavojaus, kad dėl silpnajėgiškumo jiems galėtų atsitikti kas nors panašaus; veikiau galima tikėtis, kad kūno sveikatingumas padės jiems išvengti nemalonumų, kylančių iš negalios. Tad kokios pastangos atrodys per didelės sveikai

protaujančiam žmogui, siekiančiam suminėtųjų pranašybių?

(8) Galų gale gėda per savo aplaidumą susenti taip ir nepamačius, kokiu gražuoliu ir galiūnu galėjai tapti. Tačiau neįdėjęs triūso šito nė nepamatysi: iš dangaus tokios savybės nenukrenta.

XIII skyrius

(1) Kartą vienas žmogus supyko, kad kažkas neatsakė į jo pasveikinimą.

– Juokdarys! – tarė jam Sokratas. – Susitikęs žmogų, turintį kūno kliaudą, kurios pats neturi, tikriausiai nepradėtum niršti? O kad susidūrei su žmogum tokios grubios sielos, kad nė nesudėsi su tavąja, – sielvartauji?

(2) Kitas žmogus pasiskundė, girdi, valgąs atbulais dantimis.

– Nuo šitos ligos puikų vaistą pataria Akūmenas[43], – pasakė Sokratas.

– O kokį? – pasiteiravo anas.

– Visai nustoti valgius: taip padarius bus ir maloniau, ir pigiau, ir sveikiau.

(3) Dar vienas žmogus skundėsi, kad pas jį geriamas vanduo esąs per šiltas.

– Užtat kai nori nusiprausti, matyt, vandens nebereikia šildyti? – paklausė Sokrats.

– Tai kad praustis per šaltas, – atsakė tas.

– Ar ir tavo tarnai taip pat kankinasi dėl to vandens gerdami ir prausdamiesi?

– Jiems tai nė motais, prisiekiu Dzeusu! – atsakė tas. – Begalę kartų stebėjausi, kaip jie garsiuojasi tą vandenį gerdami bei juo prausdamiesi.

– O katras vanduo šiltesnis gerti: tavo ar prie Asklepijo[44] šventyklos? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Prie Asklepijo šventyklos.

– O katras vanduo šaltesnis praustis: tavo ar prie Amfiarajo[45] šventyklos?

– Prie Amfiarajo šventyklos.

– Tada susimąstyk, – patarė Sokratas, – yra pavojus, kad pats esi aikštingesnis už savo tarnus bei ligonis.

(4) Kai kažkoks žmogus žiauriai nubaudė savo tarną, Sokratas pasiteiravo, už ką taip rūstaująs.

– Užtat, – atsakė tas, – kad negana yra ėdrūnas, bet dar ir nevėkšla, pinigautojas, tikras tinginių pantis.

– Tokiu atveju turėtum rimtai pasvarstyti, katrą judviejų reikia smarkiau mušti: tave ar tavo tarną.

(5) Kažkoks žmogus bauginosi kelionės į Olimpiją.

– Kodėl tu taip baiminiesi šito žygio? Nejaugi namuose nebūni ant kojų beveik ištisą dieną? O juk, į ten keliaudamas, paėjėjęs papusryčiausi, dar paėjėjęs – papietausi ir pamiegosi. Negi nesupranti, kad,

sudėjęs kelią, kurį namuose sukari per penkias ar šešias dienas, tikrai nueitum iš Atėnų į Olimpiją? Be to, maloniau išeiti viena diena anksčiau negu vėluoti. Juk būna sunku, kai dienos žygį tenka daryti didesnį už įprastą; o pridėjus kelionei vieną dieną, būna daug lengviau. Nes daug geriau skubėti išvykti negu skubėti eiti.

(6) Dar kitas pažįstamas skundėsi, kad kelionėje nežmoniškai pavargęs. Sokratas pasiteiravo, gal jis dar ir nešulį nešęs.

– Dievaži, nieko nesinešiau, tiktai apsiaustą, – atsakė tas.

– Ėjai vienas ar tarno lydimas?

– Lydėjo, – atsakė tas.

– O tavo palydovas ėjo tuščiom rankom ar ką nors nešė? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Prisiekiu Dzeusu, tempė patalynę ir kitus reikmenis.

– O kaip jis jaučiasi po tos kelionės? – neatlyžo Sokratas.

– Kaip matyti, geriau už mane.

– O kaip, tavo galva, jaustumeisi tu, jei pačiam būtų tekę nešti ir jo nešulį?

– Dievaži, prastai, – atsakė tas. – Tikriausiai nė nebūčiau tesėjęs nešti.

– Žiūrėk, tai tu neprilygsti ištverme savo vergui? Manai, tai labai pritinka vyrui, mėgstančiam gimnastiką?

XIV skyrius

(1) Ateidami į sudėtinius pietus, vieni atsinešė mažai užkandžių, o kiti – daug. Sokratas liepė tarnams sudėti ant bendro stalo mažai atsinešiusiųjų valgius arba išdalyti visiems po truputį. Dosniesiems pasidarė gėda nesudėti į daiktą, ką patys buvo atsinešę; todėl jie ir savo valgius sudėjo ant stalų, ir jiems teko nė kiek ne daugiau negu mažai atsinešusiems, todėl vėliau ir patys niekada nebesinešdavo tiek daug.

(2) Kartą Sokratas pastebėjo, kad vienas iš sudėtinių pietų dalyvių valgo vieną užkandį, visai nekąsdamas duonos. Tuo metu kaip tik išėjo kalba apie pravardes, kad jos duodamos pagal elgesį, ir Sokratas paklausė:

– Bičiuliai, imkime ir išsiaiškinkime, už ką žmogų vadina smaguriu? Juk, suprantama, kiekvienas su duona valgo užkandį, aišku, jeigu to nori, tačiau už tai, rodos, niekas smaguriu jo nevadina?

– Be abejo, nevadina, – patvirtino vienas dalyvių.

– (3) Na, o žmogų, kuris valgo vieną užkandį be duonos ir taip daro ne laikydamasis dietos, o grynai smaliūgaudamas, galima vadinti smaguriu ar ne?

– Tokiam ši pravardė lipte prilipty.

– O jeigu, sakysim, žmogus dedasi į burną trupinį duonos ir užsikanda gabalu mėsos? – dar pasiteiravo vienas dalyvių.

– Mano galva, – tarė Sokratas, – ir tokiam smagurio vardas labai tiktų: toksai, žmonėms meldžiant dievų skalsaus grūdo, panašu, maldautų prieauglio.

(4) Sokratui taip pasakius, tas jaunuolis išsyk suprato, kad šie žodžiai taikomi jam, tuojau pat pasiėmė duonos, kramsnoti užkandžio nenustojo. Sokratas pastebėjo ir šitai ir tarė:

– Kas esate arčiau, pasekit, kaip valgys mūsų jaunasis draugas: duoną kaip mėsą ar mėsą kaip duoną.

(5) O dar sykį Sokratas pastebėjo kitą pietų dalyvį dedantis ant riekelės duonos po truputį kelių rūšių mėsos ir tarė:

– Ar įmanoma įsivaizduoti brangesnį valgių gaminimą arba didesnį jų išniekinimą už tokį: vienu metu dėtis į burną skirtingų skanskonių? Juk, maišydamas į daiktą daugiau valgių negu virėjai, padarysi valgymą brangesnį; kita vertus, jei virėjai tokių valgių nemaišo manydami, kad jie vieni su kitais pjaunasi, ir jei iš tikrųjų jie teisūs, padarysi klaidą ir niekais paversi visą jų meną. (6) Bet juk virėjai paprastai puikiausiai išmano šį meną, todėl negi juokas, kad pats, nė nesidėdamas šį tą nutuokiąs apie patiekalų ruošimą, imasi perdirbinėti jų darbą? Maža to, įpratusiam su kąsneliu duonos iš karto dėtis burnon kelių rūšių mėsų dar šit kaip būna: kai nėra galimybės tokį pat daugį maišyti į daiktą, jam vis atrodo, kad kažko trūksta, jis vis geidauja to, prie ko yra pripratęs. O žmogui, pripratusiam dėtis ant duonos riekės tik vieną gabalą, visada

gana ir to vieno, net jei kitokių mėsų nė nebūtų.

(7) Sokratas taip pat kalbėjo, kad žodis *euōcheisthai* („gerai vaišinti") Atikos tarmėje reiškia „valgyti"; esą pridėta pirmoji dalis *eu* („gerai, tinkamai") nurodanti, kad valgyti reikia tai, kas nekenkia nei sielai, nei kūnui ir ką galima gauti be vargo. Todėl ir žodį *euōcheisthai* Sokratas vartodavo kalbėdamas apie saikingai valgančius žmones.

KETVIRTA KNYGA

I skyrius

(1) Sokrato įtaka visada būdavo tokia daugeriopa, jog, atidžiau pažiūrėjus, netgi vidutinės galvos žmogui aišku, kad nebuvo nieko naudingesnio, kaip bendrauti su juo, būti greta visur bei visokiomis aplinkybėmis. Tuos, kurie buvo ilgai su juo bendravę ir perėmę jo mokymą, labai paveikdavo net ir prisiminimai, kai paties Sokrato nebūdavo šalia. Dargi jo juokai duodavo pašnekovams ne mažiau naudos negu rimti pokalbiai.

(2) Sakysim, Sokratas dažnai sakydavosi esąs įsimylėjęs; tačiau būdavo aišku, kad jį traukia tie, kuriuos gamta buvo apdovanojusi ne jaunystės grožiu, o siela, linkusia į dorybę. Apie sielos gėrį jis spręsdavo iš to, kad žmogus greitai išmoksta viską, ko tik imasi, atsimena, ką išmokęs, siekia visų žinių, kurios galėtų praversti gerai tvarkant namų ūkį, valstybę ir apskritai bendraujant su žmonėmis ir atliekant visokiausius darbus. Jis buvo įsitikinęs, kad tokie žmonės, gavę tinkamą išsilavinimą, ne tik patys sėkmingai veikia ir puikiai tvarko savo reikalus, bet taip pat neša sėkmę kitiems žmonėms ir net visai valstybei. (3) Su tokiais

žmonėmis jis pradėdavo bendrauti nevienodai. Tiems, kurie tardavosi esą gabūs ir todėl pro pirštus žiūrėdavo į mokymąsi, jis aiškindavo, kad geriausios prigimtys kaip tik reikalingiausios lavinimo, ir pateikdavo pavyzdžių: geriausių veislių žirgai – karšti, įnoringi – užauga puikūs bei eiklūs, jei išjodinėjami jauni, o laiku neišjodinėti bus nenuramdomi ir labai prasti; geriausių veislių šunys – ištvermingi, seklūs – gerai išmokyti užauga labai tinkami medžioklei, o nemokyti būna nenuovokūs, pasiutę, neklusnūs. (4) Panašiai geriausieji žmonės – labai stiprios dvasios, puikiausiai atliekantys viską, ko tik imtųsi, – įgiję išsilavinimą ir būtinų žinių, būna puikūs ir atneša daug naudos, nes atlieka daugybę puikių žygių, o be išsilavinimo ir mokslo būna kenksmingi piktadariai. Nesugebėdami suprasti, kas tinka ir kas netinka daryti, dažnai imasi blogų darbų; jų neįmanoma sulaikyti ar nukreipti nuo blogio, nes būna dideli ir stiprūs, todėl pridaro daugybę didžiausių piktadarybių.

(5) Tuos, kurie baisiai aukštindavosi savo turtais ir tardavosi, kad mokslas jiems esąs visai nereikalingas, nes už pinigą gausią viską, ko panorėsią, net ir žmonių pagarbą, Sokratas protindavo šitaip: paikys, kuris įsikala į galvą nesimokęs atskirsiąs naudą nuo nuostolio; kvailys, kuris, nemokėdamas skirti šių dalykų, viliasi sugebėsiąs veikti savo naudai ir kad už pinigus bus pildoma kiekviena jo užgaida; skystaprotis, kuris, nemokėdamas veikti savo naudai, saikstosi

klestėti ir viskuo apsirūpinti; tiktai visiškas beprotis tariasi, kad, nieko nemokėdamas, vien per turtą pagarsės kaip puikiai išmanantis kokį nors dalyką arba kad, laikomas paskutiniu netikša, sulauks nuostabios šlovės.

II skyrius

(1) Dabar papasakosiu, kaip Sokratas elgdavosi su žmonėmis, kurie tardavosi gavę visų puikiausią išsilavinimą ir baisiai didžiuodavosi savo išmintingumu. Sužinojęs, jog Eutidemas Gražusis yra sukaupęs daugybę garsiausių poetų bei oratorių kūrinių ir yra įsikalęs į galvą, kad jau vien dėl to pranokstąs savo bendraamžius išmintimi, todėl tikisi visus prašoksiąs iškalba bei spręsdamas valstybės reikalus, Sokratas pirmiausia nuėjo su keletu klausytojų į vieno pakinktininko dirbtuvę. Mat buvo patyręs, kad dėl jaunumo Eutidemas dar nedalyvauja tautos susirinkimuose ir, neva norėdamas ką nusipirkti, įsikuria toje dirbtuvėje prie Agoros. (2) Pirmiausia vienas Sokrato pašnekovų paklausė, kuo – įgimtais gabumais ar žiniomis, perimtomis iš kokio nors išminčiaus, – Temistoklis taip pranoko kitus, kad kaip tik į jį nukrypo visų piliečių akys, kai prireikė tinkamo žmogaus valstybei valdyti.

O Sokratas, norėdamas įtraukti į pokalbį Eutidemą, tarė:

– Būtų naivu manyti, kad nereikšmingo darbo negalėsi tinkamai dirbti pakankamai nepasimokęs, tuo tarpu visų sudėtingiausiame darbe – valstybės valdyme – visus prašoksi savaime.

(3) Kitą kartą Eutidemas sėdėjo ten pat, bet, pamatęs ateinant Sokratą su mokiniais, tuojau pat suskato išeiti bijodamas, kad kas nepamanytų jį lenkiantis prieš Sokrato išmintį. O šis kreipėsi į savo klausytojus stengdamasis, kad išgirstų ir Eutidemas:

– Vyrai, iš viso elgesio matyti, kad, tapęs pilnamečiu, štai šis Eutidemas nedvejodamas ims patarinėti piliečiams, kai tik visiems svarstyti bus pateiktas koks nors klausimas. Man regis, jis jau dabar yra paruošęs gražią savo pasisakymo įžangą ir bijo, kad niekas nepamanytų, jog su kuo nors yra dėl jos taręsis. (4) Taigi, gavęs žodį, manau, pradės maždaug šitaip: „Vyrai atėniečiai, niekada nieko iš nieko nesu mokęsis; išgirdęs, kad toks ir toks yra geras oratorius ar valstybės veikėjas, iš tolo lenkiausi jo, niekada nesistengiau, kad kas nors išmanantis tokius dalykus taptų mano mokytoju. Aš visada dariau priešingai: ne tik nuolat baidžiausi ko nors mokytis iš ko nors, bet ir stengiausi, kad nė tokia mintis niekam nekiltų. Tačiau vis dėlto noriu jums patarti, kaip man savaime, be jokio pasirengimo išeis". (5) Panaši įžanga puikiai tiktų ir žmogui, siekiančiam gauti valdišką gydytojo vietą: „Vyrai atėniečiai, niekada iš nieko nesu mokęsis

gydyti ir nė neprašiau, kad koks nors gydytojas būtų mano mokytoju; visą laiką ne tik sergėjausi nesimokyti, bet akylai žiūrėjau, kad niekam nė įtarimas nekiltų, jog esu mokęsis gydymo meno. Ir vis dėlto šitą gydytojo vietą atiduokite man: noriu pasitikrinti, nejaugi nieko neišmoksiu, viską išbandydamas ant jūsų kailio".

(6) Visi, kurie girdėjo šiuos žodžius, sujuko iš tokios įžangos. Buvo matyti, kad ir Eutidemas jau kreipia ausį į Sokrato šnekas, tačiau šiukštu nesako nė žodžio, nes tariasi tylėdamas atrodysiąs dar ir kuklus. O Sokratas norėdamas, kad jis pagaliau liautųsi taip elgtis, tarė:

– Kas nori išmokti kitaristo, fleitininko, raitelio ar kito panašaus amato, siekdamas prasimušti norimoje srityje, stengiasi nuolat gudintis, ir ne tik vienas pats, bet ir prižiūrimas pagarsėjusių mokovų. Jis kantriai iš visų jėgų stengiasi nė per plauką nepažeisti tų mokovų nurodymų, nes nemato kito kelio šį tą pasiekti pasirinktoje srityje. Todėl keista, kad tarp siekiančiųjų pasižymėti iškalba bei valstybine veikla yra žmonių, kurie tikisi, jog čia sugebėjimai patys nukris iš dangaus – be pasirengimo, be uolaus darbo. (7). Tuo tarpu ši sritis, man regis, yra daug sudėtingesnė už anksčiau minėtąsias; šitai liudija štai kas: nors čia darbuojasi daugiau žmonių, pasižymėjusiųjų yra mažiau negu kitur. Todėl aišku, kad ketinantys imtis šios veiklos turi jai rengtis ilgiau bei įtempčiau negu anie.

(8) Tokie pokalbiai vyko iš pradžių, ir Eutidemas jų klausėsi tarsi būtų vandens į burną prisisėmęs. Vėliau, pastebėjęs, kad jaunuolis jau noriau liekasi pasiklausyti ir klausosi atidžiau, Sokratas atėjo į pakinktininko dirbtuvę vienas pats. Eutidemui prisėdus greta, jis paklausė:

– Pasakyk man, Eutidemai, ar teisingai šneka žmonės, kad esi sukaupęs daug išmintingų knygų?

– Dievaži, daug, Sokratai, – atsakė jis, – ir dabar tebekaupiu, ir dar kaupsiu, kol turėsiu jų kuo daugiausiai.

– (9) Žaviuosi tavimi, prisiekiu Hera! – sušuko Sokratas. – Nes tu labiau trokšti įsigyti ne aukso ar sidabro, o išminties brangenybių. Tavo nuomonė man aiški: nei auksas, nei sidabras nepadaro žmonių geresnių nė per plauką, o išminčių mintys turtina dvasią.

(10) Tai išgirdęs, Eutidemas nušvito manydamas, kad jo pasirinktas kelias į mokslą Sokratui patinka. O šis, pastebėjęs jaunuolio džiaugsmą dėl pagyrimo, paklausė:

– Eutidemai, o kokioje srityje tu nori pasižymėti, kad perkiesi knygas?

Kadangi Eutidemas ilgam nutilo, tarsi ieškodamas atsakymo, Sokratas tęsė toliau:

– Ar tik ne gydytoju nori būti? Juk prirašyta daug knygų apie gydymo meną.

– Tai jau ne, prisiekiu Dzeusu! – atsakė Eutidemas.

– Tada gal statytoju? Juk ir čia reikalingi galvoti žmonės.

– Ne, – atsakė tas.

– Tai gal nori būti geras matininkas panašiai kaip Teodoras[1]?

– Ir ne matininkas.

– Tada tikriausiai tu nori tapti astrologu? – neatstojo Sokratas.

Eutidemas vėl atsakė, kad ne.

– Tada gal rapsodu? Žmonės šneka, girdi, tu turįs visas Homero eiles.

– Žinoma, ne, prisiekiu Dzeusu, – paneigė jaunuolis, – nes puikiai žinau, kad rapsodai, atmintinai mokėdami ilgiausias poemas, patys būna tikri minkštagalviai.

(11) Tada Sokratas tarė:

– Tai gal tu, Eutidemai, sieki išsiugdyti savybių, būtinų valstybės veikėjui, ūkvedžiui, valdytojui, trumpai tariant, žmogui, siekiančiam duoti naudos ir kitiems, ir pačiam sau?

– Kaip tik šitų savybių man labiausiai ir reikia, Sokratai.

– Prisiekiu Dzeusu! – nudžiugo Sokratas. – Tu sieki didžiausios dorybės ir svarbiausio meno; juk tai – karalių savybės, jos ir vadinamos karališkomis. Tačiau, – tęsė, – ar esi pagalvojęs štai apie ką: ar galima turėti šių savybių nebūnant teisingam?

– Aišku, esu pergalvojęs ir žinau, kad negalima, –

atsakė tas. – Juk be teisingumo nė geru piliečiu būti neįmanoma.

– (12) Na, tai tu, savaime suprantama, teisingumo supratimą jau esi išsiugdęs?

– Sokratai, aš turiu tvirtą pagrindą tikėtis, kad nepasirodysiu esąs mažiau teisingas už jokį kitą žmogų, – išdidžiai atsakė Eutidemas.

– O ar teisuoliai turi kokių nors atskirų uždavinių, kaip, sakysim, dailidės?

– Žinoma, turi, – atsakė tas.

– Ar jie galėtų išpasakoti tuos savo veiksmus, panašiai kaip dailidės gali parodyti savuosius? – paklausė Sokratas.

– Negi tu abejoji, kad man vienas juokas išvardyti teisingus veiksmus? – sušuko Eutidemas. – Prisiekiu Dzeusu, galiu išvardyti ir neteisingus: daugybę jų kasdien gali pamatyti ir išgirsti.

– (13) Nori, – pasiūlė Sokratas, – parašykime štai šičia T, o štai čia – N[2]? Paskui tai, kas mums atrodys esąs teisingas veiksmas, rašysime prie T raidės, o kas neteisinga – prie N.

– Rašyk sau, jei manai, kad yra reikalas šitaip rašinėti, – sutiko Eutidemas.

(14) Sokratas parašė raides kaip buvo sakęs ir paklausė:

– Sakyk, ar būna, kad žmonės meluoja?

– Žinoma, būna.

– Tai kur įrašysime melą? – paklausė Sokratas.

– Aišku, kad prie neteisingų veiksmų, – atsakė jaunuolis.

– O ar yra apgaulė?

– Ir ji pasitaiko, – atsakė jaunuolis.

– Tad prie ko ją priskirsime?

– Aišku, kad taip pat prie neteisingų veiksmų.

– O ką darysime su vogimu?

– Ir jį įrašysime prie to paties, – atsakė Eutidemas.

– Na, o kaip įvertinsime žmogaus pagrobimą ir jo pardavimą į nelaisvę?

– Lygiai taip pat.

– O prie teisingų nė vieno šių veiksmų nepriskirsime, Eutidemai? – pasiteiravo Sokratas.

– Tai būtų baisi klaida, – atsakė tas.

– (15) Na, o jei , sakysim, koks nors strategas paims neteisingai pasielgusių priešų miestą ir parduos jo gyventojus į nelaisvę? Ar sakysime, kad jis elgiasi neteisingai?

– Žinoma, ne, – atsakė Eutidemas.

– Tada gal sakysime, kad jis pasielgė teisingai?

– Be abejo.

– Na, o jei tas pats strategas kariaudamas griebsis prieš priešus klastos?

– Ir šitai bus teisinga, – atsakė Eutidemas.

– Tada gal jis teisingai elgsis ir plėšdamas bei grobdamas anų gerą?

– Aišku, teisingai, – atsakė Eutidemas. – Bet aš iš pradžių pastebėjau, kad tu klausinėji tiktai apie draugus.

– Vadinasi, – toliau mygo Sokratas, – visa, ką esame

priskyrę prie neteisingų veiksmų, dabar reikia įrašyti ir prie teisingų?

– Matyt, kad taip, – sutiko Eutidemas.

– (16) Tad jeigu tu nori, – pasiūlė Sokratas, – šitaip viską suskirstę, apibrėžkime dar kartą: minėtieji poelgiai su priešais yra teisingi, o su draugais – neteisingi: su šiais, matyt, turime būti kuo tiesesni?

– Žinoma, kad taip, – atsakė jis.

– (17) Na, o jeigu koks nors strategas, – paklausė Sokratas, – matydamas, kad kariuomenės narsa mąžta, sumeluos savo kariams, jog sąjungininkai jau visai čia pat, ir šis melas pakels jų dvasią? Prie ko priskirsime tokią apgaulę?

– Man rodosi, irgi prie to, kas teisinga, – atsakė Eutidemas.

– Na, o jeigu, kai sūnus serga ir atsisako gerti vaistus, tėvas apgavęs suduos tuos vaistus su maistu ir šitaip, pasinaudojęs apgaule, išgydys vaiką? Prie ko reikėtų skirti šitokią apgaulę?

– Man rodosi, kad ir ją prie teisingų poelgių, – atsakė jaunuolis.

– Na, o jei koks nors žmogus yra puolęs į neviltį, todėl draugas bijodamas, kad jis nepakeltų prieš save rankos, slapta paims ir išsineš kardą ar panašų daiktą? Prie ko priskirsime tokį poelgį?

– Prisiekiu Dzeusu, – tarė Eutidemas, – ir šitą tiktai prie teisingų.

– (18) Vadinasi, tu nori pasakyti, – pasiteiravo Sokratas, – kad ir su draugais ne visada reikia būti tiesiam?

– Žinoma, ne, prisiekiu Dzeusu! – atsakė jaunuolis. – Ar galėčiau pakeisti tai, ką pasakiau?

– Teks leisti, – atsakė Sokratas. – Nes daug geriau atsiimti žodžius atgal, negu vienus ar kitus veiksmus priskirti ne ten, kur reikia. (19) Tačiau nepraleiskime neaptarę dar vieno atvejo: sakykim, du žmonės apgauna draugus ir jiems pakenkia; katras jų yra neteisingesnis – apgavęs tyčia ar apgavęs netyčia?

– Ak, Sokratai! Nė pats nebepasitikiu savo atsakymais. Dabar jau viskas, ką esu sakęs, atrodo kitaip, negu anksčiau maniau. Tačiau vis vien pasakysiu: mano galva, tyčia apgavęs yra neteisingesnis už žmogų, kuris taip pasielgė be piktų kėslų.

– (20) Nagi dar pasakyk, ar, tavo galva, teisingumo galima mokytis ir išmokti lygiai taip pat, kaip, sakysim, rašto?

– Taip.

– O katrą žmogų tu laikai raštingesniu: neteisingai rašantį ir skaitantį tyčia ar taip darantį netyčia?

– Man regis, raštingesnis tas, kuris taip daro tyčia: juk panorėjęs jis sugebės ir nedaryti klaidų.

– Vadinasi, žmogus, tyčia rašantis su klaidomis, yra raštingesnis už darantį klaidas nenorom?

– Žinoma, taip, ir negi galėtų būti priešingai?

– O katras geriau žino, kas yra teisinga: tyčia meluojantis bei apgaudinėjantis ar netyčia?

– Visiškai aišku, kad pirmasis.

– Taigi tu teigi, kad išmanantis raštą turi daugiau

šios srities žinių už neišmanantį? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Taip, – patvirtino tas.

– Vadinasi, ir tas, kuris žino, kas yra teisinga, yra teisingesnis už šito nežinantį?

– Rodos, kad taip; bet jau ir čia, ko gero, būsiu susipainiojęs.

– (21) Na, o ką tu manai apie žmogų, kuris stengiasi kalbėti teisingai, tačiau apie vieną ir tą patį niekada nepasako vienodai? Tarkim, apie kelią vieną kartą sprendžia, kad jis vedąs į rytus, kitą – į vakarus; arba, nurodydamas sumą, pasako tai didesnį, tai mažesnį skaičių.

– Prisiekiu Dzeusu, aišku, kad toks žmogus pats išsiduoda, jog nežino to, ką tariasi žinąs.

– (22) Sakyk, ar tu pažįsti žmonių, apie kuriuos sakoma, kad jie yra vergiškos dvasios?

– Taip.

– O už ką jie taip vadinami: už išmanymą ar už neišmanymą?

– Aišku, kad už neišmanymą.

– Ar, sakysim, už kalvystės neišmanymą jie gauna tokį apibūdinimą? – neatlyžo klausinėjęs Sokratas.

– Žinoma, ne.

– Tai gal už statybos neišmanymą?

– Ir ne už tai.

– Tada už batsiuvystės? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Aišku, ne už batsiuvystės ir nė už vieną šitų

dalykų; greičiau priešingai: kaip tik daugelis šių amatų mokovų ir yra vadinami vergiškos dvasios žmonėmis.

– Tad gal šis žodis apibūdina žmones, neišmanančius, kas yra grožis, gėris, teisingumas?

– (23) Kaip tik šitaip aš ir manau, – nudžiugo Eutidemas.

– Vadinasi, iš visų jėgų reikia stengtis, kad nebūtume vergais.

– Tačiau, Sokratai, anksčiau aš buvau tvirtai įsitikinęs, kad esu pasirinkęs tikrą kelią, kuris leidžia įgyti išsilavinimą, tinkantį dorybės siekiančiam žmogui. Tu tik pamanyk, į kokią neviltį dabar esu įpuolęs matydamas, kad visas mano ankstesnis triūsas nepadeda atsakyti netgi į svarbių svarbiausią klausimą; tuo tarpu kito kelio, kuriuo eidamas galėčiau tobulėti, neturiu.

– (24) Pasakyk man, Eutidemai, ar kada nors esi buvęs Delfuose?

– Netgi dukart, prisiekiu Dzeusu, – atsakė jis.

– Ar nesi pastebėjęs ant šventyklos užrašo: „Pažink pats save"?

– Žinoma, esu.

– Na ir ką? Numojai ranka į šiuos žodžius ar susimąstei ir ėmei pats save stebėti, kas esąs?

– Aišku, kad nenumojau, – atsakė jaunuolis, – todėl bent jau šitai dabar tikrai žinau, kitaip ką gi kita galėčiau išmanyti, pirma pats savęs nepažinęs!

– (25) O kas, tavo manymu, pažįsta save? Kas žino vien savo vardą ar kas elgiasi tarsi tas žirgo pirkėjas? Šis tik tada mano perpratęs žirgą, kurį nori nusižiūrėti, kai ištyrinėja jo savybes: klusnus ar aikštingas, stiprus ar silpnas, eiklus ar lėtaeigis ir kiek jis atitinka kitus reikalavimus, keliamus arkliui. Taip ir žmogus savo galias sužino tik apsižiūrėjęs, koks esąs, ar turi savybių, reikalaujamų iš žmogaus.

– Man irgi atrodo, – tarė jaunuolis, – kad, nežinodamas savo galių, savęs nepažįsti.

– (26) O argi ne akivaizdu, – paklausė Sokratas, – kad savęs pažinimas teikia žmogui marias gėrio, o neteisingas savęs įvertinimas – marias blogio? Pažįstantieji save kartu žino ir kas jiems naudinga ir nustato, kas yra jų galioj, o kas – ne; paskui, imdamiesi tik to, kas atitinka jų galias, gauna, ko reikalingi, ir puikiai gyvena. O nesiimdami, ko neišgali, neklysta ir išvengia nesėkmių. Tas jų žinojimas padeda teisingai spręsti ir apie kitus žmones, todėl, bendraudami su jais, gera pasiima, o blogio išvengia. (27) Tuo tarpu savęs nepažįstantieji neteisingai įvertina savo jėgas; tas pat jiems atsitinka ir sprendžiant kitus bei apskritai visus žmogui svarbius klausimus. Jie net nežino, ko jiems reikia, ką patys daro, su kuo bendrauja; klysdami kiekviename žingsnyje, vis prasilenkia su laime, o į nesėkmes pulte įpuola. (28) O tie, kurie veikia apgalvotai, įgyvendina savo siekius, pasiekia šlovę, pelno pagarbą. Bendraminčiai mielai bendrauja su jais, išti-

kus nesėkmei, klausiasi jų patarimo, prašo nurodymų, tikisi jų padedami sulaukti sėkmės ir už visa tai juos itin myli. (29) Tuo tarpu neapgalvojantys savo veiksmų neteisingai pasirenka uždavinius, neįstengia jų atlikti, todėl ne tik prisidaro sau žalos bei nuostolių, bet per tai nusipelno dar ir prastą vardą, gyvena visų badomi pirštais, žeminami bei neikiami. Tą patį matai atsitinkant ir valstybėms: jei kuri nepasveria savo galios ir ima kariauti su stipresniais už save, būna arba nusiaubiama, arba net užkariaujama ir praranda laisvę.

– (30) Būk tikras, Sokratai, aš puikiai suprantu, kad labai svarbu pažinti save, todėl nekantriai laukiu, kada tu paaiškinsi, nuo ko reikia pradėti save tyrinėti, – tarė Eutidemas.

– (31) Tad štai, – pradėjo Sokratas, – manau, tu puikiai žinai, kas yra gėris ir kas – blogis?

– Prisiekiu Dzeusu! – sušuko tas. – Jei nė šito nežinočiau, būčiau netikesnis už vergpalaikius.

– Tada ir man šitai išdėstyk.

– Šitai tai tikrai nesunku padaryti, – atsakė jaunuolis. – Mano nuomone, didžiausias gėris yra sveikata, o liga – blogis; todėl visa, kas yra tų dviejų dalykų pamatas – gėrimas, valgis, gyvenimo būdas, – yra gėris, jei teikia stiprybės, ir yra blogis, jei sargdina.

– (32) Vadinasi, tokiu atveju sveikata bei liga, tapusios kokio nors gėrio priežastimi, bus gėris, o tapusios blogio priežastimi – bus blogis? – paklausė Sokratas.

– O kokiu gi atveju, – sujudo Eutidemas, – sveikata bus blogio priežastis, o liga – gėrio?

– Bus, prisiekiu Dzeusu, – patvirtino Sokratas. – Jei, sakysim, jėgingi vyrai patrauks į karo žygį, stos į jūros kautynes ar panašiai, pralaimės ir visi žus, tuo tarpu nugeibėliai dėl savo silpnumo kartu su anais neis, liks gyvi ir toliau sau krutės.

– Čia tu teisingai šneki, – sutiko Eutidemas. – Bet, matai, juk ir pergalinguose žygiuose dalyvauja tiktai jėgingieji, o nesveikatingieji turi sėdėti namie.

– Taip ir būna, tačiau kodėl gi tai, kas vienąkart duoda naudos, o kitąsyk pakenkia, laikytina veikiau gėriu negu blogiu?

– Dievaži, iš tikrųjų iš mūsų šnekos išeina, kad sveikata bei liga nėra nei gėris, nei blogis. (33) Užtat štai išmintis, Sokratai, be jokių kalbų yra tikras gėris: nes ar yra toks darbas, kur išmintingas nepranoktų neišmanėlio?

– Sakai? O Dedalas[3]? – paklausė Sokratas. – Negi nesi girdėjęs, kaip už išmanumą buvo pagrobtas Mino ir priverstas jam vergauti, taigi prarado ne tik tėvynę, bet ir laisvę. O kai su sūnumi mėgino pabėgti, ir vaiką prapuldė, ir pats nieko nelaimėjo: nublokštas į barbarų šalį, tenai vėlei vergavo.

– Dievaži, yra toks pasakojimas.

– O negi nesi girdėjęs apie Palamedo[4] kančias? Juk visi jį apdainavę poetai teigia, kad jį pražudė Odisėjas, pavydėdamas išminties.

– Ir šitai pasakojama, – vėl sutiko jaunuolis.

– O ar maža žmonių, tavo galva, už išmintį buvo nugabenta pas didįjį karalių ir ten turi jam tarnauti?

– (34) Tada, Sokratai, matyt, laimė tikrai bus neabejotinas gėris, – pasakė jaunuolis.

– Žinoma, bus, Eutidemai, jei tik žmogus nesudėstys jos iš abejotinų gėrybių.

– O kuo gi laimė gali būti abejotina? – paklausė tas.

– Ničniekuo, jei tik nešliesime prie jos grožio, galios, turto bei kitų panašių dalykėlių.

– Tai kad, dievaži, tikrai šliesim, – paprieštaravo Eutidemas, – nes kokia be jų gali būti laimė?

– (35) Prisiekiu Dzeusu, argi sykiu nepridėsime prie jos ir to, iš ko randasi aibės negerovių? Juk kiek žmonių žūsta per savo grožį, pulte puolami žydinčios jaunystės mylėtojų! Daugelis įbrenda į nenugalimus vargus imdamiesi žygių, viršijančių jų jėgas. Daugybė turtuolių, patikėję meilikautojų žodžiais, papuola į žabangas ir pražūsta. Tūlam dažnai tenka patirti didžių nelaimių ir per šlovę bei įtakingumą valstybėje.

– (36) Na, Sokratai, jei net laimę šlovindamas pataikau pirštu į dangų, tada sutinku, kad tikrai nebežinau, nė ko dievų bemelsti! – sušuko Eutidemas.

– Tad gal tu paprasčiausiai šito dar nesi pergalvojęs, pernelyg pasitikėdamas savo žiniomis. Užtat, rengdamasis atsistoti demokratinės valstybės priešaky, tu, be abejonės, puikiai žinai, kas yra demokratija?

– Žinoma, kad gerai išmanau, kas yra liaudies valdžia, – pritarė Eutidemas.

– (37) Tu, be abejo, nemanai, kad galima suprasti, kas yra liaudies valdžia, nežinant, kas yra liaudis?

– Dievaži, neįmanoma, – pritarė Eutidemas.

– O kas, tavo galva, yra liaudis?

– Man rodosi, kad liaudis yra neturtingiausieji piliečiai.

– Tada tu žinai ir kas yra neturtėliai?

– Tai negi kitaip?

– Tada tu taip pat žinai ir kas yra turtuoliai?

– Nė kiek ne prasčiau kaip apie neturtėlius.

– Tada pasakyk, kokius žmones laikai neturtėliais ir kokius – turtuoliais?

– Bent aš šitaip manau: kas neturi iš ko mokėti už savo reikmes, yra vargšai, o kas turi pinigų su kaupu savo reikmėms patenkinti – turtingieji.

– (38) Tačiau ar nesi pastebėjęs, kad kai kurie, ir visai nedaug teturėdami, ne tik išsiverčia, bet dar ir susitaupo; tuo tarpu kitiems neužtenka ir labai didelių sumų?

– Prisiekiu Dzeusu, tu čia tikrai teisingai man priminei, – tarė Eutidemas. – Pažįstu netgi tironų, kurie dėl nepritekliaus griebiasi suktybių, tarsi būtų paskutiniai skurdenos.

– (39) Vadinasi, kad net šitaip būna, – tarė Sokratas, – tai šitokius tironus skirsime prie liaudies, o vidutiniokus, jei tik jie ūkiški, – prie turtingųjų?

– Tu spirte spiri mane su šituo sutikti, Sokratai, nors aišku, kad čia mano neapsižiūrėta. Ir iš viso man jau smilkčioja, ar nebus geriausia patylėti: randasi pavojus, kad ničniekutėlio nežinau.

Ir Eutidemas išėjo pats save niekindamas už nemokšiškumą ir jausdamasis esąs paskutinis vergpalaikis.

(40) Sokratas ne vienam tokiu pat būdu įvarė tikrą neviltį. Ne vienas tokių žmonių paskui lenkdavosi jo per varstą, o jis vadindavo juos minkštagalviais. Tuo tarpu Eutidemas suvokė, kad bent šio to vertu žmogumi galima tapti tiktai kuo daugiau bendraujant su Sokratu, todėl paskiau nebesitraukdavo nuo jo nė per žingsnį, nebent jei atsirasdavo koks būtinas reikalas; netgi pradėjo kai kuo mėgdžioti Sokrato gyvenimo būdą. O šis, pastebėjęs tokį Eutidemo nusistatymą, visiškai liovėsi jį pinkliojęs: kuo paprasčiau bei aiškiau išdėstydavo, ką, jo nuomone, žmogui būtina žinoti ir kuo geriausia vadovautis gyvenime.

III skyrius

(1) Sokratas neskubėdavo mokyti bičiulius iškalbingumo, praktiškumo bei pramanumo manydamas, kad pirmiausia jiems reikia išsiugdyti nuosaikumą, nes minėtieji sugebėjimai, jo manymu, kaip tik pade-

da nenuosaikiems žmonėms tapti didesniais netiesakalbiais ir piktadariais. (2) Pirmiausia jis stengdavosi išmokyti nuosaikumo dievų atžvilgiu. Girdėjusieji pasakojo apie panašius jo pokalbius apie tai; o aš pats buvau liudininkas štai šitokio jo pašnekesio su Eutidemu.

– (3) Pasakyk man, Eutidemai, – pradėjo Sokratas, – ar kada nors tau teko pergalvoti, kaip įžvalgiai dievai yra parūpinę viską, ko reikia žmonėms?

– Prisiekiu Dzeusu, kol kas dar ne, – atsakė jis.

– Tačiau tu, be abejo, žinai, kad pats reikalingiausias daiktas yra šviesa, kurią mums dovanoja dievai?

– Dievaži, be šviesos ir akis turėdami būtume tarytum neregiai, – sutiko Eutidemas.

– Be to, mums reikia dar ir pailsėti, todėl jie siunčia mums naktį – geriausią atilsį.

– Žinoma, ir už nakties tamsą reikia būti labai dėkingiems, – vėl pritarė Eutidemas.

– (4) Eikime toliau! Štai saulė šviesdama suteikia mums galimybę matyti, nurodo dienos valandas bei visa kita; o štai naktis tamsi, patamsyje mes matome prastai; tad negi ne todėl naktį dievai užžiebia žvaigždes, kurios mums nusako nakties valandas ir leidžia atlikti daug būtinų darbų?

– Taip ir yra, – atsakė Eutidemas.

– O daugiausia mus gelbsti mėnulis, kuris parodo ne tik naktis, bet ir mėnesio dalis.

– Žinoma, taip, – vėl pritarė tas.

– (5) Mums reikia maisto, ir dievai teikia jį mums iš žemės, duoda tam tinkamą metą, kada galime prisiruošti daugybę įvairių žemės gėrybių ne tik pasisotinimui, bet ir pasigardžiavimui. Ką tu apie šitai pasakysi?

– Tai irgi rodo didelę dievų meilę žmonėms, – atsakė Eutidemas.

– (6) Toliau! Dievai dovanoja mums vandenį – tuo labiau vertingą, kad jis padeda žemei ir saulei auginti bei laiku sunokinti visa, ko mums reikia, kas mus pačius augina, nes vandens priemaiša kiekvieną valgį padaro lengviau virškinamą, naudingesnį bei gardesnį. Vandens mums reikia labai daug, todėl dievai dovanoja jį mums kuo dosniausiai.

– Ir šitai jie yra puikiai numatę, – pertarė Eutidemas.

– (7) O negi jie nepadovanojo mums ugnies – ginančios nuo šalčio bei tamsos, visų amatų, visų žmogui reikalingų darbų pagalbininkės? Trumpai tariant, žmonės jokio bent kiek vertingesnio bei reikalingo gyvenime daikto be ugnies nepasidaro.

– Iš tikrųjų, – pritarė Eutidemas, – ugnis yra didžiulės dievų meilės žmonėms įrodymas.

– (8) O negi ne tokią pačią jų meilę rodo tai, kad saulė po žiemos apsigręžia ir vėl ima artėti prie mūsų, vienus augalus subrandina, kitus, kurių laikas atėjo, išdžiovina, po to artyn jau nebeina, o nusigręžia atgal žiūrėdama, kad nepakenktų mums didesne negu reikia šiluma; ir kai vėl nutolsta tiek, kad darosi aišku,

jog, jei ji nesiliaus tolusi, visi sustirsime iš šalčio, – tada vėl gręžiasi ir vėl artėja, ir visada būna tokioje dangaus vietoje, iš kurios gali mums duoti kuo daugiau naudos?

– Prisiekiu Dzeusu, – sutiko Eutidemas, – panašu, kad ir čia viskas darosi žmonių labui.

– (9) Toliau! Kadangi akivaizdu, jog nė vienas neištvertume, jei karščiai ar šalčiai užeitų staiga, todėl saulė taip iš lėto artėja ir taip iš lėto tolsta, kad nė nepajuntame, jog ateina karščiausias ir šalčiausias metų laikas; ką, tavo galva, rodo šitoji aplinkybė?

– Žiūriu ir galvoju, ar, be rūpinimosi žmonėmis, dievai dar bent ką nors veikia? Mane truputį trikdo tik tai, kad ir kitos gyvos būtybės gauna tas pačias dovanas.

– (10) Negi tau neaišku, – paklausė Sokratas, – kad ir gyviai randasi bei auga dėl žmonių? Nes ar ne jie turi daugiausia pelno iš ožkų, avių, karvių, arklių, asilų bei kitų gyvulių? Man net regis, kad iš jų žmonės turi gal net daugiau naudos negu iš augalų: juk kaip tik iš jų gauna daugiausia maisto bei pinigų; yra netgi tokia rūšis žmonių, kurie beveik visai nevalgo augalinio maisto, gyvena iš bandų, misdami pienu, sūriu bei mėsa. Be to, visi žmonės prisijaukina naudingus gyvūnus ir naudoja juos karo bei kitokiems reikalams.

– Ir čia sutinku su tavimi, – tarė Eutidemas. – Pats matau, kad yra daug stipresnių už mus gyvūnų, tačiau ir šie yra mums tokie palugnūs, kad galime juos panaudoti kam panorėję.

(11) Sokratas tęsė:

– Ir tai dar ne viskas! Kadangi pasaulyje yra daug puikių bei naudingų dalykų, skirtingų vienas nuo kito, todėl dievai davė žmonėms dar ir jusles, pritinkintas prie kiekvieno tų dalykų; jų padedami mes mėgaujamės visomis gėrybėmis; taip pat dievai įdiegė mums protą – juo, svarstydami ir atsimindami, ką esame patyrę pojūčiais, perprantame, kam koks dalykas naudingas, ir prisigalvojame daugybę priemonių, kurias pasitelkę gėriu naudojamės, o nuo blogio apsiginame. (12) Be to, dievai yra davę mums sugebėjimą kalbėti, per žodį mokome ir taip dalijamės vieni su kitais didžiausiuoju gėriu ir bendrai juo naudojamės, leidžiame įstatymus, tvarkome valstybę. Ką, tavo galva, rodo šitai?

– Labai panašu, Sokratai, kad dievai ir čia itin rūpinasi žmonėmis.

– Žiūrėkime toliau! Mes neįstengiame numatyti, kas bus mums naudinga ateityje, todėl dievai vėl gelbsti mus: tiems, kurie kreipiasi į orakulą, jie pasako, kas bus, ir pamoko, kaip būtų geriausia pasielgti.

– O tau, Sokratai, kaip man regis, dievai yra dar draugiškesni negu kitiems: nė neklausdami iš anksto duoda ženklą, ką tau reikia daryti ir ko ne.

– (13) Kad sakau tikrą tiesą, tu pats įsitikinsi, jei tik neimsi lūkuriuoti, kada patys dievai atsistos tau ant akių, jei tau bus gana stebėti jų darbus ir gerbsi bei garbinsi juos iš visos širdies. Atsimink, kad ir dievai nurodo mums šitą kelią: jie teikia gėrybes, dovanoja didžiausias dovanas, tačiau patys niekada nepasiro-

do; taip pat elgiasi ir tas, kuris tvarko bei jungia visą kosmosą, aprėpiantį visokeriopą gėrį bei grožį, ir šį pasaulį – nesusidėvintį, nemąžtantį, nesenstantį, be klaidelės greičiau už mintį vykdantį tvarkytojo valią – atiduoda naudotis žmonėms: mes matome didžius jo darbus, o pats viso šito tvarkytojas yra mums neregimas. (14) Atsimink, kad ir aiškiai visų matoma saulė nesileidžia žmonių apžiūrinėjama, o jeigu kas mėgina įžūliai spitrintis į ją, iš to atima regėjimą. Tu galėsi pastebėti, kad netgi dievų tarnai irgi yra nematomi. Štai, sakysime, mes matome, kaip žaibas leidžiasi iš aukštybių, nugali viską, ką sutinka savo kelyje, tačiau niekaip nepamatysi, kaip jis prisiartina, kaip trenkia, kaip nutolsta. Vėjai irgi yra neregimi, o jų darbus matome akivaizdžiai, juntame jų pūtimą. Pagaliau siela, kuri kaip niekas kita žmoguje yra dievo bendrė ir kuri, kaip kiekvienas puikiausiai žino, viešpatauja mumyse, tačiau pati yra neregima. Vadinasi, to, kas nematoma, taip pat niekad nevalia niekinti, ir iš kiekvieno vyksmo reikia perprasti dievų galią bei gerbti dievybę.

– (15) Sokratai, aš tikrai žinau, kad pats nė mažmožiuose nebūsiu nedėmesingas dievybei, – tarė Eutidemas. – Mane slegia tik štai kas: man rodos, nė vienas žmogus pasaulyje niekada deramai neatsidėkos dievams už geradarystes.

– (16) Dėl šito, Eutidemai, tu nesisielok: juk puikiausiai žinai, kaip Delfų dievas, kažkieno paklaustas, kiek dovanų reikia aukoti dievams, kad būtų gana, atsakė:

„Pagal valstybės įstatymą". O įstatymas, kaip žinoma, visur tas pats: „Garbinti dievus aukomis pagal išgales". Tad kaip kitaip galima gražiau ir pagarbiau pagerbti dievus, jei ne darant tai, ką jie patys liepia? (17) Tačiau savo išgalių šiukštu nereikia menkinti; kas taip elgiasi, aišku, visai negerbia dievų. Tad jiems reikia aukoti aukas pagal išgales ir nė kiek ne mažiau, o paskui viltingai laukti iš jų paties geriausio. Nes iš ko kiekvienas sveikai galvojantis žmogus gali viltis didesnės pagalbos, jei ne iš tų, kurie gali padėti daugiausiai? Ir kaip kitaip jis gali prašyti dievų palankumo, jei ne stengdamasis jiems įtikti? O kaip labiau įtiks, jei ne daugiausiai paklusdamas jiems?

(18) Štai šitaip kalbėjo ir elgėsi Sokratas, ir jo pamaldumas bei nuosaikumas itin veikė jo bičiulius.

IV skyrius

(1) Sokratas neslėpė savo nuomonės ir apie teisingumą, apie teisingumą bylojo ir jo darbai: bendraudamas su žmonėmis, buvo visiems pakantus bei naudingas, o viešajame gyvenime ir karo žygiuose taip šventai paklusdavo įsakymui, kad jo drausmingumas visiems krisdavo į akis. (2) Štai kartą, vadovaudamas tautos susirinkimui, neleido liaudžiai balsuoti nusi-

žengiant įstatymui: juo vadovaudamasis, atlaikė tokį liaudies spaudimą, kuriam, manau, nebūtų atsispyręs niekas kitas pasaulyje. (3) Vėlgi kitas atvejis: jis nepaklusdavo, kai Trisdešimties taryba įsakydavo ką nors atlikti pažeidžiant įstatymus – sakysim, kai ji buvo uždraudusi jam bendrauti su jaunimu, arba antrąsyk, kai įsakė jam ir keliems kitiems piliečiams atvesti nekaltą žmogų nubausti mirties bausme[5]; tada nepaklausė tik jis vienas todėl, kad tas įsakymas buvo neteisėtas.

(4) Arba štai paskutinis atvejis. Teisme įprasta nusižeminus meilikauti teisėjams, padlaižiauti, maldauti nusižengiant teisėtumui, ir per tai ne vienas buvo išteisintas; tačiau, Meleto apkaltintas, Sokratas nė nemanė šitaip elgtis ir griebtis tokių kad ir išbandytų, tačiau pažeidžiančių įstatymą priemonių. O juk teisėjai tikrai būtų jį išteisinę, jei bent truputėlį būtų nulenkęs galvą. Bet ne, Sokratas mieliau pasirinko ištikimybę įstatymui ir mirtį negu gyvenimą peržengus įstatymą.

(5) Ir kalbėdamasis su kitais Sokratas ne kartą vis grįždavo prie to paties klausimo; štai aš atsimenu tokį jo pokalbį su Hipiju Elėjiečiu[6] apie teisingumą. Po gerokos pertraukos vėl atvykęs į Atėnus, Hipijas priėjo prie Sokrato, kuris su kažkuo kalbėjosi ir stebėjosi, esą keista, kad bet kas, panūdęs pramokti batsiuvystės, statybos, kalvio amato ar jojimo meno, be jokio vargo randąs mokytoją; tuo tarpu panorėjęs savo

sūnų arba galų gale net vergą išmokyti teisingumo, nė nenumano, kur eiti ir į ką kreiptis. (16) Tai išgirdęs, Hipijas, pašiepdamas Sokratą, įsiterpė:

– Tai tu, Sokratai, tebešneki vis tą patį, ką jau kadai kadžių esu iš tavęs girdėjęs.

– Taip, brangus Hipijau, tačiau dar siaubingiau yra tai, kad visąlaik šneku ne tik apie tą patį, bet ir tą patį. O tu, būdamas visažinis, tikriausiai niekada apie tą patį nesakai to paties?

– Kas tiesa, tai tiesa, aš tai bent stengiuosi visadą pasakyti ką nors naujo, – atsakė tas.

– (7) Nejaugi ir apie tai, ką puikiai žinai? – nusistebėjo Sokratas. – Sakysim, kam nors paklausus, kiek ir kokių raidžių yra žodyje „Sokratas", anksčiau būtum atsakęs vienaip, o dabar mėgintum pasakyti kitaip? Arba klausiantiems apie skaičiavimą, ar dusyk penki yra dešimt, dabar atsakysi ne tą patį, ką anksčiau?

– Į tokius klausimus, Sokratai, aš, kaip ir tu, visada atsakau tą patį; o šit apie teisingumą dabar esu radęs tokią mintį, kurios, manau, nei tu, nei kas kitas nenuginčysite.

– (8) Prisiekiu Hera! – sušuko Sokratas. – Šitas radinys, apie kurį nūnai kalbi, yra tikras lobis: nuo šiol teisėjai nustos skirtingai balsavę, piliečiai liausis kivirčiję si dėl teisybės, nustos bylinėjęsi, maištavę, nebesiginčys dėl teisybės, valstybės tarp savęs nebekariaus. O aš pats tai tikrai nesitrauksiu nuo tavęs nė per žingsnį tol, kol neišgirsiu pasakojimo apie tokios neapsakomos laimės atradimą.

– (9) Dievaži, tikrai neišgirsi, – atsakė tas, – kol pats pirma neišdėstysi savo požiūrio, ką laikai teisingumu. Jau gana, kad iš kitų šaipaisi – visus klausinėji, čia pat supeiki, o pats nesiteiki nei atsakyti į kito klausimus, nei apie ką nors pasakyti savo nuomonę.

– (10) Ką tu, Hipijau, – paprieštaravo Sokratas, – negi nesi pastebėjęs, kad aš be paliovos rodau žmonėms savo požiūrį į teisingumą?

– Na, tai kokia gi tavo nuomonė šiuo klausimu?

– Aš ją rodau darbais, o ne žodžiais, – atsakė Sokratas. – Tačiau galbūt tau atrodo, kad darbai – ne toks įtaigus įrodymas?

– Prisiekiu Dzeusu, – sušuko Hipijas, – netgi dar labiau įtikinantis, nes tūlas puikiai kalba apie teisingumą, o pats elgiasi neteisingai; tuo tarpu nė vienas teisingai besielgiantis žmogus negali būti neteisingas.

– (11) Tad gal esi bent kartą pastebėjęs mane neteisingai liudijant, neteisingai kaltinant, kiršinant draugus, kurstant valstybėje maištą ar kaip kitaip neteisingai elgiantis?

– Ko jau ne, tai ne, – atsakė Hipijas.

– Tai negi, tavo galva, vengti neteisingų poelgių nėra teisingumas?

– Aišku kaip ant delno, Sokratai, kad ir dabar tu stengiesi išsisukti ir neparodyti savo nuomonės, ką laikai teisingumu: juk tu dėstai ne ką teisingieji daro, o ko jie nedaro.

– (12) Tai kad aš manau, – tarė Sokratas, – jog

pastangos nesielgti neteisingai yra pakankamas teisingos nuostatos šiuo klausimu įrodymas. Bet jei taip nemanai, gal tau labiau prie širdies šit kas: aš teigiu, kad teisinga tai, kas teisėta.

– Tad tu, Sokratai, nori pasakyti, – tarė Hipijas, – kad teisingumas ir teisėtumas yra tas pat?

– Žinoma, – atsakė Sokratas.

– (13) Tačiau tu dar nesi išdėstęs, ką laikai teisėtumu, o kartu ir teisingumu.

– Ar esi susipažinęs su valstybės įstatymais? – paklausė Sokratas.

– Žinoma, – atsakė tas.

– O kas, tavo nuomone, yra įstatymas?

– Tai raštiškas piliečių susitarimas, kas leidžiama ir ko neleidžiama daryti, – atsakė Hipijas.

– Vadinasi, teisiškai elgiasi tas žmogus, kuris savo gyvenimą valstybėje tvarko pagal šiuos įstatymus, o neteisiškai – kuris juos peržengia? – paklausė Sokratas.

– Aišku, kad taip, – pritarė tas.

– Vadinasi, kas elgiasi teisiškai, yra teisingas, o kas neteisiškai – neteisingas?

– Na, negi kitaip?

– Tad argi iš to neišplaukia, kad žmogus, gyvenantis pagal įstatymus, yra teisingas, o juos peržengiantis – neteisingas?

– (14) Na, kas gi, Sokratai, gali taip rimtai žiūrėti į įstatymus ir paklusnumą jiems, jei patys jų sudaryto-

jai dažnai atšaukia bei keičia savo įstatymus? – paklausė Hipijas.

Sokratas paprieštaravo:

– Bet juk, sakysim, valstybės neretai pradeda karą, o paskui vėl suaaro taiką.

– Teisybė, – sutiko Hipijas.

– Tu kvailini žmones, – tęsė Sokratas, – kurie laikosi įstatymų: girdi, susiklosčius aplinkybėms, įstatymai gali būti atšaukti; ar ne panašiai elgtumeisi priekaištaudamas kariams už drausmingumą kare, nes ateisiąs taikos metas? Tada gal tau atrodo peiktini ir žmonės, dedantys galvą už tėvynę mūšyje?

– Žinoma, ne, prisiekiu Dzeusu, – atsakė Kritijas.

– (15) O ar esi pamąstęs, – paklausė Sokratas, – kad visa spartiečio Likurgo[7] veikla nė kiek nebūtų padėjusi Spartai išsiskirti iš kitų Graikijos valstybių, jei jis nebūtų įdiegęs piliečiams didžiausio paklusnumo įstatymui? Negi nežinai, kad geriausi valstybės veikėjai tie, kuriems geriausiai pavyksta įskiepyti valdiniams paklusnumą įstatymui, ir kad valstybė, kurios piliečiai labiausiai žiūri įstatymų, taikoje klesti, karo metu yra nenugalima? (16) Be to, vienybė labiausiai branginama kaip tik šitokioje valstybėje, todėl jos gerusija ir aristokratai nuolat ragina piliečius būti vieningus. Dėl tos pačios priežasties visur Heladoje yra įstatymas, reikalaujantis saikdinti piliečius laikytis santarvės, ir visur jie duoda tokią priesaiką. Šitai, manau, daroma ne tam, kad piliečiai skirtų pirmą

apdovanojimą vis tam pačiam chorui, žavėtųsi tuo pačiu fleitininku, labiausiai vertintų tą patį poetą ir apskritai gėrėtųsi tais pačiais dalykais, tačiau tam, kad visi paklustų tiems patiems įstatymams. Juk kol piliečiai laikosi tokio nusistatymo, valstybė būna išties galinga bei klestinti, o be santarvės neįmanoma tinkamai tvarkyti nei polio, nei namų ūkio. (17) Taip pat ir kiekvienam atskiram žmogui nėra kitos galimybės būti mažiau valstybės baudžiamam bei tikėtis didesnės pagarbos kaip paklūstant jos įstatymams. Kaip kitaip jis galėtų prireikus sėkmingiau bylinėtis? Kam, jei ne jam, būtų galima patikimiau pavesti pinigų ar sūnų bei dukterų apsaugą? Kuo labiau pasitikės visa valstybė, jei ne žmogumi, gerbiančiu jos įstatymus? Kas geriau už jį atliks priedermes tėvams, giminaičiams, šeimynykščiams, draugams, tėvynainiams, svetimšaliams? Kuo labiau negu juo tikės priešai sudarydami paliaubas, taikos sutartis bei susitarimus? Kieno sąjungininku kiekvienas trokš būti, jei ne gerbiančiojo įstatymus? Kam kitam šie sąjungininkai veikiau patikės vadovauti karių būriams, savo miestus? Iš ko, jei ne iš įstatymų gerbėjo, veikiau galima tikėtis atsidėkojimo už geradarystę? Kam kiekvienas skubės padėti, jei ne žmogui, kuris, žino, tikrai atsidėkos? Kieno, jei ne šitokio žmogaus, draugu kiekvienas labiausiai norės būti ir kuo mažiausiai – priešu? Su kuo tūlas mažiausiai norės kariauti, jei ne su žmogum, kurio draugais, bičiuliais, sąjungininkais nori būti dau-

gumas ir tik reti – nedraugais bei priešais? (18) Todėl, Hipijau, bent mano galva, teisiškumas ir teisingumas yra tas pat; o jei tu manai priešingai, išdėstyk man.

Tačiau Hipijas pasakė:

– Ne, prisiekiu Dzeusu, brangus Sokratai, mano nuomonė apie teisingumą tikrai nėra priešinga tavo mintims.

– (19) O ką tu, Hipijau, žinai apie nerašytus įstatymus? – pasiteiravo Sokratas.

– Tai įstatymai, kurie vienodai galioja visose šalyse.

– Ar gali pasakyti, – tęsė Sokratas, – kad šiuos įstatymus įsivedė sau žmonės?

– Šito teigti neįmanoma, nes jie nei gali visi susirinkti į daiktą, nei susikalbėti viena kalba.

– Tada kas, tavo nuomone, nustatė šiuos įstatymus? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Man regis, kad šiuos įstatymus žmonėms yra nustatę dievai, nes, pasak jų, svarbiausias dalykas visiems yra garbinti dievus.

– (20) O ar ne visur priimta gerbti tėvus?

– ır šis paprotys yra visur, – pritarė tas.

– O kad tėvai neturėtų meilės ryšių su vaikais, o vaikai – su tėvais?

– Čia tai man nebeatrodo, kad šitas įstatymas yra iš dievų.

– Kodėl? – paklausė Sokratas.

– Todėl, kad žinau atvejų, kai jo visai nesilaikoma.

– (21) Tai kad ir daugelio kitų įstatymų nesilaikoma.

Tačiau visi, peržengusieji dieviškuosius įstatymus, yra nubaudžiami, ir joks žmogus šios bausmės išvengti negali; tuo tarpu prasižengusieji žmonių nustatytiems įstatymams kai kada išsisuka nuo atpildo pabėgdami arba priešindamiesi.

– (22) O kokios bausmės, Sokratai, negali išvengti tėvai, sanguliaujantys su vaikais, ir vaikai – su tėvais? – paklausė Hipijas.

– Pačios didžiausios, prisiekiu Dzeusu! – atsakė jis. – Juk ar gali būti didesnė kančia tėvams negu gimdyti nenusisekusius vaikus?

– (23) Tačiau kodėl tokių tėvų vaikai turi būti nenusisekę? – paklausė Hipijas. – Juk jie patys gali būti net ir labai vykę, o jų vaikų motinos – ne iš kelmo spirtos?

– Kadgi, dievaži, toli gražu negana, kad abu gimdytojai būtų vykę, dar reikia, kad būtų pats jų jėgų sužydėjimas. O gal manai, kad vienodi syvai yra žydinčiųjų, sunokusiųjų ar jau apvytusiųjų?

– Iš tikrųjų, prisiekiu Dzeusu, visai nepanašu, kad būtų vienodi, – atsakė tas.

– Tada kurių geresni?

– Aišku, kad žydinčiųjų.

– O nežydinčiųjų – jau nebe tie? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Dievaži, nėra ko nė lyginti, – paprieštaravo Hipijas.

– Taigi tokiame amžiuje vaikų gimdyti nebevertėtų?

– Taigi, kad ne, – pritarė Hipijas.

– Vadinasi, jeigu kas tokiame amžiuje vis dėlto gimdo vaikus, elgiasi netinkamai?

– Ir aš taip manau, – patvirtino Hipijas.

– O kas gi kitas gimdo nenusisekusius vaikus, jeigu ne būtent šitokie žmonės?

– Ir šičia sutinku su tavimi.

– (24) Žiūrėkime toliau! Ar ne visur galioja įstatymas už gera atsilyginti geru?

– Galioja tai galioja, – tarė Hipijas, – bet kad ir jį nuolat pažeidžia.

– Tačiau negi negauna atpildo ir jį pažeidusieji? Su jais niekas nebenori draugauti, todėl reikalo spiriami kabinasi už tų, kurie jų tiesiog nekenčia. Juk ar ne šitaip yra: geri draugai tie, kurie savo bendrams už gera atsilygina geru; o nedarančiuosius šito apviltieji už nedėkingumą ima niekinti, nes anksčiau jie palaikė ryšius tik dėl naudos.

– Prisiekiu Dzeusu! – sušuko Hipijas. – Labai panašu, kad šitai yra dievų įstatymas: jei jame pačiame slypi bausmė nusižengusiems, man rodos, jį tikrai bus nustatę geresni už žmones įstatymų leidėjai.

– (25) Tai štai, brangus Hipijau, tu manai, kad dievai padaro įstatymu tai, kas teisinga, ar ką kita?

– Žinoma, tiktai tai, kas teisinga, prisiekiu Dzeusu! – atsakė tas. – Nes be dievo vargu ar kas nors pajėgs padaryti įstatymu teisingumą.

– Vadinasi, Hipijau, ir dievams tinka, kad teisingumas ir teisiškumas būtų tas pat.

Štai šitaip kalbėdamas ir elgdamasis Sokratas darė bendraujančiuosius su juo teisingesnius.

V skyrius

(1) O dabar dar papasakosiu, kaip bendravimas su Sokratu mokė jo klausytojus vaisingiau darbuotis.

Jo manymu, kiekvienam žmogui, ketinančiam imtis tikros veiklos, sugebėjimas valdytis yra tikras gėris, todėl visų pirma kiekvienas su juo bendravęs matė, kad pats Sokratas yra nuosaikių nuosaikiausias; be to, pokalbiuose savo klausytojus jis kaip niekas kitas skatino valdytis. (2) Jis pats niekada neužmiršdavo to, kas padeda dorybingai gyventi, ir nuolat primindavo šitai visiems savo draugams.

Štai aš prisimenu, kaip sykį jis kalbėjosi su Eutidemu apie valdymąsi:

– Pasakyk man, Eutidemai, ar nemanai, kad ir pavieniam žmogui, ir visiems piliečiams laisvė yra brangus turtas?

– Brangių brangiausias, – atsakė tas.

– (3) Tai šit, ar, tavo galva, laisvas yra žmogus,

pasiduodantis geiduliams ir per juos negalintis imtis puikių darbų?

– Žinoma, ne, – atsakė Eutidemas.

– Vadinasi, tu manai, kad laisvė – tai galimybė atlikti puikius darbus, o trukdymas juos atlikti – nelaisvė?

– Kaip tik šitaip ir manau, – tarė Eutidemas.

– Tuomet, anot tavęs, išeitų, kad nesivaldantieji yra visiški belaisviai?

– Tikra teisybė, prisiekiu Dzeusu!

– O kaip tu manai, ar nesivaldantiesiems tiktai visokios kliūtys kliudo atlikti puikius darbus, ar jie dar yra ir verčiami imtis gėdingų žygių?

– Bent man regis, kad prievartos čia yra nė kiek ne mažiau negu tenai trukdymo, – atsakė Eutidemas.

– (5) O kaip tu vertini valdovus, trukdančius valdiniams imtis puikių darbų ir verčiančius griebtis piktadarybių?

– Prisiekiu Dzeusu, tokius valdovus laikau visų blogiausiais, – atsakė Eutidemas.

– Kokia vergija, tavo nuomone, yra pati blogiausia?

– Vergauti patiems blogiausiems valdovams.

– Vadinasi, sunkiausią vergiją turėtų kęsti žmonės, nesugebantys valdyti patys savęs?

– Aš tai tik šitaip manau, – atsakė Eutidemas.

– (6) Ar tu nemanai, kad nesivaldymas atsieja žmogų nuo pačios didžiausios dorybės – išminties – ir pastūmėja prie jos priešingybės? O gal tu manai, kad, traukte traukdamas prie malonumų, jis visai netrukdo

kreipti dėmesį į naudingus dalykus bei tyrinėti juos? Juk kaip tik per nesivaldymą ne vienas žmogus, puikiausiai išmanantis, kas yra gėris ir kas yra blogis, imasi blogesnių darbų, o ne geresnių.

– Pasitaiko ir šitaip, – pritarė Eutidemas.

– (7) Vėlgi kas, brangus Eutidemai, yra mažiau *nuosaikus už nesivaldančiuosius*? Juk nuosaikumas ir nesivaldymas yra visiškos priešingybės.

– Ir su šituo sutinku.

– O kas labiau už nesivaldymą trukdo žmogui atlikti savo priedermes?

– Nėra didesnės kliūties, – pritarė Eutidemas.

– O ar yra didesnis blogis už tą, kuris verčia žmogų vietoj naudos rinktis žalą, reikalauja šios paisyti, o anos – ne, myga elgtis priešingai tam, ką pataria apžvalgumas?

– Tikrai nėra, – patvirtino tas.

– (8) O sugebėjimas valdytis, savaime suprantama, duoda visiškai priešingus vaisius negu nesivaldymas? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Žinoma, kad taip.

– Tada turbūt tai, kas duoda priešingus vaisius, turėtų būti išties puikus dalykas?

– Žinoma, – sutiko Eutidemas.

– Vadinasi, Eutidemai, susidaro įspūdis, kad susivaldymas žmogui yra tikrai labai didelis gėris?

Be jokių abejonių, Sokratai.

– (9) O ar esi, Eutidemai, bent kartą pagalvojęs dar apie viena?

– Apie ką? – paklausė tas.

– Kad net ir malonumų, į kuriuos taip kreipia žmogų nesivaldymas, iš tiesų jis nepajėgia duoti, tuo tarpu susivaldymas kaip tik teikia didžiausių malonumų.

– Kokiu būdu? – nustebo Eutidemas.

– Štai nesivaldymas spiria nekęsti alkio, troškulio, meilės geismo, nemigos; o juk kaip tik dėl šių dalykų gali gardžiai valgyti, gerti, mėgautis meile, maloniai ilsėtis bei saldžiai miegoti žmonės, kurie tvardėsi ir laukė, kol tai bus ypač malonu. Taigi nesivaldymas labai trukdo tinkamai mėgautis įprasčiausiais bei pastoviais malonumais; tuo tarpu susivaldymas teikia jėgų ištverti minėtus nepriteklius, o paskui – pajusti tikrą ir nepaprastai didelį pasitenkinimą.

– Tu šneki gryną tiesą, – pritarė Eutidemas.

– (10) Kaupti sau gerų bei teisingų žinių, išsiugdyti savybių, padedančių deramai rūpintis savo sveikata, puikiai tvarkyti namų ūkį, teikti naudos draugams ir valstybei, nugalėti priešus – šitai ne tik naudinga, bet ir teikia didžiausią malonumą; ir tai padaryti geba tiktai mokantys valdytis žmonės, ir čia negailintys savo jėgų; tuo tarpu geidulių vergai šiais atvejais nė piršto nepajudina. Ar rasim kitą žmogų, turintį mažiau sugebėjimų šiose srityse už nesivaldančiuosius, išskėstomis rankomis stvarstančius pirmą pasitaikiusį malonumą?

Čia Eutidemas tarė:

– (11) Jeigu teisingai suprantu, man rodos, kad tu, Sokratai, tikini, jog su žmogumi, pasiduodančiu geiduliams, visiškai nesisieja jokia dorybė.

– O kuo gi, Eutidemai, nesivaldantis žmogus skiriasi nuo paikiausio gyvio? Kuo jis skiriasi nuo kvailiausio galvijo, jei neturi didžių siekių, visur ir visada tyko vienų malonumų? Ir tiktai gebantys valdytis žmonės gali puoselėti didžius žygius žodžiu ir darbu bei, pažinę gėrį ir blogį, pirmojo siekti, o antrojo – vengti.

(12) Sokratas manė, kad tik šitokiu būdu žmonės gali pelnyti pagarbą ir pasiekti laimę, taip pat tapti įgudusiais dialektikais. Esą posakis „užsiimti dialektika" kilęs iš to, kad žmonės susirinko draugėn ir pasitardami ėmė mokytis pažinti dalykus pagal jų esmę. Todėl ir mums reikią stengtis išmokti kuo geriau šitai daryti ir be paliovos gudintis : juk per tai žmonės tampą dorybingiausi, tinkamiausi valdyti, pasidarą žymiais dialektikais.

VI skyrius

(1) Pamėginsiu papasakoti ir apie tai, kaip Sokratas padėdavo savo bičiuliams mokytis dialektikos. Jis mąstydavo taip: jei žmogus žino, kokia yra to ar kito dalyko esmė, tai ir kitiems sugeba šitai paaiškinti; o

jei nežino, tai nė kiek nenuostabu, kad ir pats klysta, ir kitus klaidina. Todėl su savo klausytojais jis be paliovos tyrinėdavo, koks yra kiekvienas esamų dalykų. Pernelyg ilgai reikėtų pasakoti, ką ir kaip jis yra apibrėžęs, todėl aš suminėsiu tik tuos pavyzdžius, kurių, mano nuomone, pakaks jo tyrinėjimo pobūdžiui parodyti.

(2) Pirmiausia dievobaimingumo klausimą Sokratas tyrinėjo maždaug šitaip.

– Pasakyk man, Eutidemai, – kreipėsi jis, – kas, tavo galva, yra dievobaimingumas?

– Prisiekiu Dzeusu, tai išties gražus jausmas, – atsakė tas.

– Todėl tu turbūt gali apibūdinti, koks yra dievobaimingas žmogus?

– Man rodos, dievobaimingas yra žmogus, garbinantis dievus.

– O ar valia garbinti dievus kaip panori?

– Ne, juk yra įstatymai, reikalaujantys garbinti dievus tam tikrais būdais.

– (3) Vadinasi, žinantis šiuos įstatymus kartu žinos ir kaip turi prideramai garbinti dievus?

– Bent aš taip manau, – atsakė Eutidemas.

– Taigi išmanantis, kaip reikia garbinti dievus, manys, kad kito būdo čia nėra, išskyrus jam žinomą?

– Savaime suprantama, nėra, – sutiko tas.

– Ar bent vienas žmogus garbina dievus kitaip negu, kaip jis žino, pridera?

– Nemanyčiau, – atsakė Eutidemas.

– (4) Vadinasi, žmogus, žinantis šventus įstatymus, kaip garbinti dievus, jų ir laikosi?

– Savaime suprantama.

– Vadinasi, kas laikosi šventų įstatymų, garbina dievus prideramai?

– Tai negi kitaip!

– Vadinasi, žmogus, prideramai garbinantis dievus, yra dievobaimingas?

– Aišku, kad taip, – pritarė Eutidemas.

– Tada išeitų, kad bus teisingas toks apibrėžimas: žmogus, žinantis įstatymus, pagal kuriuos garbintini dievai, yra dievobaimingas?

– Kaip tik tokia yra mano nuomonė, – tarė Eutidemas.

– (5) O su žmonėmis ar galima elgtis kaip panori? – toliau klausinėjo Sokratas.

– Ne, ir čia tiktai žmogus, žinantis tarpusavio bendravimo įstatymus, elgiasi teisiškai.

– Užtat prisilaikantieji šių taisyklių elgiasi teisingai?

– Tai negi ne!

– Vadinasi, bendraujantieji su kitais žmonėmis pagal dorovės reikalavimus yra dori?

– Aišku, kad taip, – pritarė Eutidemas.

– Vadinasi, tų, kurie teisingai elgiasi su artimaisiais, tarpusavio santykiai su jais yra geri?

– Išeina, kad taip.

– Kas laikosi įstatymų, elgiasi teisiškai?
– Žinoma.
– (6) O tu taip pat žinai, kas vadintina teisiškumu?
– Laikymasis to, ką nurodo įstatymai.
– Vadinasi, žmonės, darantys tai, ką nurodo įstatymai, elgiasi teisiškai ir teisingai?
– Žinoma, kad taip.
– Vadinasi, tie, kurie elgiasi teisiškai, yra teisingi žmonės?
– Bent aš manau, kad taip, – tarė Eutidemas.
– Ar gali įsivaizduoti, kad yra žmonių, prisilaikančių įstatymų, tačiau nežinančių, ko tie įstatymai reikalauja?
– Aišku, kad ne.
– Ar gali įsivaizduoti, kad yra žmonių, žinančių, kaip turi elgtis, tačiau manančių, kad jiems tų taisyklių laikytis nebūtina?
– Nemanau, – atsakė jis.
– Ar žinai bent vieną atvejį, kad žmogus elgtųsi kitaip, negu, jo įsitikinimu, yra reikalaujama?
– Tokio žmogaus tikrai nesu sutikęs, – atsakė Eutidemas.
– Vadinasi, tiktai žmonės, žinantys tarpusavio santykius nustatančius įstatymus, elgiasi teisiškai?
– Savaime suprantama, – patvirtino Eutidemas.
– Tačiau žmonės, kurie elgiasi teisiškai, irgi yra teisiški?
– Tai negi kitokie! – sušuko tas.
– Iš to išeina, kad mes turbūt teisingai apibrėžtume

pasakydami: teisiški yra tie, kurie žino, kokie žmonių tarpusavio santykiai neprieštarauja teisei.

– Tokia yra mano nuomonė, – tarė Eutidemas.

– (7) O kaip galėtume apibūdinti išmintį? Sakyk, ar tu nemąstai štai kaip: žmonės būna išmintingi tam tikroje srityje, kurią išmano; o gal būna išminčių ir be tokio išmanymo?

– Ne, juk aišku, kad išmintis yra išmanymas, – atsakė jis. – Nes neįmanoma būti išmintingam kokioje nors srityje neturint tos srities žinių.

– Vadinasi, išmintis grindžiama žiniomis?

– Tai kuo gi dar galima būti išmintingam, jei ne žinojimu?

– O ar negali žmogus būti išmintingas dar kuo nors kitu, be savo žinojimo?

– Savaime suprantama, kad negali, – atsakė Eutidemas.

– Vadinasi, žinojimas yra išmintis?

– Bent aš taip manau.

– Ar, tavo manymu, įmanoma, kad vienas žmogus žinotų viską pasaulyje?

– Dievaži, manau, kad neįmanoma turėti netgi didžiosios dalies visų žinių.

– Išeitų, kad žmogus negali būti išmintingas visose srityse?

Jokiu būdu, prisiekiu Dzeusu! – atsakė Eutidemas.

Vadinasi, atskiras žmogus yra išmintingas toje srityje, kurią išmano?

– Bent aš taip manau.

– (8) Brangus Eutidemai, ar galima tokiu pat būdu ištyrinėti gėrį?

– Kokiu?

– Ar tu manai, kad tas pats dalykas naudingas viskam?

– Tikrai taip nemanau.

– Vadinasi, kartu tu manai, kad tas pats dalykas vienam yra naudingas, o kitam gali būti žalingas?

– Žinoma, – sutiko tas.

– Ar tu žinai dar kokį nors kitą gėrį, be to, kuris teikia naudos?

– Ne.

– Išeitų, kad pastarasis yra gėris tam, kam yra naudingas?

– Bent man taip atrodo.

– (9) O ar kitaip apibrėžtinas grožis? Tačiau gal tu galėtum apibūdinti kūną, rakandą ar apskritai kokį nors daiktą kaip, tavo nuomone, gražų visais atžvilgiais?

– Žinoma, ne, prisiekiu Dzeusu!

– Taigi kiekvienas daiktas yra gražus naudoti tam reikalui, kuriam yra pravartus?

– Visiškai teisingai, – pritarė Eutidemas.

– Ar gali šis grožis, be naudingo pritaikymo, turėti dar ir kokią nors kitą paskirtį?

– Ne, jis teturi tą vieną paskirtį.

– Vadinasi, nauda yra grožis tam, kam jis naudingas?

– Bent aš tap manau, – tarė Eutidemas.

– (10) Brangus Eutidemai, juk ir narsą tu tikriausiai laikai gėriu?

– Netgi didžių didžiausiu.

– Vadinasi, tu manai, kad ji reikalinga ne kokiems nors menkniekiams?

– Patiems didžiausiems žygiams, prisiekiu Dzeusu!

– Ar tu manai, kad, gresiant baisiems sunkumams ir pavojams, pravartu nieko apie juos nežinoti?

– Nežinojimas čia mažų mažiausiai naudingas, – atsakė tas.

– Vadinasi, žmonės, panašiais atvejais visiškai nejaučiantys baimės todėl, kad nežino tikrosios padėties, nėra drąsuoliai?

– Tikrai nėra, prisiekiu Dzeusu! – patvirtino tas. – Antraip kiekvienas pamišėlis ir kiekvienas bailys būtų narsuolis!

– O kaip tada vertinti žmones, kurie bauginasi ir nebaisių dalykų?

– Šitie, dievaži, dar mažiau laikytini drąsiais.

– Vadinasi, žmones, kurie išlieka tvirti baisiuose pavojuose, tu laikai narsiais, o pasimetančius tokiomis aplinkybėmis – bailiais?

– Taip ir yra, – atsakė jis.

(11) Tvirtais, esant tokioms sąlygoms, tu tikriausiai laikai tik tuos, kurie sugeba išlikti padėties šeimininkais?

Tiktai šitokius, – pritarė Eutidemas.

Vadinasi, visiškai sutrinkančius tokiomis aplinkybėmis tu laikai netikėliais?

– Tai negi kitokiais?

– Tačiau juk abu elgiasi taip, kaip mano esant reikalinga?

– Žinoma, kad taip.

– Tada išeitų, kad tie, kurie tokiu atveju nesugeba sėkmingai veikti, nė nežino, ką jie turėtų daryti?

– Nė nenutuokia! – patvirtino Eutidemas.

– Ir priešingai: tiktai tie, kurie tai žino, ir tegali tinkamai veikti?

– Taip, tiktai jie.

– O kaip būna su sėkmingai veikiančiaisiais: gal ir *jie nežino tikrosios padėties*?

– Puikiai žino, – tarė Eutidemas.

– Tada nežinantieji tikriausiai negali veikti sėkmingai?

– Kitaip ir būti negali.

– Vadinasi, iš to išplaukia, kad žmonės, nesutrinkantys esant sunkiai ir pavojingai padėčiai, yra drąsuoliai, o tokiais atvejais pasimetantieji – bailiai.

– Bent man tai taip atrodo, – tarė Eutidemas.

(12) Sokratas manė, kad ir patvaldystė, ir tironija yra valdymo formos, tačiau tarp jų jis įžiūrėdavo skirtumų. Valdžią, kuri grindžiama laisvu valdinių sutikimu bei valstybės įstatymais, jis vadindavo patvaldyste, o tironija – valdymą be piliečių sutikimo, paremtą ne įstatymais, o tiktai valdovo valia. Valstybes, kuriose į valdžios organus skiriami žmonės, atliekantys savo pareigas pagal įstatymus, Sokratas vadindavo aristo-

kratinėmis, o tokias, kuriose valdžios pareigos skirstomos atsižvelgiant į turto cenzą, – plutokratinėmis[8]; tuo tarpu valstybes, kuriose kiekvienam piliečiui prieinamos visos pareigos, – demokratinėmis.

(13) Kai kas nors prieštaraudavo filosofui ir be tikro pagrindo bei įrodymų tikindavo, kad toks ir toks jo nurodomas asmuo esąs išmintingesnis, labiau patyręs politikas, narsesnis ar panašiai, negu Sokratas manąs, šis paprastai visą kalbą grąžindavo į išeities tašką maždaug šitokiu būdu:

– (14) Kaip tu manai, katras yra geresnis – tavo ar mano pagirtasis pilietis?

– Aišku, kad mano.

– Jei sutinki, pirma pažiūrėkime, kokios yra piliečio pareigos.

– Mielu noru.

– Tas, kuris praturtino valstybės iždą, turėjo išmanyti, kaip tvarkyti lėšas?

– Be abejo.

– Kare geras tas, kuris nugali priešus?

– Savaime aišku.

– Pasiuntiniui svarbu sugebėti įgyti draugų, o ne priešų.

– Irgi suprantama.

– Politikui – įtikinti tėvynainius baigti skaldytis į grupuotes ir padėti įsigalėti santarvei?

Ir man taip atrodo.

Vadinasi, grįžtant prie esminių klausimų, savaime

išryškėdavo tiesa ir tiems, kurie iš pradžių prieštaraudavo Sokratui. (15) O kai jis pats tyrinėdavo kokį nors klausimą, išeities tašku imdavo visų pripažintą tiesą manydamas, kad ji laiduoja samprotavimo sėkmę. Daugeliu atvejų, kuriuos aš atsimenu, Sokratas laimėdavo klausytojų pritarimą kaip niekas kitas. Jis kartodavo, jog ir Homeras manė Odisėją buvus „puikiu oratoriumi[9]" ir šituo norėjo pasakyti, kad šis herojus sugebėdavo pagrįsti savo samprotavimus visų pripažintomis tiesomis.

VII skyrius

(1) Man rodos, iš to, kas jau pasakyta, matyti, kad Sokratas paprastai ir aiškiai išdėstydavo savo nuomonę pašnekovams. O dabar dar papasakosiu, kaip jis rūpinosi, kad kiekvienas išsiugdytų savarankiškumą ir, ėmęsis veiklos, nebūtų reikalingas pagalbos iš šalies.

Kiek galiu apžvelgti, jam buvo ypač svarbu sužinoti, kokiai veiklos sričiai kiekvienas jo bičiulių yra labiausiai pasirengęs. Sokratas pats iš visos širdies mokė to, ką išmanė, ir bendrojo lavinimo dalykų; o kur jo žinios būdavo menkesnės, siųsdavo bičiulius pas tos srities mokovus.

(2) Jis aiškindavo ir tai, kiek reikia gilintis į atskiras sritis tikrai išsilavinusiam žmogui. Pavyzdžiui, geometrijos, sakydavo, reikią mokytis tiek, kad prireikus teisingai išmatavęs galėtum žemę perimti, perduoti, padalyti arba įrodyti išmatavimo teisingumą. Tuo labiau kad šito išmokti esą visai lengva: pakanka kartą akylai pažiūrėti, kaip matuoja kitas, ir jau žinosi ne tik koks yra žemės plotas, bet ir kur apsirikta matuojant. (3) Tačiau gilintis į geometriją ligi sunkiai suvokiamų brėžinių jis nepatardavo: esą nematyti, kokia iš to nauda. Nors pats Sokratas visai neblogai išmanė šią sritį, tačiau manė, kad jai perprasti žmogus gali sugaišti visą savo gyvenimą, ir jam tektų atsisakyti tikrai naudingų žinių. (4) Jis ragino mokytis ir astrologijos, tačiau ir jos tik tiek, kad galėtum nustatyti nakties, mėnesio ar metų laiką keliaudamas sausuma, plaukdamas jūra ar stovėdamas sargyboje bei atlikdamas kitus darbus, sakysim, naktį, esant tam tikrai mėnulio fazei ar metų laikui; štai čia esą reikia mokėti vadovautis ženklais, nurodančiais minėtus laiko tarpsnius. Šito išmokti taip pat esą lengva iš medžiotojų, jūreivių ar kitų žmonių, kuriems tokios žinios yra būtinos jų veiklai. (5) O gilintis į astronomiją tiek, kad atpažintum ir tuos dangaus kūnus, kurie yra už šio pasaulio sistemos ribų, tyrinėti planetas bei klaidžiojančias žvaigždes[10], spręsti, kiek jos nutolusios nuo žemės, koks jų sukimosi greitis bei priežastis, jis ryžtingai atkalbinėdavo sakydamas, kad ir iš šito nematąs jo-

kios naudos. Nors Sokratas buvo domėjęsis ir šiais klausimais, kurie, jo sakymu, visiškai gali suėsti visą žmogaus gyvenimą ir nepalikti laiko kitokioms labai reikalingoms žinioms įgyti.

(6) Sokratas patardavo visai nesvarstyti klausimų, kaip dievai yra sutvarkę anapusį gyvenimą: nei jis esąs žmonėms pažinus, nei dievams patiktų tyrinėjantis tai, ko patys nepanorėjo žmonėms atskleisti. Sokratas sakydavo, kad nuolat apie tai galvojančiam žmogui netgi gresiąs tikras pavojus išsikraustyti iš proto; juk panašiai esą paklaiko Anaksagoras, kuris be galo didžiavosi, kad gali tiksliai nupasakoti dievų kelius. (7) Šis vyras manė, kad saulė ir ugnis esančios sudarytos iš tos pačios medžiagos, tačiau nepastebėjo, kad žmonės visai lengvai žiūri į ugnį, o žvelgti į saulę negali, kad ilgėliau pabuvusiųjų saulėje oda tamsėja, o nuo ugnies – ne. Anaksagoras neatkreipė dėmesio ir į tai, kad joks žemės augalas negali gražiai augti be saulės spindulio, tuo tarpu visa, ką paliečia ugnis, žūva. Teigdamas, kad saulė – tai ugnies įkaitintas akmuo, vėlgi nepastebėjo, kad ugnyje esantis akmuo nešviečia ir greitai suyra, o saulė išlieka visada ir yra pats ryškiausias šviesulys pasaulyje.

(8) Sokratas skatino mokytis ir matematikos, tačiau čia taip pat liepdavo saugotis nereikalingų abstraktybių. Užtat savo klausytojus jis iš pagrindų mokė skaičiavimo tiek, kiek šis yra naudingas kasdieniame gyvenime.

(9) Jis atkakliai skatindavo savo bičiulius rūpintis sveikata: ragindavo iš šios srities mokovų įgyti žinių, o paskui jas taikyti sau ir visą gyvenimą žiūrėti, koks valgis tau naudingas, koks gėrimas, koks kūno lavinimas tau tinkamiausias ir apskritai koks gyvenimo būdas tau yra sveikiausias. Sokratas sakydavo, kad, jei žmogus rūpinasi savo sveikata, sunku rasti gydytoją, geriau už jį patį išmanantį, kas tam žmogui yra naudinga. (10) O jei kas geidaudavo sau naudos daugiau negu protas išneša, Sokratas patardavo kreiptis į orakulą – esą nebūna taip, kad žmogus, žinantis, kokiais ženklais dievai nurodo savo valią tam tikrais klausimais, negautų dievų patarimo.

VIII skyrius

(1) Jei galbūt kas nors mano, kad teisėjų paskirta mirties bausmė išryškina Sokratą melavus apie dievybę, kuri nurodanti jam, ką reikia ir ko nereikia daryti, tegu atkreipia dėmesį šit į ką. Visų pirma, tada jis buvo jau tokio amžiaus[11], kad jei ne tada būtų pabaigęs gyvenimą, tai ne kažin kiek vėliau; antra, pasmerktas mirti Sokratas neteko pačios sunkiausios gyvenimo dalies, kai kiekvieno dvasios jėgos mąžta, tuo tarpu jis, parodęs šitokią dvasios

stiprybę, dar padidino savo šlovę tuo, kad teisme visiems girdint kalbėjo teisingai, drąsiai ir garbingai, o mirties nuosprendį išklausė ramiai ir vyriškai. (2) Nėra abejonių, kad visais laikais, kiek siekia žmogaus atmintis, niekas nėra gražiau pasitikęs mirties. Po teismo sprendimo jam teko gyventi dar trisdešimt dienų, nes tą mėnesį buvo Delijos, o įstatymai draudžia vykdyti mirties bausmę,kol negrįžusi šventoji pasiuntinybė iš Delo salos. Kaip vienu balsu liudija visi lankiusieji jį kalėjime, Sokratas buvo lygiai toks pat kaip ir anksčiau, – o jau nuo kadai kadžių žmonės stebėdavosi kaip tik jo ypač giedra nuotaika bei atliepumu. (3) Argi įmanoma mirti gražiau už jį? Kieno mirtis galėtų būti prakilnesnė negu jo, *išlaikiusio tokią dvasios didybę? Kokia mirtis* labiau pranašauja palaimą negu tokia prakilni mirtis? Ir kokia mirtis labiau už tokį išėjimą į palaimą *liudija dievų meilę?*

(4) Aš norėčiau dar papasakoti, ką esu girdėjęs iš Hiponiko sūnaus Hermogeno apie paskutines Sokrato dienas. Šis pasakoja, kad Meletas jau buvo parašęs kaltinimą Sokratui, tačiau jis, Hermogenas, sužinojo filosofą kalbant apie viską pasaulyje, tik ne apie tai, ką reikės kalbėti teisme, todėl priminęs, jog reikią pagalvoti ir apie gynimąsi. Sokratas atsakęs:

– Nejaugi tu manai, kad per visą savo ilgą gyvenimą aš nesu sukaupęs čia jokio patyrimo?

Kai Hermogenas paprašė jį paaiškinti smulkiau,

Sokratas atsakė, kad gyvenęs nieko kito neveikdamas, *tiktai svarstydamas, kas teisinga ir kas neteisinga*, be to, darydamas tik tai, kas teisinga, o neteisingų poelgių vengdamas, ir šitai laikąs pačiu geriausiu pasiruošimu gintis teisme.

(5) Hermogenas paprieštaravęs:

– Negi nežinai, brangus Sokratai, kad Atėnų teisėjai, išmušti iš vėžių pasakytos kalbos, tūlą visiškai nekaltą yra nuteisę mirti, o daugybę nusikaltėlių – paleidę?

– *Dievaži, tikra teisybė, mielas* Hermogenai. Tačiau kai kartą jau pagalvojau, kad reikėtų apmąstyti savo ginamąjį žodį, dievybė ėmė priešintis.

– (6) Keistai kalbi, – tarė Hermogenas.

– Tave stebina, kad dievas nusprendė būsiant geriau, jei aš jau baigsiu gyvenimą? Negi nežinai, jog ligi šios dienos aš nė su vienu žmogumi pasaulyje nebūčiau sutikęs, kad jis gyvenęs geriau ir laimingiau už mane? Juk, mano nuomone, geriausiai gyvena tas, *kuris siekia didžiausio tobulumo*, o laimingiausiai – tas, kuris dažniausiai gali pajusti, kaip artėja prie šio tobulumo. (7) Iš to, ką per gyvenimą sužinojau pats apie save, ir iš to, kas išryškėjo bendraujant bei lyginantis su kitais, aš padariau apie save būtent šitokią išvadą; ir ne aš vienas: taip apie mane sprendžia ir draugai – visai ne todėl, kad jie mano draugai (kitaip tie, kurie turi ir kitų bičiulių, tą patį būtų nusprendę apie savo bičiulius), o todėl, kad jie yra įsitikinę, jog

bendraudami su manimi tapo geresni. (8) O jei gyvenčiau dar ilgiau, tikriausiai ateitų neišvengiami senatvės palydovai: galėtų pradėti silpti akys ir klausa, atšiptų mintis, sunkiau įsiminčiau nauja, imčiau greičiau miršti, – taip pamažu turėčiau pradėti nusileisti kitiems tose srityse, kur juos anksčiau lenkdavau. Šitaip atsitikus, negi nebūtų mano gyvenimas beveik nebegyvenamas, o jeigu pergyvenčiau visa tai, negi netaptų jis varganas ir be džiugesio? (9) Jeigu dabar neteisingai numirsiu, gėda bus tiems, kurie mane neteisingai bus nuteisę; juk jeigu gėdinga daryti pikta, turi būti gėdinga ir pažeisti teisę. Tačiau ką man kenkia, jei kiti nesugeba nei teisingai mane pažinti, nei teisiškai nuspręsti apie mane. (10) Kiek matau, senų seniausiai gyvenę skriaudikai ir aukos dabartiniams žmonėms toli gražu neatrodo vienodi, todėl ir žinau, kad netgi jei dabar mirsiu, mano vardas žmonėse bus visai kitoks negu mano žudikų. Esu tikras, visais laikais rasis liudininkų, kad aš niekada nesu nuskriaudęs nė vieno žmogaus, nė vieno žmogaus nesu padaręs blogesnio; aš visada stengiausi padėti tiems, kurie bendravo su manimi, norėdami tapti geresni.

Štai tokie buvo Sokrato žodžiai, pasakyti Hermogenui ir kitiems.

(11) Dar ir šiandien visi žmonės, mokėję vertinti Sokratą ir rimtai žiūrintys į savo gyvenimą, labiau už viską pasaulyje pasigenda jo, nes jis buvo geriausias

vedlys kelyje į prakilnų žmogiškumą. Ir prieš mano akis jis iškyla toks, kaip papasakojau: toks dievobaimingas, kad nieko nedarė be dievų žinios; toks teisingas, kad nė per aguonos grūdą nėra nuskriaudęs nė vieno žmogaus, užtat labai daug yra padėjęs bendraujantiems su juo; toks susivaldantis, kad niekada nesirinkdavo malonesnio dalyko vietoj geresnio; toks išmintingas, kad nė karto nesuklydo skirdamas gėrį nuo blogio; jam niekada nereikėdavo laukti pagalbos iš šalies, nes visada galėdavo visiškai pasikliauti savo žiniomis, sugebėjo visa tai išdėstyti sklandžia kalba, gebėjo teisingai vertinti ir kitus, parodyti juos suklydus, kreipti prie dorybės, skatinti lavintis, – išties puikiausias bei laimingiausias žmogus! Jeigu kas nenori šituo patikėti, lai palygina kitus žmones su juo ir pats sprendžia.

PAAIŠKINIMAI

Senovės graikų istorikas ir rašytojas Ksenofontas (*Xenophōntos,* apie 445-355/354 m.pr.Kr.) gimė Atėnuose aristokrato šeimoje, augo ir brendo Peloponeso karo (431-404 m.pr.Kr.) metais, karinę tarnybą kaip aristokratas atliko kavalerijoje. Ar jam teko dalyvauti Peloponeso kare, neaišku. Strabonas (64/63 m.pr.Kr.-23/24 m. po Kr.) ir Diogenas Laertietis (III a). liudija, kad Ksenofontas dalyvavo atėniečių karo žygyje į Bojotiją ir mūšyje prie Delijo (424 m.pr.Kr.) nukrito nuo žirgo, o Sokratas jį išgelbėjo. Tačiau patikimų žinių apie tai nėra. V a.pr.Kr. pabaigoje Ksenofontas kurį laiką (labai trumpai) buvo Sokrato mokinys, kol 401 m.pr.Kr. jo draugas iš Bojotijos Proksenas pasiūlė jam dalyvauti Kyro Jaunesniojo (m. 401 m.pr.Kr.) žygyje prieš savo brolį Persijos valdovą Artakserksą II (m. 358 m.pr.Kr.). Ksenofontą viliojo šis pasiūlymas, jis troško garbės ir nuotykių, tačiau tarnauti Kyrui būtų reiškę nelojalumą savo tėvynei, nes Kyras palaikė prieš Atėnus nusiteikusią Spartą. Todėl Ksenofontas Sokrato patartas kreipėsi į Delfų orakulą ir, gavęs palankų atsakymą, tapo Kyro armijos samdiniu. Mūšyje prie Kunaksos (netoli Babilono) žuvus Kyrui, 10 000 graikų samdinių būrys, išsirinkęs Ksenofontą savo vadu (kiti graikų karo vadai persų buvo klastingai išžudyti), grįžo į graikų žemes prie Juodosios jūros. Iš čia persikėlė į Trakiją (400/399 m.pr.Kr.) ir padėjo Trakijos karaliui Seutui įsitvirtinti šalyje.

Kilus karui tarp Spartos ir Persijos, atvykę į Trakiją Spartos karvedžio Tibrono pasiuntiniai 399 m.pr.Kr. pakvietė Ksenofontą su jo vadovaujamo būrio likučiais į Pergamą (Mažoji Azija). Po trejų

metų (396 m.pr.Kr.) atvykus į Mažąją Aziją vadovauti karo veiksmams Spartos karaliui Agesilajui (444 - apie 361 m.pr.Kr.), Ksenofontas visam laikui tapo ištikimu jo šalininku, vėliau buvo paskirtas valstybės patarėju. Kilus Korinto karui (395-387/386 m.pr.Kr.), Ksenofontas nedvejodamas kartu su Agesilaju atvyko į Graikiją ir 394 m.pr.Kr. dalyvavo mūšyje prie Koronėjos, kur Sparta nugalėjo koalicinę Atėnų kariuomenę. Tokį atvirą Ksenofonto pasiryžimą stoti į kovą prieš savo tėvynainius Atėnai įvertino kaip tėvynės išdavimą ir nuteisė jį ištremti iki gyvos galvos konfiskuojant visą jo turtą. (Kiti šaltiniai teigia, kad Ksenofontas buvo ištremtas dar 398 m.pr.Kr., kai tik persikėlė į Mažąją Aziją ir stojo Spartoje karo tarnybon.). Po Korinto karo Ksenofontas už nuopelnus Spartai gavo ūkį Skilunte (Vakarų Peloponese), kur ne tik rūpinosi žemės darbais, bet ir dirbo intensyvų literatūrinį darbą. Apie 371 m.pr.Kr., kai spartiečiai buvo elėjiečių išvyti iš Skilunto, Ksenofontas pabėgo į Korintą. Netrukus pagerėjus santykiams tarp Spartos ir Atėnų, tėvynėje Ksenofontui buvo paskelbta amnestija, tačiau jis liko gyventi Korinte iki gyvenimo pabaigos.

Paskutinysis Ksenofonto gyvenimo etapas, praleistas Skilunte ir Korinte, buvo itin kūrybingas. Skilunte jis sukūrė dramatišką memuarinį pasakojimą apie Kyro Jaunesniojo žygį ir graikų samdinių grįžimą į tėvynę („Anabasis", 7 knygos), pasirašytą sirakūziečio Temistogeno slapyvardžiu, taip pat atsiminimus apie savo mokytoją Sokratą („Atsiminimai apie Sokratą", 4 knygos) bei dialogus „Puota" ir „Apie ūkio valdymą", kuriuose veikia Sokratas. Dialoge „Apie ūkio valdymą" atkuriamas Sokrato pokalbis su ūkio valdytoju Ischomachu; čia geriausiai atsiskleidžia paties Ksenofonto pažiūros.

Gyvendamas Korinte, Ksenofontas baigė rašyti savo stambiausius veikalus: 8 knygų beletrizuotą pasakojimą apie Persijos valdovo Kyro Vyresniojo (VI a. pr.Kr.) auklėjimą „Kyropaidija", prilygstantį istoriniam romanui, ir 7 knygų „Graikijos istoriją", pratęsiančią Tukidido (apie 460-400 m.pr.Kr.) „Istoriją" ir aprašančią 411-362 m.pr.Kr. istorinius įvykius. Be to, Korinte dar parašė panegiriką Agesilajui bei keletą nedidelių specialioms temoms skirtų traktatų - „Lakedaimono politėja", „Hieronas, arba apie tironą", „Apie hipar-

cho pareigas", „Apie jojimo meną", „Apie pajamas" ir „Apie medžioklę su šunimis" („Kinegetika"), iš viso 14 kūrinių. Dėl penkioliktojo - „Atėnų politėjos" - autorystės nėra pakankamų įrodymų.

„Atsiminimai apie Sokratą" („Apomnēmoneumata", t.y. pasakojimai iš atminties apie atminimo vertus dalykus) priklauso Ksenofonto keturių veikalų ciklui, kuriame kalbama apie Sokrato pažiūras ir jo asmenį. Kada „Atsiminimai" parašyti, nėra tiksliai nustatyta. Diogenas Laertietis liudija, kad Ksenofontas, būdamas Sokrato mokiniu (apie 401 m.pr.Kr.), užsirašinėjęs mokytojo dėstomas mintis. Vėliau, gyvendamas Skilunte, savo užrašų pagrindu baigęs rašyti „Atsiminimus".

Kai kurie antikos tyrinėtojai kelia nemažai klausimų dėl „Atsiminimų" patikimumo. Pvz., Liudvigas Dingorfas mano, kad mūsų laikus jie pasiekę vėlesnių autorių gerokai perdirbti ir papildyti; kiti samprotauja, kad Ksenofontas galbūt tyčia pavaizdavo Sokratą ne tokį, koks jis iš tikrųjų buvęs; treti teigia, kad Ksenofontas nepajėgęs suprasti Sokrato mokslo esmės ir todėl nesąmoningai iškraipęs jo filosofiją.

Be abejo, gal būtų ir per daug drąsu tikėti visu tuo, kas Ksenofonto parašyta apie Sokratą; netikslumų, perlenkimų tikriausiai yra nemažai, juo labiau kad „Atsiminimai" rašyti po daugelio metų išsiskyrus su Sokratu. Tačiau dauguma šaltinių ir istorinių faktų atitinka Ksenofonto liudijimus, ir abejoti jo patikimumu nėra pagrindo.

„Atsiminimai" parašyti turint aiškų tikslą - reabilituoti Sokratą ir įrodyti, kad jis buvo nuteistas neteisingai. Pirmieji du knygos skyriai kaip tik ir skirti paneigti Sokratui pateiktiems kaltinimams, toliau siekiama parodyti Sokrato dorumą, o didžiausią knygos dalį sudaro iš atminties atpasakoti Sokrato pokalbiai su įvairiais pašnekovais įvairiomis temomis, daugiausia apie žmogaus dorybes ir jų esmę.

[1]Tai rodo, kad Ksenofontas neturėjo skundo teksto originalo ir žinojo apie jį iš kitų. Tačiau jis beveik sutampa su Diogeno Laertiečio pateikiamu skundo tekstu - skiriasi tik vienu žodžiu.

[2]Graikų k. ši dievybė vadinama *daimonion.* Kokia tikroji šio žodžio reikšmė, atrodo, jau buvo nesuprantama ir Sokrato mokiniams; įvairiai jį aiškina ir šiuolaikiniai Sokrato filosofijos tyrinėtojai. Platono „Sokrato apologijoje" rašoma: „... manyje pasireiškia kažin kokia dievybė ar demonas ... Manyje tai yra nuo pat mažens: prabyla kažin koks balsas ir kiekvieną kartą nukreipia mane nuo to, ką ketinu daryti, bet niekuomet neprikalbinėja ką nors veikti" (31d. *M.Račkausko* vertimas).

[3]Senovės graikai tikėjo, kad visi gamtos reiškiniai ir žmogaus gyvenimas priklauso nuo dievų valios ir kad dievai kartais atskleidžia žmonėms savo valią įvairiais ženklais.

[4]Ksenofontas Sokrato pašnekovų niekada nevadina mokiniais, o tik „esančiais su Sokratu" (*synonton*), bičiuliais. Ir Platono „Sokrato apologijoje" rašoma: „Niekuomet nebuvau kieno nors mokytojas..." (33a. *M.Račkausko* vertimas).

[5]Sokratas turi galvoje įtakingų asmenų ir jų giminaičių išvijimo iš tėvynės galimybę.

[6]Atėnų tarybą sudarė 500 narių - po 50 iš kiekvienos filės. Einamaisiais valstybės reikalais iš eilės rūpinosi vienos kurios nors filės nariai, kurie tuo metu buvo vadinami pritanais. Iš jų kasdien buvo renkamas vienai parai vadinamasis epistatas, kuris pirmininkaudavo tarybai ir tautos susirinkimui. *Buleutas* - tarybos narys.

[7]Turimi galvoje įvykiai, klostęsi po 406 m.pr.Kr. mūšio prie Arginusų salų, kur Atėnų laivynas laimėjo pergalę prieš peloponesiečius. Tačiau tos pergalės rezultatai buvo labai liūdni: graikų karo vadai, užuot gavę apdovanojimus, buvo nuteisti mirti. Istorija tokia: po mūšio kilusi audra nuskandino 12 apgadintų graikų laivų su

žmonėmis. Žuvusieji nebuvo palaidoti pagal papročius, o tai buvo laikoma valstybiniu nusikaltimu. Už tai aštuoni strategai buvo nušalinti nuo vadovavimo. Šeši iš jų, atvykę į Atėnus, buvo suimti ir tautos susirinkimo nuteisti mirti balsuojant dėl visų kartu. Tam pasipriešino tuo metu susirinkimui pirmininkavęs Sokratas, kuris reikalavo balsuoti dėl kiekvieno kaltinamojo atskirai; tačiau susirinkimas atmetė šį Sokrato reikalavimą.

[8]Turimi galvoje atletai, kurių valgumas tapo net priežodžiu.

[9]Neaišku, kuris kaltintojas turimas galvoje. Vienų nuomone - tai Meletas, kiti teigia, kad tai Polikratas, IV a. pr.Kr. gyvenęs sofistas, parašęs pamfletą „Sokrato apkaltinimas" (iki mūsų dienų jis neišliko); treti mano, kad tai Anitas, paprašęs Polikrato parašyti kaltinamąją kalbą, kurią ir perskaitęs Sokrato teisme.

[10]Pagal tuometinius Atėnų įstatymus valdininkai buvo renkami tautos susirinkimo dažniausiai burtais - pupomis.

[11]*Kritijas* (apie 460-403 m.pr.Kr.) - senovės graikų politikas, 411 m.pr.Kr. buvo vienas iš oligarchinės 400 kolegijos narių; 407 m.pr.Kr. išvytas iš Atėnų, 404 m.pr.Kr. grįžo ir tapo vadinamosios trisdešimties tironijos vadovu.

[12]*Alkibiadas* (apie 450 - apie 404 m.pr.Kr.) - senovės graikų karo vadas, strategas, dalyvavo kartu su Sokratu mūšiuose prie Potidėjos ir Delijo.

[13]*Oligarchija* - vadinamosios trisdešimties tironijos laikotarpis, trukęs keletą mėnesių (nuo 404 m.pr.Kr. balandžio mėn. iki tų pačių metų gruodžio mėn.). Iki tol buvo demokratinis valdymas.

[14]Cituojama iš poeto Teognido Megariečio (VI a.pr.Kr.) etikos veikalo, kurio išliko tik nuotrupos.

[15]Cituojamas mums nežinomas poetas.

[16]Tesalijos aristokratija turėjo blogą reputaciją. Platonas „Kritone" rašė, kad ten viešpatauja baisi netvarka.

[17]*Eutidemas*, pramintas Gražuoliu. Apie jį Ksenofontas pasakoja IV knygos 2-6 skyriuose. Jis dar minimas Platono „Puotoje" (222b). Daugiau kitų žinių apie jį nėra.

[18]*Chariklis* iš pradžių buvo demokratinio valdymo šalininkas, vėliau - vienas iš žiauriausių trisdešimties tironų.

[19]Atėnų tarybos nariais galėjo būti renkami ne jaunesni kaip 30 metų piliečiai (dar žr. 6 paaiškinimą).

[20]Pagal pirminę šio žodžio reikšmę tironu buvo vadinamas toks valdovas, kuris įgydavo valdžią neteisėtu būdu ir valdydavo vadovaudamasis ne įstatymais, o savo valia. Net pats žiauriausias valdovas negalėjo būti vadinamas tironu, jeigu jis turėjo teisėtą valdžią.

[21]Kalbama apie įstatymą, pagal kurį sūnus, įrodęs, kad jo tėvas yra pamišėlis ir todėl negali valdyti ūkio, turėjo teisę pateikti teismui ieškinį, kad jam būtų perduotas tėvo turtas. Yra žinoma, kad poetas Sofoklis tuo buvo kaltinamas sūnaus Jofontomo, tačiau teisme perskaitęs ištrauką iš savo tragedijos „Edipas Kolone" įrodė, kad sūnus neteisus. Sokratas buvo kaltinamas, kad jis iškraipo šio įstatymo prasmę, nes įrodinėja, jog remiantis juo galima apkaltinti kiekvieną.

[22]*Hesiodas* (VIII-VII a.pr.Kr.) - seniausias po Homero poetas epikas. Cituojama iš jo poemos „Darbai ir dienos" (336 eil.).

[23]Cituojama iš Homero „Iliados" (II, 188-191 ir 198-202 eil.).

[24]*Lichas* - Sokrato amžininkas, garsėjęs savo dosnumu. Jis per gimnopaidijos šventę dosniai vaišindavo jos dalyvius. Šventė kritusių mūšyje spartiečių garbei (birželio mėn.) trukdavo 6-10 dienų.

[25]Laisvųjų piliečių vogimas ir jų pardavimas į vergovę buvo laikomas didžiausiu nusikaltimu ir baudžiamas mirties bausme. Tokiais vagimis ypač pasižymėjo Tesalija.

[26]*Pitija* - Apolono šventyklos žynė Delfuose.

[27]*Kirkė* - Helijo duktė, mitinė būtybė, aprašyta Homero „Odisėjos" X giesmėje.

[28]*Kritobulas* - Sokrato mokinio ir ištikimo draugo Kritono sūnus.

[29]Plačiau apie tai rašoma Ksenofonto „Puotoje" (2, 11 ir 7, 3).

[30]*Aristodemas* - nežinomas asmuo.

[31]Šiuo vardu yra žinomi du poetai - senelis ir anūkas iš Melo salos. Čia tikriausiai turimas galvoje anūkas, Sokrato amžininkas.

[32]*Polikleitas* - žymus graikų skulptorius iš Sikiono ar Argoso, Periklio ir Fidijo amžininkas, gyvenęs V a.pr.Kr. Jis garsėjo žmonių skulptūromis (antai Fidijas kūrė dievų skulptūras).

[33]*Dzeuksidas* - žymus graikų dailininkas iš Heraklėjos, gyvenęs V a.pr.Kr. pabaigoje ir IV a.pr.Kr. pradžioje. Iš jo paveikslų ypač garsėjo „Kentaurai", „Heraklis, smaugiantis gyvatę" ir „Elena". Reikšmingi ir jo moterų portretai. Po Peloponeso karo jis persikėlė iš pietų Italijos į Atėnus.

[34]*Stadijas* - senovės graikų ilgio matas, lygus 177 metrams.

[35]*Hera* - senovės graikų mitinė būtybė, Dzeuso žmona. Dažniausiai ja prisiekdavo moterys, tačiau, Ksenofonto ir Platono liudijimu, ja prisiekinėdavo ir Sokratas.

[36]Sofistas Antifontas žinomas tik iš šio Ksenofonto veikalo. Kai kas jį tapatina su oratoriumi Antifontu, kiti juos laiko skirtingais asmenimis.

[37]*Chitonas* - įprastas apatinis senovės graikų drabužis.

[38]Apmokamas darbas (ir fizinis, ir protinis) tuo metu Atėnuose buvo laikomas gėdingu dalyku Atėnų piliečiui. Šito būdavo griebiamasi tik ištikus didelei bėdai (pvz., karui ir pan.).

[1] *Aristipas* (apie 435-355 m.pr.Kr.) buvo kilęs iš Kirėnės, turtingos Graikijos kolonijos prie Afrikos krantų. Į Atėnus jį atviliojo plačiai pasklidęs garsas apie Sokratą. Po Sokrato mirties jis tapo sofistu, t.y. profesionaliu ir apmokamu mokytoju, iš pradžių Atėnuose, vėliau - Sirakūzuose. Kirėnėje įkūrė savo mokyklą, skelbusią hedonistinės etikos principus.

[2] Senovės graikų įstatymai leisdavo vyrui užmušti savo žmonos suvedžiotoją. Tačiau vyrai paprastai tenkindavosi pinigine kompensacija arba kokia nors pažeminimo forma, nepavojinga suvedžiotojo gyvybei.

[3] *Sinis, Skeironas, Prokrustas* - trys garsūs graikų mitiniai smurtininkai. Sinis viešpatavo Korinto sąsmaukoje, kur žudydavo praeivius pririšdamas juos prie dviejų nulenktų medžių viršūnių, kurios atsitiesdamos perplėšdavo auką pusiau. Skeironas gyveno ant olos tarp Atikos ir Megaros. Jis pagrobtus praeivius versdavo plauti jam kojas ir tuo metu įstumdavo juos į jūrą. Prokrustas šeimininkavo Atikoje. Savo aukas jis guldydavo į lovą ir tiems, kurie netilpdavo į ją, nukirsdavo kojas, o tuos, kurie būdavo per maži, ištempdavo.

[4] Kiekvienas graikas už savo polio ribų buvo užsienietis ir neturėjo jokių teisių. Jis pasikliaudavo tik svetingumu ir Dzeuso valia.

[5] Cituojama iš Hesiodo „Darbų ir dienų" (286 ir kt.eil.).

[6] *Epiharmas* (apie 550-460 m.pr.Kr.) - senovės graikų poetas, vienas iš dorėnų komedijos kūrėjų. Jo kūryba pasižymėjo puikia kalba ir pamokomomis sentencijomis. Deja, iš jo kūrybos išliko tik nuotrupos.

[7] *Prodikas* (g. apie 470 m.pr.Kr.) - sofistas ir kalbininkas (sinonimikos kūrėjas). Kilęs iš Kėjo salos, ilgą laiką gyveno ir mokė Atėnuose. Sokratas jį ypač gerbė ir vertino.

[8] *Lamproklis* - vyriausiasis iš trijų Sokrato sūnų. Manoma, kad jo

motina buvo ne Ksantipė, o Mirta, kuri laikoma pirmąja Sokrato žmona.

[9]*Chairefontas* ir *Chairekratas* - Sokrato draugai, kurie pasižymėjo nepaprastu taurumu.

[10]Po aukojimo apeigų būdavo rengiami pietūs, į kuriuos kviesdavo gimines ir artimuosius.

[11]Kadangi užsieniečiai svetimame mieste neturėjo jokių pilietinių teisių, tai jie privalėdavo susirasti sau globėją, kuris tarpininkaudavo jiems tvarkant juridinius ar kitokius reikalus.

[12]Ksenofonto nuomone, šito etinio principo laikėsi ir Sokratas, tačiau Platonas teigia, kad Sokratas buvęs priešingos nuomonės (žr. „Kritonas", 40c).

[13]*Mina, talentas* - senovės graikų piniginiai vienetai. Talentas lygus 60 minų.

[14]*Nikijas* (iki 469-413 m.pr.Kr.) - Atėnų politinis veikėjas ir karvedys, Periklio valdymo laikais garsėjęs kariniais nuopelnais. Po Periklio mirties penkis kartus buvo renkamas strategu Peloponeso kare. 415 m.pr.Kr. pasiųstas su jūros ekspedicija į Siciliją, buvo sumuštas, paimtas į nelaisvę ir nubaustas mirtimi.

[15]Graikijoje buvo kasamas varis, auksas ir sidabras. Viena žymiausių kasyklų buvo Laurijos kalne (netoli Atėnų). Vienas iš jos valdytojų buvo Nikijas.

[16]*Kritobulas* - žr. I knygos 28 paaiškinimą.

[17]Cituojama iš Homero „Odisėjos" (XII, 184).

[18]Sokratas nori pasakyti, kad Periklis buvo žmonių gerbiamas už gražbylystę, o Temistoklis - už nuopelnus tėvynei. Bet tai nereiškia, kad Sokratas menkino Periklio nuopelnus. Temistoklis buvo didis darbais, Periklis - patarimais, Solonas - išmintimi.

[19]*Scilė* - mitinė jūrų pabaisa, gyvenusi ant uolos ir gaudžiusi praplaukiančius jūreivius. Ji vaizduojama kaip šuo su 12 kojų ir 6 galvomis, su 3 eilėmis aštrių dantų. Priešais esančioje uoloje šeimininkavusi kita pabaisa - Charibdė.

[20]Kritobulas kalba apie išorinį, o Sokratas - apie dorovinį grožį.

[21]*Aspasija* - buvusi garsi hetera, kilusi iš Mileto. Atvykusi į Atėnus, ji sužavėjo Periklį ne tik savo grožiu, bet ir protu. Išsiskyręs su savo žmona, Periklis praleido visą gyvenimą kartu su Aspasija, bet vesti jos negalėjo - Atėnų įstatymai draudė santuoką tarp užsieniečių. Aspasijos namai virto to meto šviesuomenės salonu, kurį lankė ir Sokratas. Po Periklio mirties Aspasija gyveno su Lisikliu, kuris jos dėka tapo puikiu oratoriumi.

[22]*Aristarchas* - nežinomas asmuo.

[23]Kalbama apie prasidėjusią oligarchinę trisdešimties tironiją, kai demokratinio valdymo šalininkai, sudarę opoziciją, rado prieglobstį Tėbuose.

[24]T.y. išskyrus vergus.

[25]*Keramonas* - nežinomas asmuo.

[26]Net ir turtingųjų dukterys buvo mokomos namų ruošos darbų (gaminti valgį, austi, megzti), kad tapusios šeimininkėmis galėtų prižiūrėti tarnaites.

[27]Vietoj nuolatinių mokesčių Atėnuose buvo prievolės, vadinamos „liturgijomis". Pagrindinės „liturgijų" rūšys buvo karo laivo (trijerės) įranga, choro apranga dramos spektakliui, gimnastikos žaidynių rengimas.

[28]*Kirebas, Demėjas Kolitietis, Menonas* - nežinomi asmenys. *Chlamidė* - trumpas apsiaustas (paprastai dėvimas raitelių); *chlanidė* - plonos vilnos drabužis; *eksomidė* - tunika, apnuoginanti dešinį petį ir dešinę ranką (vergų ir amatininkų drabužis).

[16] *Heraklidai* - mitinio herojaus Heraklio sūnūs.

[17] *Tesėjas* - mitinis Atikos herojus, atlikęs daugelį žygių: laimėjęs mūšį prieš sukilusias amazones, išvadavęs Atėnus nuo Kretos karaliaus Mino prievolės ir kt.

[18] Turimas galvoje karas su persais.

[19] Platonas dialoge „Meneksenas" (237b) primena, kad Atikos gyventojai buvo ne ateiviai, o autochtonai - tarp jų Sokratas ir Platonas.

[20] Sokratas kalba apie spartiečius. Atėniečiai nemėgo demokratijos ir simpatizavo Spartai.

[21] Sunkiųjų pėstininkų dalinį ir raitelius sudarydavo tik aristokratai ir kilmingi piliečiai.

[22] *Areopagas* - aukščiausioji Atėnų valstybės taryba, posėdžiaudavusi Atėnuose ant karo dievo Arėjo kalvos. Iš pradžių tarybą sudarė seniūnų tarybos nariai, o nuo VIII a.pr.Kr. - buvę archontai.

[23] Ne tik žemesnieji karvedžiai, bet ir strategai buvo renkami iš žmonių, visiškai nepasirengusių karinei karjerai. Pvz., 441 m.pr.Kr. strategu buvo išrinktas žymus rašytojas Sofoklis vien dėl to, kad visuomenei labai patiko jo tragedija „Antigonė".

[24] Turimi galvoje Kiterono ir kiti kalnai.

[25] Atikos viduryje yra Parneto, Likabeto, Himeto ir kiti kalnai.

[26] *Misiečiai* - Mažosios Azijos šiaurės vakaruose (prie Helesponto) gyvenusi tauta. *Pisidai* - Mažosios Azijos pietuose gyvenusi tauta.

[27] Didžiuoju karaliumi senovės graikai vadino persų valdovą.

[28] Sokratas turi galvoje apsigynimą nuo plėšikų iš Bojotijos.

[29] *Glaukonas* - jaunesnysis Platono brolis, veikiantis Platono

dialoguose „Valstybė", „Parmenidas". Kaip rašoma „Valstybėje", jis su savo broliu Adimantu pasižymėjo kovose prie Megaros (409 m.pr.Kr.).

[30]*Temistoklis* (apie 525 - apie 460 m.pr.Kr.) - Atėnų valstybės veikėjas, demokratijos šalininkas, reformatorius, karvedys. Jis ne kartą buvo renkamas archontu ir strategu. Graikų karuose su persais jis buvo vienas svarbiausių vadų, laimėjo daug svarbių mūšių. Vėliau aristokratija ištrėmė jį iš Atėnų. Po ilgų klajonių Temistoklis atvyko pas Persijos valdovą Artakserksą I, iš jo gavo valdyti kai kuriuos Mažosios Azijos miestus.

[31]Peloponeso karo pradžioje graikai turėjo 19 000 hoplitų, 1000 raitelių ir apie 400 karo laivų.

[32]Turimas galvoje Charmidas.

[33]Kaip matyti, Sokratas buvo nekokios nuomonės apie tautos susirinkimą. Nors visi piliečiai turėjo teisę dalyvauti šiame susirinkime, tačiau mažai kas naudojosi šia teise.

[34]Senovės graikų namai buvo statomi be apšildymo, tačiau taip, kad žiemą juos kuo labiau įšildytų saulė.

[35]*Parasijas* (V a.pr.Kr.) - vienas iš žymiausių senovės graikų dailininkų, kilęs iš Efeso. Svarbiausi jo darbai „Odisėjo beprotystė", „Filoktetas", „Prometėjas". Plinijus „Gamtos istorijoje" (XXXV, 65) yra aprašęs jo varžybas su Dzeuksidu. Dzeuksidas taip nupiešė vynuoges, kad jos atrodė kaip tikros - net paukščiai jas užpuolė. O Parasijas taip nutapė vynuoges, jog Dzeuksidas palaikė jas tikromis ir paprašė jas nuimti, kad pamatytų paveikslą. Supratęs savo klaidą, Dzeuksidas pripažino Parasiją nugalėtoju, nes jis pats apgavo tik paukščius, o Parasijas - jį patį.

[36]Apie skulptorių Kleitoną nieko nežinoma.

[37]*Pankratiastai* - kumštininkai, sporto varžybų, kurias sudarydavo kova kumščiais, kojų, kelių, alkūnių smūgiais, dalyviai.

[38]*Teodota* - garsi to meto hetera; Atenėjas pasakoja, kad ji buvo įsimylėjusi karvedį Alkibiadą, o jam 401 m.pr.Kr. žuvus, palaidojo jį.

[39]Taip Sokratas juokais vadina savo mokinius.

[40]*Kebetas* ir *Simijas* - garbingi Sokrato mokiniai, kilę iš Tėbų.

[41]*Epigenas* - išskyrus tai, kad jis minimas Platono „Sokrato apologijoje" ir „Fedone", daugiau apie jį nieko nežinoma.

[42]Kare paimti belaisviai buvo vienas iš vergų įsigijimo šaltinių. Vergus galima buvo išpirkti už 2, 3, 5 minas. Pvz., Platonas buvo išpirktas už 20 ar 30 minų, Makedonijos karalius Pilypas - už 9 talentus.

[43]*Akūmenas* - žymus to meto Atėnų gydytojas. Jį mini ir Platonas.

[44]*Asklepijas* - senovės graikų mitinis gydymo meno dievas, Apolono sūnus. Sokratas turi galvoje jo šventovę Atėnuose. Tačiau svarbiausia Asklepijo šventovė buvo Epidaure.

[45]*Amfiarajas* - mitinis senovės graikų pranašas, dalyvavęs septyneto žygyje prieš Tėbus, nors jis ir pranašavo nelaimingą žygio baigtį.

KETVIRTA KNYGA

[1]*Teodoras Kirėnietis* - senovės graikų geometras, minimas Platono dialoguose „Teaitetas", „Politikas" ir „Sofistas".

[2]Originale - Δ (delta) ir A (alfa), pirmosios graikų k. žodžių *Dikaios* (teisingas) ir *Adikos* (neteisingas) raidės.

[3]*Dedalas* - mitinių laikų menininkas, architektas iš Atikos. Pabėgęs pas Kretos karalių Miną, pastatė jam Labirintą, kuriame apsigyveno Minotauras. Už patarimą Ariadnei, kaip išeiti iš Labirinto su siūlų kamuoliu, jis buvo suimtas, tačiau, pasigaminęs iš vaško ir

plunksnų sparnus, pabėgo kartu su sūnumi Ikaru pas Sicilijos valdovą Kokalą.

[4]*Palamedas* - vienas iš Trojos karo dalyvių, demaskavęs Odisėją, kai šis apsimetė bepročiu, kad nereikėtų dalyvauti kare. Keršaudamas Odisėjas apšmeižė jį turint ryšių su trojiečiais, ir už tai Palamedas buvo užmuštas akmenimis. Palamedas laikomas raidžių, skaičių, šaškių, svarstyklių ir kitų gerų dalykų išradėju.

[5]Čia turimas galvoje tas atvejis, kai Sokratas kartu su kitais keturiais Atėnų piliečiais gavo trisdešimties tironų įsakymą atgabenti iš Salamino salos strategą Leontą, pabėgusį, kad išvengtų bausmės. (Plačiau apie tai rašoma Platono „Sokrato apologijoje" bei Ksenofonto „Graikijos istorijoje", II, 3, 39).

[6]*Hipijas Elėjietis* (apie 400 m.pr.Kr.) - garsus senovės graikų sofistas, pasižymėjęs nepaprastu iškalbingumu, atmintimi, matematikos ir astronomijos žiniomis. Jis sudarė olimpiadų nugalėtojų sąrašą, turėjusį didelę reikšmę graikų chronologijai. Platono dialoguose („Protagoras", „Hipijas Didysis", „Hipijas Mažasis") jis atsiskleidžia kaip tuščiakalbis ir pagyrūnas.

[7]*Likurgas* - pusiau legendinis Spartos įstatymų kūrėjas (IX-VIII a.pr.Kr.).

[8]*Plutokratija* (gr. *plutos* - turtas + *kratos* - valdžia, jėga) - valdymo forma, kai valdžia priklauso turtingiesiems.

[9]Sokratas turi galvoje vietą iš Homero „Odisėjos" (VIII, 175).

[10]T.y. kometos.

[11]Teismo metu Sokratui buvo jau per septyniasdešimt.

TURINYS

Ksenofontas
ATSIMINIMAI APIE SOKRATĄ
Iš senosios graikų kalbos vertė *Vanda Kazanskienė*
Redaktorė *Ramutė Rybelienė*
Viršelio dailininkas *Algirdas Grubevičius*
Techninė redaktorė *Eugenija Petrulienė*
Korektorė *Ramutė Rybelienė*

SL 1221, 1993 07 23. 10,23 leidyb apsk. l.

Tiražas 3 000 egz. Užsakymas 280.

Rinko, maketavo ir išleido UAB „Pradai",

T. Vrublevskio 6, 2671 Vilnius

Leidybos centro Poligrafinių paslaugų įmonė,

Strazdelio1, 2600 Vilnius

Kaina sutartinė

Ksenofontas

Ks-07 Atsiminimai apie Sokratą / Iš senosios graikų k. vertė V.Kazanskienė; [Įž. str. „Sokratas ir jo filosofija: žinau, kad nieko nežinau", p. 5 - 20, A. Rybelio]. - V.: Pradai, 1993. - 240 p.

ISBN 9986-405-04-1

Sokrato gyvenimas laikomas išminčiaus idealu, o jo filosofija - filosofijos istorijos atskaitos tašku. Vieno iš daugelio jo mokinių Ksenofonto atsiminimuose autentiškai supažindinama su svarbiausiais Sokrato gyvenimo epizodais bei išdėstomi Sokrato skelbto mokslo principai, etinės žmogaus gyvenimo normos. Skiriama visiems, kurie domisi antikos filosofija bei etikos klausimais.

UDK 101.9 Sokratas